

દરેક મંથની બનતા સુધી અનેક પ્રતો મેળવી તેને ચોધી અને રીકા શબ્દાથ અદિથી વિશેષ ઉપયોગી કરવી વગેરે, સવ કામ રા. શા હરઓવિં-દદાસની સંભાળ નીચે રાત્રી નાચારાંકર પૂનરાંકર તથા કવિ છાયાલાલ નરબેરામ અદિ લાયક માણુચનાથી ચલાવવાનો કરાવ થયો, અને 'પ્રાચીન કાવ્યમાળા' એ નામથી પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરવાની ગોઠવણુ થઈ.

આ પ્રાચીન કાવ્યમાળાને કચ્છ, કાઠીઆવાડ અને ગુજરાતના શાસ્ત્ર-કર્તાઓ તરફથી તથા બીજા ધણા રાજ્યદરેથી તરફથી પણ હદાર આશય મળ્યો હતો.

પ્રાચીન કાવ્યમાળાના ધણા અંકો પ્રકટ થયા પછી નામદાર ગાયકવાડ સરકારથી મળેલી રકમ ખૂબી પડી, ત્યારે ખીજા વાર રીપબ્લુ રજુ થતાં, કીમત મરકાર મદારાગત સાહેબે ફરીથી રૂ. ૧૦૦૦૦ ની રકમ હદારતાથી મંજૂર કરી એ રકમ ખૂબી પડતાં અને બીજા સંલેખો બનતા, આ ઉપયોગી કામ ૩૫ મંથો પ્રસિદ્ધ થયા પછી અંધ પડ્યું.

સુભાગ્યે, મુંબાઈની યુનિવર્સિટીએ એમ એ વગેરેની પરીક્ષામાં ગુજરા-તીનો વિષય હાખ્ય ક્યો, તેથી પ્રાચીન કાવ્યમાળા માહેલા ઉત્તમ મંથો તે મટિ સુંદી કાઢવામા આવ્યા વખત એવો આશય કે બમણી, ત્રમણી કિંમત ખરચતા પણ એ મંથો મળવા ન લાગ્યા, તેથી અભ્યાસીઓને ધણી અડચણુ પડવા લાગી, અને યુનિવર્સિટીના રજીસ્ટ્રાર તરફથી રા. હરઓવિંદદાસને એ મંથો ફરીથી છપાવા મટિ પૂછાવવામા આવ્યું; પરંતુ એવા મંથોની જનસમૂહમાં ધણી ખપત ન હોવાથી એ મંથો છાપવાનું જોખમ માથે લેવા કોઈ તૈયાર ન થયું આખરે આગળી કરવાથી કમિટીએ અમને એ મંથો અમુક સરતોએ છપાવવાની પરવાનગી આપી, તે ઉપરથી મહાકવિ પ્રેમાનંદનાં નાટકો છપાવવાની અગે રાજઆત કરી હતી, અને બીજા મંથો પણ પ્રજા તરફથી હદાર આશય મળતાં હવે પ્રગટ કરીએ છીએ.

રમણુ અને હંપની.

કવિ ચરિત્ર.

—1—

જનમપર્યંત એકજ ધર્મો મ્હીમરીને તેમા મંડ્યા રહેનારા પુરોજી અમુક ધધામા ખ્યાનિ મેગરી શકે છે જૂદા જૂદા અનેક વ્યવસાયમા ગૂચવાય ના હોવા છતાં જેવો કવિ તરિકે પ્રખ્યાતિ પામી ગયાર હોય એવા માધવ જેવા કોષકજ સાલજવામા આવે છે. માનસશાસ્ત્ર જાણનારા પડિતો કહે છે કે, પ્રત્યેક મનુષ્ય સરખાવો કરી તુ ના કરવાની, તક કરવાની, સભાવના કરવાની અને કલ્પના કરવાની શક્તિ ધરાવે છે—અને કવિતામા એ શક્તિએનુંજ માહાત્મ્ય જાણી જોવામા આવે છે માટે પ્રત્યેક મનુષ્ય કવિ થઈ શકે છે પણ જેમ સાધારણ મનુષ્યો કરતા એકાદ પુરુષમા અમુક શક્તિનો પ્રભાવ વિશેષ જોવામા આવે છે ત્યારે આપણે તેને તે બાબતમા અસાધારણ શક્તિવાળો કહીએ છીએ તેમ જો પુરુષનામા એ શક્તિએ અસાધારણપણે દોષી નીકળતી હોય છે તેનેજ પ્રાસાદિન કવિનું નામ મળે છે કલ્પના તો મહુ કોષ કરે છે પણ ઓનાને ચમત્કાર ઉપજાવે એની કલ્પના તો કોષકનીજ હોય છે, વર્ણન તો સહુ કોષ કરે છે પણ ઓનાના અંતરમા આત્મેકજ ચિત્ર પાડી શકાય એવુ તો કોષકજ કરી શકે છે, વાર્તા તો સહુ કોષ કરે છે, પણ ઓનાના મનને તેમા તદ્દપ કરી નાખવાની છતાં તો કોષકમાજ હોય છે એવીજ રીતે કવિ તો સહુ કોષ થઈ શકે પણ જેનું જનમચરિત્ર જાણવાની આકાંક્ષા થાય એવા તો કોષકજ નીપજે છે.

પ્રખ્યાત કવિઓમાથી પણ કેટલાક ચાત અને નિઘૂંડ કેવડળ વાળા હોય છે તથા કેટલાક ધામધૂમિયા અને પ્રમિદ કેવડળવાળા

હોય છે. પેદેલા વર્ગમાં પ્રેમાનંદ અને ખીજમાં તેના પુત્ર વપ્તભને આપણે મૂળી શકીએ છીએ. વપ્તભની કવિતા ઉપરથી પણ તેના સ્વભાવનું કાંઈક અનુમાન કરવાનું બની આવે તેમ છે તેમ છતાં વળી તેના વિષે આપણે જે ખબર ભેગી કરી શક્યા છીએ તેથી તે અનુમાન સુદૃઢ થાય છે. એવા ઉપમાતિયા સ્વમાવનો છતાં તેણે ઉત્તમ કવિતા કરી છે અને વળી તે એવી ઉત્તમ કે નેથી કરીને આપણી ગૂજરાતી ભાષાના સાહિત્યમાં સારા વધારો થઈ શકે. એણે નવે રસનાં નવ જૂદાં જૂદાં કાવ્યો રચેલાં છે જેમાંથી નમૂના તરિકે વીરરસ કાવ્ય પસંદ કરી આ પુસ્તકદ્વારા પ્રસિદ્ધ કર્યું છે, તેણે નાટકો અને ચંપૂગ્રંથો પણ લખ્યા છે. આખ્યાનો અને કથાઓ પણ લખી છે. ખીજા જૂના કવિઓ કરતાં તેનામાં વિશેષ લક્ષણ એક જોવામાં આવતું હતું કે તે જૂના સંસ્કૃતદિ ગ્રંથોમાંથી કથાભાગ પસંદ કરવાને હામે કાંઈક નવીન યોજનાજ પસંદ કરીને કાવ્ય કરતો હતો. જે વખતમાં ગૂજરાતી ભાષા ખેડાયેલી નહિ અથવા તેના સાહિત્ય તરિકે વ્યાકરણ, ઇશ, કવિતાદિનું સાધન નહિ તે વખતે આવા મહાકવિએ આવી સુંદર સાહિત્ય કૃતિવાડી શી રીતે જૂંચો હશે તે જાણવાને સહુ કોઈને સ્વાભાવિક રીતે ધ્રુવ્છા થાય. પણ જૂના વખતમાં ચરિત્રો લખવાનો પ્રચાર નહિ તથા તે કવિઓની પછી તેમના વંશમાં કોઈ કવિતાના શોખી પુરુષો ઉત્પન્ન થયા નહિ તેથી તેમની કમવાર વિશેષ હકીકત મેળવવી બહુ દુર્લભ થઈ પડી છે એમ છતાં પેણુ ધણા યત્નથી વલ્લભ કવિની કેટલીક હકીકત અમે મેળવી શક્યા છીએ અને તેનેજ તેના ચરિત્ર રૂપે વાંચનારની આગળ રજૂ કરીએ છીએ.

શ્રીમન્મહાકવિ પ્રેમાનંદનો એ જ્યેષ્ઠ પુત્ર હતો તેથી વાચનાર જાણી જશે કે તે ચોવીશો આઠાણુ હોઈને વડોદરાની મહામદવાડીમાં રહેતો હતો. એની માતાનું નામ હરમોર હતું. તેનો જન્મ ધણુ

કરીને પ્રેમાનંદ કવિની ૩૨-૩૩ વર્ષની વયે થયો હતો. બ્રાહ્મવયમાં ઉપવીત સંસ્કાર પામ્યા પછી તેણે પિતાની પાસે સંસ્કૃત તથા હિંદી ભાષાઓના ગ્રંથોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. એના સંબંધમાં વળી એમ પણ કહેવાય છે કે તેણે પંજાબી ભાષાનો પણ સારો અભ્યાસ કર્યો હતો, પણ એ વિષે વિશેષ ખાતરી લામકે ખગર તેના બીજા ગ્રંથો જોયા પછી કદાપિ આપણને મળે તો મળે બા ૩૩૩ કવિની બ્રાહ્મવયની કાંઈ વિશેષ દર્શાવત એવી વધારે મળતી નથી તથાપિ પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી જણાય તેથી આપણે ધારી છીએ છીએ કે તે બ્રાહ્મવયમાં કેવળ ચાંત અભ્યાસી નહિ હોય પણ ઉદત અને તોફાની હશે. પોતાના પિતા કવિ હતા તથા તેમની પામેથી કાબની કેળવણી મળેલી એટલે તે સ્વાભાવિક રીતેજ કવિતા કરવા માટે એમાં કાંઈ વિરમય જેવું નથી. તે બાળપણમાં ઘટક કવિતાઓ કરતો હશે.

એ કવિના પિતા પ્રેમાનંદને કાંઈ માધવ નામે ગૃહસ્થ સાથે સારી મિત્રતા હતી તથા તેના તરફથી પ્રેમાનંદને સારો આશ્રય મળતો હતો. તેમજ પ્રેમાનંદના પુત્ર તરિકે તે વસ્ત્રમ ઉપર પણ સારો ભાવ રાખતો હતો તેથી તેની ઉદારતા, સાજ-ય, મિત્ર પ્રેમ, વગેરે સદ્-ગુણથી વસ્ત્રમનું કવિતામય હૃદય દ્રવિત થઈ ગયું અને તેથી તેણે પોતાના કવિતા મંદિરના પ્રથમ સ્થંભ તરિકે માધવકાવ્ય નામે શ્રંથ કરી પોતાના પિતાના ગુણાત આશ્રયદાતા મિત્રની સ્તુતિ કરી. આમ કરવામાં તેનો આશય એવો નહિ હતો કે તેને સારું લગાડવું, પણ પોતે પોતાના ગુરુ પ્રેમાનંદના તથા તેના મિત્રના અનુષ્ઠી થવું એ હેતુ હતો. શ્રંથ લખીને તેણે પ્રથમ સા પામવાને ઇરાદે પોતાના પિતાને દેખાડ્યો, પણ પરિણામ તો તેના ધાર્મી ઉલટું જ થયું. આપણે પ્રેમાનંદના ચરિત્ર ઉપરથી જાણીએ છીએ કે પ્રેમાનિરભિમાની અને અતિ વિનયવાળો હતાં કાંઈની પ્રથમ કરવાથી

વિરૂદ્ધ હતો. તેને આ પોતાના પુત્રે કરેલો ભાટાઈ કેમ રહે ? તેણે વલ્લભની સમક્ષ એ કાવ્ય વિષયને વળોડયો અને કવિ ચક્રિ આવી ભાટાઈ કરવી તે કરતાં કવિતા નજર કરવી એ ઉત્તમ છે એવે દૃષ્ટો દીધો. પણ આ વાત વલ્લભને ગળે ઉતરી નહિ તેથી તેણે પિતાના અતિ વિનય ઉપર પોતાના મનમાં ટીકા કરી અને પોતાનો અંચ પાછો લેખ ગયો. તે દિવસથી પ્રેમાનંદ વલ્લભને વલ્લભભાટ કહી બોલાવેલો થઈ ક્યોં જોયો હોવડે ખીજવાઈને તેણે માધવકાવ્યનો નાશ કર્યો.

એક વખત પોતાના પિતા પ્રેમાનંદ ખુશીમાં બેઠા હતા તે વખતે જઈ વલ્લભે વિનયથી પ્રશ્ન કર્યો કે ત્યારે તમે કોઈની સ્તુતિનાં કાવ્ય કરવાનું ના પસંદ કરો છો ત્યારે મારે કવિતા કેવી કરવી ? કવિએ કહ્યું કે કોઈ મનુષ્યના ગુણ ગાવારૂપ ખુશામત કરવી નહિ કેમકે તેવી કવિતાઓ સર્વને ઉપકારક થતી નથી, તેમ તે ગમે તેવી સારી હોય તથાપિ કવિની સ્વાર્થભુક્તિ તેમાં ખીજાને જણાય છે તેથી લોકો તે કવિતાનો આદર પણ નથી કરતા તેમ કવિના ઉચ્ચ ગુણોની ખ્યાતિ દંકાઈ જઈ તે લાભુતા પામે છે, જેથી તેનાં ખીજાં ઉત્તમ કાવ્યો વિષે પણ લોકો હલકું મત બાંધે છે. વલ્લભે પૂછ્યું કે ત્યારે પુરાણાદિકમાંથી ખીજ લેખ કવિતા કરવી તે પણ યુધિષ્ઠિરાદિક પુરુષોનાંજ વખાણ છે કે ખીજું કંઈ ? પિતાએ ખુલાસો કર્યો કે તેમાં કવિની સ્વાર્થ ભુક્તિ જણાતી નથી તેમ તેઓ સર્વમાન્ય છે, સર્વ લોકને તે વાંચવાથી લાભ થાય છે. કદાચ સામજીની પેઠે કોઈ કદિપત પાત્ર લેખને કવિતા કરવામાં આવે તો કાંઈ બાધ નથી. પણ જૂના પ્રસિદ્ધ ઇતિહાસોનું કથન કરવામાં કાવ્યના હેતુઓ જે, ‘કાવ્યંયશસેર્ચક્રતે,’ ઇત્યાદિ છે તે સર્વે સિદ્ધ

* કાવ્યંયશસેર્ચક્રતેન્યવહારવિદેશિવેત્તરહતયે । સઘઃપરનિર્વૃત્તયેકાંતરસ-
તિન્મતતયોપદેપયુજે ॥

ચાય છે. વલ્લભની ધમ્મિકા તો કોઈ રાજકવિ ચવાની હતી, પરંતુ પ્રેમાનંદ તેની ધમ્મિકાને ધણો તિરસ્કાર કર્યો ત્યારે વલ્લભે જેમ તેમ કરી પોતાની મનોવૃત્તિ, બદલી અને, કાવ્ય પણ પોતાના પિતાના કહેવા પ્રમાણે પુરાતન કથાઓનાં બીજ લેઈ રચવાનો વિચાર રાખ્યો.

પ્રેમાનંદ કવિના વખતમાં સામગળકૃતિ કવિ ચવા હતા. તેની સાથે પ્રેમાનંદને કવિતા વિષે વાદ ચર્ચા હતો. કલ્પિત વિષય લેઈ તે ઉપર જનરંજન દર્શના કરતી તે કવિતા, કે પુરાતન કથા બીજ લેઈને તેને વિસ્તારી વૃદ્ધ રૂપે કરી અર્થકારાદિકવડે તેને નવ પદ્ધતિવાળું અને ચિત્ર ચમ કૃતિવડે તેને પુષ્પવાળું કરી ગ્લાદિકથી ચરિપૂર્ણ ધર્માંયોદ્ધિક રૂપ આપનારું કરવું તે કવિના ? એ તેમનો તકરારનો વિષય હતો. આ તકરારમાં વલ્લભે પોતાના પિતાના અચાવમાટે ઘણું લખ્યું છે, જે મોટા વલ્લભજીએ પ્રસિદ્ધ કરી ત્યારે જોવામાં આવશે. વલ્લભ મરહરો હતો તેથી સામગળકથા બાદા પુત્રને ઉદેશીને તેણે લખ્યું છે કે અમે વલ્લભ અને જીવજીરામ જેવા સુપુત્રો જેનો અચાવ કન્યાગ છીએ તેને તું (સામગળ) શું જીવનાર છે, કેમકે તારો બાપો પુત્ર શું કરી ચકનાર છે ?

સામગળના જેવા કવિતા કરવાળું મામ પ્રેમાંદે પોતાના વીરજી નામે લિખ્યને સોપ્યું હતું, અને તેથી તેણે મુરબાદરજી નામે પુસ્તક લખ્યું. પણ એ પુસ્તક સામગળની પદ્માવતીની વાર્તાની બરોબરી કરી શકે એવું ન ચયું તેથી વલ્લભે વીરજીની ધણી ધણી મરહરી કરી છે અને તેના નામનો વિગ્રહ કરીને તેને વારંવાર કહેતો કે તમે તો વીર-જી એટલે વીરની જ (માતા) છો. તારપર્ષ કે તારા જેવા બાલકાથી શું સામગળની બરોબરી ચવાની છે ? વલ્લભ બીજાને આમ કહીને બેસી રહ્યો. હોવ તો આપણે તેના તેવા અભિમાનને દર્શી કાઢત, પણ તેણે તરતજ સામગળની અંગદ

વિષ્ટિ જેવું કૃષ્ણવિષ્ટિ નામનું પુસ્તક લખીને સામગ્રીને છક્કડ અવ-
રાવી છે. ૫૫૬ કવિ વક્તવ્ય પોતાના તે કાંઈમાં લખે છે કે, સામગ્રી
વાનરાને વિષ્ટિકર કરાવીને રાજકાજના દાવપેચ વર્ણવેલ સકાતા
નથી તે પણ તું સમજી શકતો નથી અને તેમ છતાં કવિપદ
ધારણ કરી બેઠો છે! પણ દાવપેચની મુર્તિરૂપ કૃષ્ણને વિષ્ટિકર
વર્ણવીને હું તારા કાવ્યને છક્કડ અવરાવું છું તે તું જો !

પ્રેમાનંદે રતનેશ્વરને મરાડી જેવી કવિતા દરવાનું મોંપ્યું હતું,
પણ મોરોપત કે વામન જેવી ગૂજરાતી કવિતા કરીને તે પ્રેમાનંદને
પ્રસન્ન કરી શક્યો નહિ. રતનેશ્વરની કાવ્યશક્તિ વિશે પ્રેમાનંદનું
ભિન્ન મત હતું તથા એવો શિષ્ય પોતાને છે તેથી પોતે તેને માટે
મગ્ધર હતા તથાપિ તેણે પોતાની પ્રતિષ્ઠા પાળી છે એમ પ્રેમાનંદ
કહી કહ્યું નથી. પણ જે કામ પ્રેમાનંદના ખીજ સિધ્ધોએ ન કર્યું
તે વલ્લભે કર્યું. તેણે હિંદીના જેવી ગૂજરાતી ભાષામાં ઉત્તમ કવિતા
કરીને પ્રેમાનંદને ખુશ કર્યાં. ગૂજરાતી ભાષાના સારાદત્તનો વધારે
કરવા માટે પ્રેમાનંદનો મોટો પ્રયાસ હતો અને તે પોતાની પ્રચ્છા
પ્રમાણે ચાલ નહિ ત્યાં સુધી પાધડી ન પહેરવી એવી તેની પ્રતિજ્ઞા
આપણે પ્રેમાનંદના ચરિત્રમાં વાંચી ગયા છીએ. વલ્લભે હિંદીભાષાનાં
કાવ્યો જેવું એક કૃષ્ણવિષ્ટિ કાવ્ય રચીને પ્રેમાનંદને બતાવ્યું તે
જોઈને પ્રેમાનંદ અતિ પ્રસન્ન થયા અને વલ્લભને કહ્યું કે, હું તારા
આ કાવ્યથી ઘણો પ્રસન્ન થયો છું અને તેથી તું જે માગે તે
હું તને આપું. વલ્લભે કહ્યું હું જે માગીશ તે તમાગવી નહિ
અપાય. કવિએ કહ્યું હું જરૂર આપીશ, તમારે વલ્લભે કહ્યું તમે
જે કાર્યને માટે પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે કાર્ય મેં સિદ્ધ કર્યું એમ
તમે પોતેજ કબુલ કરો છો તો શ્યો આ પાધડી (પાસે પડેલી
પોતાની) પહેરો. હિંદી જેવું કાવ્ય દરવાનું તમે દરબાન કરેલું
તે માથે ચઢાવી મેં પણ એવીજ પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે મારે તે

કાર્ત્ત સિદ્ધ કરી પિતાને પાકડી પહેરાવવી. આ ઉપરથી પ્રેમાનંદે
 હિંસાથી પાકડી મૂકી, અને તેથી વલ્લભને અતિ હર્ષ થયો હતો.
 પરંતુ પોતાની સધળી પ્રતિજ્ઞા પરિપૂર્ણ ન થવાથી પ્રેમાનંદે પાકડી
 પહેરવાનું જારી રાખ્યું નહિ.

વલ્લભે કુંતીપ્રસન્નાખ્યાન, યક્ષ પ્રમોદતર, કૃષ્ણ વિદિ, વલ્લભ
 ઝંધડો, પ્રેમાનંદ કથા, વગેરે ધણા ગ્રંથ લખેલા છે.

એ શિવાય કરેલા કેટલાક ગ્રંથો અધૂરા રહેલા છે. અધૂરા
 રહેવાના કારણમાં એમ કહેવાય છે કે, વડોને પોતાના ઉદ્ધત સ્વભાવને
 લીધે પોતાના પિતાને માહું લાગે એવું કાંઈક કયું, તેથી પ્રેમાનંદે
 તેને શાપ દીધો કે તારાં પુસ્તક હવેથી પૂરાં થવાનાં નથી. ત્યારે
 પછીનાં પુસ્તક અધૂરાં છે. એ અધૂરાં પુસ્તકની સંખ્યા પણ મોટી છે.

વડોનું છેલ્લું પુસ્તક પ્રેમાનંદકથા છે. તેમાં તેણે પ્રેમાનંદનું
 અસ્તિત્વ રસાલંકારમય વર્ણવ્યું છે. આ પુસ્તકના આરંભમાં તેણે તે
 પૂર્વ થતા માટે પિતાની પ્રાર્થના કરી છે. આ ગ્રંથમાં તેણે કાંઈ
 અબ્ધ તોડ્યો નથી કે જમાડ્યો નથી તેમ જલુધા ગૂજરાતી શિવાય
 બીજી ભાષાના રાખેડો પણ લીધા નથી. તેમ કરવાનું કારણ તે
 લખે છે કે મારા પિતાને પ્રસન્ન કરવાને મેં આ તેમનીજ ટમ્બુ
 પુસ્તક લખ્યું છે.

વલ્લભની કવિતા વિશે પ્રેમાનંદ કવિ વારંવાર તેની પાછળ
 દહેના કે મારા મારે મુખ્ય શિષ્યોમાંથી આણે મારું પણ પાલ્યું
 પણ મારું હતું માન્યું નહિ. એના ઉ-ચત્ત અને ફક્કડ સ્વભાવને
 લીધે પ્રેમાનંદ તેને વલ્લભ ગણે કહીને બોલાવતા હતા.

પ્રેમાનંદના મરણ પછી તેની મીલકતના ભાગ પદેમતી વખતે
 વલ્લભે પોતાના ભાઈ જીવજીરામ (એનું બીજું નામ દુલ્લભ હતું)
 ને હતું કે અને કદાચ તે બીજી કાંઈ મિલકત નહિ આપે તે

તેની મારે દરકાર નથી; પણ મહાકવિનાં પુસ્તકો માત્ર મને આપી દેજો તેથી હું સંતુષ્ટ થઈશ. પુસ્તકોની વેહેંચણ આપણે કરવી નથી કેમકે તેમ ચવાંથી પુસ્તકો નાશ પામે છે. એ બાબત તેણે રત્નેશ્વરની હકીકત કહી બતાવી કે, રત્નેશ્વરના મુઆ પછી તેના દીકરાએ તેનાં પુસ્તકો વહેંચી લીધાં. પુસ્તકો વહેંચતાં તેણે કરેલું બાગવત પણ બે બાગમાં વહેંચાયું જેથી તેના થોડા સ્કંધ એક બાંધને અને થોડા બીજા બાંધને મળ્યા અને એવી રીતે આખું પુસ્તક વીંખાઈ ગયું. તેથી તેના કેટલાક સ્કંધ તો બિલકુલ હાથ લાગતા નથી. આથી જીવજીરામે પૈસા વગેરે મિલકત લીધી અને વલ્લભને થોડાક પૈસા આપી બાઈની મિલકતને બદલે પ્રેમાનંદનાં પુસ્તકો આપી દીધાં. પ્રેમાનંદના મુઆ પછી પણ તેના મિત્ર માધવશેઠ વલ્લભને આશ્રય આપતો હતો; પણ માધવશેઠના ગુજ્યા પછી વલ્લભને કાંઈ આશ્રય ન હોવાથી તથા કોઈની ખુશામત કરવી નહિ એવો પિતૃવચનને લીધે આશ્રય હોવાથી પૈસાની તંગી પડી હતી એમ કહે છે. સંતાનમાં તેને એક દીકરી હતી એમ કહેવાય છે પણ તે વિષે કાંઈ ખાતરી લાયક હકીકત મળી શકતી નથી. પોતાની તંગીના વખતમાં પણ તે કોઈની નોકરી કે વાચના કરતો નહોતો; પુસ્તકો વાંચતો અને સૂઈ રહેતો તેથી લોક તેને સુસ્ત કહેતા હતા; પરંતુ કવિતાનાં કામમાં તે ધણો મહેનતું હશે એમ તેનાં પુસ્તકોજ કહી આપે છે.

વલ્લભને કોઈની સાથે સ્નેહ નહોતો. તેના ગરમ સ્વભાવને લીધે તથા ખર્ચ હોય તે ઝટ કહી નાખવાની ટેવને લીધે એને કોઈ સાથે બનતું નહિ તેથી તે ધણો વખત પોતાના ધરમાંજ બેસી રહેતો હતો. જમવા ખાવા પણ પોતાની ગરજમાં આવે તો જતો એવો એ દરકાર વિનાનો કવિ હતો.

વલ્લભનું મરણ ક્યારે થયું તે વિષે કાંઈ ચોક્કસ સાલ મળી

ગ્રંથવિવેચન.

વલ્લભનો આ અદ્ભુત રસનો અંથ છે. એમાં આદિથી અંત સુધી અદ્ભુત રસજ ભરેલો છે. અદ્ભુત રસમાં સ્થાયિભાવ વિરમય છે; જોને જોઈને વિરમય ઉત્પન્ન થાય એવું લોકોત્તર (સામાન્ય મનુષ્યથી બની શકે નહિ એવું) કાર્ય એ આલંબનવિભાવ છે; લોકોત્તર કાર્ણના ગુણોનો મહિમા એ ઉદ્દીપનવિભાવ છે; જડ થઈ જવું, પરસેવો થવો, રૂવાં ઉઠાં થવાં, ગદગદ વાણી બોલવી, ગભરાટ થવો, નેત્રનો વિકાસ થવો, ધત્વાદિ અનુભાવ છે; અને વિતર્ક, ત્વરા, બ્રાંતિ, હર્ષ, વગેરે સંચારીભાવ છે; એવી રીતે સ્થાયિભાવ, આલંબન અને ઉદ્દીપનવિભાવ, તથા અનુભાવ, અને સંચારીભાવ, એવાં પાંચે અંગ સહિત અદ્ભુતરસ આ ગ્રંથમાં વર્ણવેલો છે એમ તે અંથ વાંચતાં રસના માતાએને જણાશે.

આ કવીન્દ્ર પ્રથમ પચીસ મનહર છંદથી મંગલાચરણ કરે છે તેમાંજ પોતાનું લોકોત્તર કર્મ વર્ણવી ઓતાને અદ્ભુત રસનો સ્વાદ ચખાડે છે. પ્રથમ તો તે પોતાના પિતાને ચંદ કવિ સાથે સરખાવે છે અને ચંદને મંદ ગણીને પ્રેમાનંદને ઉત્તમ ગણે છે. એવી ઉત્તમ ગણના કરવામાં તે કેવાં કારણો બતાવે છે ? તે કહે છે કે:—ચંદ કવિએ ભારત જવડો એક રામો લખ્યો, ત્યારે પ્રેમાનંદે એ ત્રણ ભારત થાય એટલા ગ્રંથો લખ્યા છે; ચંદે રાજની સ્તુતિ કરી, ત્યારે પ્રેમાનંદે કોઈ માનવીની સ્તુતિ ન કરતાં ધર્મસ્વરનીજ સ્તુતિ કરી; ચંદ બાટનો પુત્ર છે, ત્યારે પ્રેમાનંદ આણંદનો પુત્ર છે; ચંદ છીંકતાં છીંકાં પડે એવી દેવીનો ઉપાસક છે, ત્યારે

આવતી નથી. કદાચ એના બંધા ગ્રંથો પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યેથી કાંઈ જણાઈ આવે કે અનુમાન કરવાને સાધન મળે. તેના મરણ પાછળ તેનાં પુસ્તકો તથા બીજા માલમતાવડેજ સારા ખર્ચ ચલાવું કહેવાય છે.

આ પ્રમાણે, કવિના જીવનચરિત્રની કુંડી નેંધ આપણે પૂરી કરીએ છીએ. ખરું કહેવામાં નીકરણ, જિનદરકારી, દુહાકાંઈ, પ્રતિજ્ઞા પાળવામાં દહતા અને ગમે તેમ છતાં પણ પોતાના પિતા પ્રત્યે પૂજ્યભાવ એ તેના કુણા હતા. ગૂજરાતી ભાષામાં તેણે અનેક ગ્રંથો લખીને તે ભાષાની સારી સેવા જમાવી છે એ તેનું પોતાના દેશી ભાષાઓ પ્રતિ ઉત્તમ કાર્ય છે. જે કવિઓ તંગીમાં નિર્વાહ કરીને પણ પોતાના કાવ્યના વ્યસન પગલે સતત મંડમા રહે છે અને ધનાદિની વાંછનાથી મોઢની પ્રુથામત કરવાને પ્રવૃત્ત થતા નથી તેજ મહાન કવિપદને ચોખ્ખા થાય છે. એ આપણને વક્ષજના જીવનચરિત્રમાંથી સીખવાનું મળે છે. વ્યવહારની મોટાઈ, ધનની અભિલાષા, શ્રીમદ્ધાંધની પ્રુથામત, બીજા રાજગારની આશ-કિત એવા એવા ચિત્તને વ્યગ્ર કરનારા વિષયોને દૂર મૂકીને જેઓ કવિતા દેવીની અનન્ય ભાવે ઉપાસના કરે છે તેમના ઉપરજ તે સ્વપ્રસાદની વૃદ્ધિ કરે છે અને તેઓજ પોતાના દેશી ભાષાઓને સાહિત્યનાં મીઠાં ફળ ચખાડી ચિરમજા તેની વાહવાહ અને ધન્યવાદને પાત્ર થઈ સત્કર્મર્તિના ચિખરપર ચઢી ગંધાક્ષન પામે છે.

કવિ વક્ષજનાં કાવ્યો વિષે. ૨૦. જોષીપુરા એ સાક્ષરમાળામાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે:—

“ કવિ વક્ષજે યુગારાદિ નવેરસમાં લખેલું છે. તેણે ‘ મિત્ર ધર્માખ્યાન ’ નામનું સ્વકલ્પિત વસ્તુવાળું એક કાવ્ય ઇ. સ. ૧૭૦૪ માં લખેલું- ઇ. સ. ૧૭૨૧ માં કુંતીપ્રસન્નાખ્યાન, ઇ. સ.

૧૭૨૪ માં દુઃસાશનરૂપિરપાન; ઇ. સ. ૧૭૨૫ માં ચક્ષુ પ્રશ્નોત્તર તથા તે ઉપરાંત કૃષ્ણ વિાષ્ટ, વલ્લભ ઝંપડો, શુદ્ધિ-
ધિર વૃકોદર સંવાદ, પ્રેમાનંદ કથા, વગેરે કાવ્યો પશ્ચ લખેલાં છે.

વલ્લભની બાની ઉજળતી તથા જાપા તીખી તમતમતી તથા સંસ્કારી છે. અભિમાનથી હલ્લત થયેલી, તિરસ્કારથી ત્રાડ પાડતી, તેની રોશી વાંચનારના હૃદય ઉપર સ્પષ્ટ છાપ પાડી શકે છે, તે પોતે પોતાને “દુષ્ટક” રૂપે વર્ણવે છે તેથી તેનાં કાવ્યોમાં પશ્ચ ક્ષકાક્ષના પટો લાગેલા છે.....વાગ્પ્રદાર કરનામાં તે કુશળ છે... પોતાનાં વસ્તુઓ મહાભારતાદિમાંથી લઈ, પોતાને તે તેની ચોરી કરવા માટે ખચાવ કરે છે. તેણે જો કે તે પ્રમાણે વસ્તુઓ લીધેલાં છે; તથાપિ તેમને યથાવિધિ ઘટાવી, રસરંગથી સુશોભિત કરવાનું માન તેને સંપૂર્ણ મળી શકે તેમ છે. વચમાં વચમાં આત્મસ્તુતિ કરતાં તે અટકતો નથી. તે પોતાને પોતાના પિતા કરતાં પશ્ચ ચઢી-
ચાતો માને છે. રસ, અલંકાર, શબ્દાર્થ ચમત્કૃતિ, રાગદ્વેષ, જુસ્સો, ઉધ્ધતાઈ, અતિશયોક્તિ, તથા વક્રોક્તિઓથી તેના કાવ્યપ્રયો ભર-
પૂર છે...પિતાના અભિમાને તે આંધળો બન્યો હતો અને પોતાની શક્તિએ તેને બેધીકરો બનાવેલો. તેણે રાગ રાગણીઓને હડસેભો મારી, હૃદયમાં અને વિશેષતઃ મનહર હંદમાંજ લખેલું છે. તેની વાણીનો વાટ અસ્ખલિત, વેગવાળો તથા રસથી ઉભરાતો છે અને તેનાં કાવ્યોમાંથી દેખાઈ આવે છે કે, તેને મરવા ગૂજરાત માટે અનહદ અભિમાન હતું. સાડું એટલું ગૂજરાતનું એવું તેનું માનવું હતું..

ત્રેમાનંદ જોને કદીએ વાંકું પડે નહિ એવી સરસ્વતી (માયા દેવી)
 મેા મક્ત છે. એવાં એવાં કારણો બતાવી ત્રેમાનંદની મદત્તા વર્ણ્યા
 જાણી પણ ચંદની ઝાટકણી કાઢવામાં આ કવિએ બાકી રાખી નથી.
 ચામાટે વસ્ત્રને આમ ચંદની પરીક્ષા કરી નાખી તેનું કારણ તો
 કાંઈ સમજાતું નથી, પણ એમ અનુમાન થાય છે કે ચંદ કવિએ
 રાસો લખવામાં ચબ્દનો બગાડો હદ પારનો કર્યો છે તેથી ખીજ-
 વાણી આ હલ્લક કવિએ તેમ કર્યું હશે. કેમકે તે આજ મંથમાં
 લખે છે કે—

“ કવી જેની કવિતા નિકંદન તેનું કરાવ્યું,
 પાંચ સાત નારી બેળી, નર નિપજાવિયો;
 તોડ્યા શબ્દ છોડ્યા નહિ, જોડ્યા કર તોય જૂડ્યા,
 રૂડા રસિકે ન જોયું, ભાવ ચો લખાવિયો !
 પેટ કાજે વેઠ કરી, ઠેક તેય પો'ચી નહિ,
 બેઠ છુંડી મર્જકાળે, દેશ આ તખાવિયો;
 ઝવેરી ઝવેર બાણ, કંઈ શાં મુખે વખાણ,
 મંદ ચંદ લખી ચંદ—છંદથી સખાવિયો.”

(જુઓ છંદ ૫ મેા).

આજ જેમ મણાક જણુ કહે છે કે આપણા દેશમાં રસિક
 થોડા છે, તેમ વસ્ત્રભના વખતમાં પણ તેવા થોડા હતા, એમ
 વસ્ત્રભના કહેવાયી જણાય છે, (જુઓ છંદ ૭ મેા). ચંદ
 આરે એવો દતો ત્યારે રસિકજન તેના રાસાને કેમ વખાણે છે ?
 એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેણે હપલી વાત કહી છે અને ગુજરાતમાં
 રસિકજન નથી માટે તેના પિક્કાર કર્યો છે.

મંજનાયરણુ કરતાં આતી ચંદની નિદાનો પ્રસંગ વર્ણવ્યો છે
 તે થોડા છે કે કેમ ? તેનું નિરાકરણ કરવાને પ્રથમ પૂરંપણ રૂપે

એક છંદ (જુઓ છંદ ૧૫ મો) લખીને પછી તેના સમાધાન માટે પોતે કેટલાક છંદ લખ્યા છે. પ્રસંગ એવો વર્ણ્યો છે કે જે વખતે વલ્લભ ચંદની નિંદા લખતો હતો તે વખતે આકાશમાંથી એક પત્ર પડે છે અને વલ્લભને તેના એવા કામ માટે ઠપકો આપે છે. વલ્લભ તે પત્ર દેવોએ મોકલ્યો છે એમ જાણીને દેવની સામે વેર લેવા તૈયાર થાય છે, અને દેવની મૂર્તિઓ પોતાના ઘરમાં હશે તેને ભાગવા માડે છે. એવામાં તેના પિતા પ્રેમાનંદ આવે છે એટલે તે કામથી અટકી જાય છે. પછી પ્રેમાનંદ ખુલાસો કરે છે કે ચંદ પ્રાચીન છે માટે ઉત્તમ છે. પ્રાચીન અંધકારને જે વિદ્ય નડ્યાં છે તે અર્વાચીનને નડતાં નથી; કેમકે તેઓ જે માર્ગ પાડી ગયા હોય છે તે માર્ગે અર્વાચીનો ચાલે છે, તેમાં માન અર્વાચીનને થટે કે પ્રાચીનને ? તે તુંજ વિચાર કર, ઇત્યાદિ પિતાના વચનથી વલ્લભ સંતોષ ન પામતાં તેના પશુ રદીઆ આપે છે ખરો, પરંતુ પિતાની મર્યાદાને લીધે શાંત થઈ અંધનો આરંભ કરે છે.

અહીં પશુ દેવની સાથે વેર લેવા રૂપ લેકિતાર કાર્ય વર્ણવે વલ્લભે સૂચવ્યું છે કે આ અંધમાં હું અદ્વિત રસ વર્ણવું !

પાંડવોએ પોતાની માતા કુંતીને ઐરાવત હાથી ભૂમિપર લાવી દેખાડીને પ્રસન્ન કરી છે, માટે આ કાવ્યનું નામ “કુંતિપ્રસન્નાખ્યાન” રાખ્યું છે. આ અંધ કાવ્યના શુભોએ સુકત હોવા છતાં તેનું નામ આખ્યાન રાખ્યું છે.* આ અંધમાં કાવ્યના શુભો છે કે કેમ, તે યોગ્ય જગાએ જોઈશું.

હવે પોતાના અંધને આખ્યાયિકા નામ આપે છે. તેનું લક્ષણ આદિત્યકાર લખે છે કે—

આસ્થામિવો કયા વત્સ્યાત્કવેર્વિશાદિ વર્ણનમ્ ।

દાસ્યામન્યકવીનાં ચ વૃત્તં ગંધ કચિત્ કચિત્ ॥

બહુધા આ કવિએ ભારતમાંનાંજ આખ્યાન લખ્યાં છે, તેમ આ પંક્તિ તેમાંથી લખ્યું છે. એમ પ્રથમદસનેથી માલમ પડે છે. પરંતુ ભારતમાં આ પ્રંથ વર્ણુવિદો પ્રસંગ કહી જોવામાં આવ્યો નથી. પાંડુગણ, તેની માત્રી અને કુંતી સ્ત્રીઓ, પાંડવદાહ, મયસ-વાનિર્મોહ, એ વગેરે પ્રસંગ તો બેચક ભારતનાજ છે, પણ ઈં સાથે લડીને ઐરાવત આણુવાનો પ્રસંગ કવિનો સ્વકલ્પિત હોય એમ લાગે છે, જો એમ હોય તો કવિના આ અદ્ભુત રસના મંથનું વસ્તુ (ધૃતિવૃત્ત) જેમ અદ્ભુત છે તેમ તેની કલ્પના પણ અદ્ભુત છે, એમાં સંશય નથી; કેમકે પુરાણોમાં જે જે વાતો વર્ણુવત્રી હો તથા સામાન્ય ધર્મશ્રદ્ધાણુ જનમંડળ જે વાત બની હશે, એમ સત્ય માને, તથા જે વાત બની ચકે એવી છે, એમ પુરાણોમાંનાં પ્રમાણથી સાબિત કરી શકાય. એવીજ વાત કવિએ દૃષ્ટી દાઢી છે અને તે પ્રસંગને હાથ ધરીને શ્રાતાઓને અદ્ભુત રસમાં ડુબાવી દીધા છે ! અસ્તુ. તે હવે શી રીતે પ્રંથ ચર કરે છે તે જોઈએ.

કથાક્ષાના મ્યવન્હેદ આશ્રય इति वक्ष्यते ।

આર્યા વક્ત્રાપ્ત્વક્રાણા છદસાયેન કેનચિત્ ॥

અન્યાપદેજેનાશ્રયમુલ્લે માન્યર્થસૂચનમ્ ।

અર્થ:-“જેમાં કથાની પેઠે કવિના વંશ વગેરેનું વર્ણન હોય તેને આખ્યાયિકા જાણવી. વળી એમાં કાંઈ કાંઈ બીજાં કાંઈ કવિઓએ કરેલાં હાંકે ત્રણ હોય છે. એની કથાના વિચારને “આશ્રય” નામ આપેલું હોય છે. તેમાં આર્યા, વક્ત્ર, અપવક્ત્ર, એ છંદોમાંથી ગમે તે છંદથી રચના કરી હોય છે તથા તેમાં બીજાના અપદેશથી આશ્રયના આરંભમાં બાવિ કથાના અર્થનું સૂચન કર્યું હોય છે.”

આ કાવ્યમાં કવિના વંચનું વર્ણન છે અને તેમાં તેનો વંશ બીજા કવિ ચંદના કરતાં ઉત્તમ છે એમ પણ જણાવ્યું છે. તથા પણ કાંઈ કાંઈ નથી. કથાના અર્થનો જ્યવન્હેદ પણ “આશ્રય” કે એવા બીજા કાંઈ

પાંડુરાજને કુંતી અને માદ્રી બે સ્ત્રીઓ હતી. પાંડુરાજ પંડ-
રાગિયો હતો. તેથી તેણે પોતાની સ્ત્રીઓને દેવજયુત્ર ઉત્પન્ન
કરવાની આજ્ઞા આપી, તેથી તે સ્ત્રીઓએ ધર્મ વગેરે દેવાને બોલાવી
પાંચ યુત્ર ઉત્પન્ન કર્યાં: ત્રણ કુંતીએ અને બે માદ્રીએ. પછી પાંડુ
મરી ગયો ત્યારે માદ્રી સતી થઈ અને કુંતી યુત્રને લેઈને નગરમાં
ગઈ. ત્યાં આ પાંચ કુમારો ઉછર્યાં, પણ તેમના પિત્રાઈ કારવોએ
તેમને મહામહા દુઃખ દીધું. તેમને લાક્ષાગૃહમાં બાળવાને માટે પૂર્ણ,
ત્યાંથી તેઓ નાશી ગયા અને દ્રૌપદીને વર્ણ. એ વાત જાણીને ધૃત-
રાષ્ટ્ર તેમને ઇદ્રપ્રસ્થનું રાજ્ય આપ્યું; પાંડવોએ દ્વિવિજય કર્યો. આ
બધી વાત કવિએ સંક્ષેપમાં વર્ણવી છે પણ તે એવી વિચિત્ર બાબતો
વર્ણવી છે કે વાંચનાર સાંભળનારને તેમાં પડે પડે રિમત થયા વિના
રહે નહિ.

નામથી ક્યો નથી. આર્થ, વક્ત્ર, અપવક્ત્રને કામે કવિત આદિ છંદોય
અંશ બાંધ્યો છે અને આશ્વાસના આરંભમાં જીભના અપદેશ વડે બાવિ
કયાનું સૂચન પણ નથી. ત્યારે એને આખ્યાયિકા નામ ધટે છે કે કેમ કે
કંઠી કહે છે કે:-

“ ઝઞ્ઞવાતર્મવિષ્યન્તિ શેષાશ્વાત્વ્યાનજાતયઃ । ”

અર્થ-“ આખ્યાનની જીજ્ઞાસાથી એને આમાંજ સમાવેશ થઈ જાય ”.

એ ઉપરથી જણાયે કે આખ્યાનની પણ જીજ્ઞાસા હતી, અને
તે જીજ્ઞાસા હોય પણ ઉપર કહેલું આખ્યાનનું સામાન્ય લક્ષણ તે
તેમાં હોયુંજ નોંધ્યું. અને ન હોય તો તે અંશ આખ્યાનજ છે કે કોઈ
કાવ્ય રચનાથી સંયુક્ત અંશને તેણે વિનયની આતર એક સાધારણ
નામ આપ્યું છે કે કવિ પોતાના કાવ્યને કાવ્ય કહીને સ્વપ્રશંસા કરવાથી
દૂર રહે છે અને સાદું આખ્યાન નામ આપી તેને તેનું યથાર્થ નામ
આપવું રસજ્ઞને માટે જાણી રાખે છે. દુઃશાસનચંદ્રિરપાત આખ્યાનમાં
મંગળાચરણ કરતાં તેણે એ વિષે નીચે પ્રમાણે કહ્યું છે:-

બીજો પ્રસંગ ખાંડવવન દાહનો છે. કૃષ્ણ અને અર્જુનની
પાસે બાહ્યભૂવેધે અગ્નિ આવી માગણી કરે છે કે મને અશ્વર્થ રથ
છે માટે ઇંદ્રનું ખાંડવવન મને આપ. આ ઉપરથી અર્જુન અને
કૃષ્ણે મળી ખાંડવવન બાલ્યું. તે વખતે વનમાંથી નાસતા મયદાનવને
અર્જુને બચાવ્યો તેથી તેણે એક અદ્ભુત સમા પાંડવોને રચી આપી.

દેવના વનને બાળવું તથા ઇંદ્રને જીતવું, એ માણસે અપૌષ્ઠિક
કામ છે માટે અહીં પણ કવિએ અદ્ભુત રસ વર્ણ્યો છે.

“ નામ કાવ્ય રાખી કેવું આતો ખાઈ કાવ્ય કાવ્ય,
જેતો રૂપ સાકરનું, લઈ કીર્તિ માવી છે;
મહા કાવ્ય મહા કાવ્ય, લખ્યાં લખ્યાં મહા કાવ્ય,
ગુપ્તથી જણાવે મૂઠ, રોસા તે ગુમાવી છે;
નાટકનાં જેટક તેા, લાગે જેટક સો થયો,
ભયે દેવગીરા હોય, મહત્તા ગુમાવી છે;
પારસ જિના લખ્યાર, અરણી મુવર્ણ કરે,
મન રોજ જોઈ પારી, કનિદા ફેલાવી છે;
જે વાસ્તીકિ રામાયણ, લખી નામ સાદું રાખ્યું,
લલ દંતું માહિ આદિ, કાવ્ય તે ડેરાવી છે;
કૃષ્ણદયીપાવનનું, સારલ અપાર ભાર,
કવિએ લલો ડાહાર, માળ જે પેરાવી છે;
પૃથ્વીરાજ રાસો થઈ, નામ સાદું લખી ગયો,
તો કવીશ્વર હશે, એવું એ મેરાવી છે;
માપ રથ કે કિરાલ, કુમાર સંભવ કાવ્ય,
મહા કાવ્ય નૈષઠ શું, કતાં એ ડેરાવી છે;
નથી નામ રાખ્યાં તેણે, ઉપદેશો એણે તેણે,
વસ્ત્રમે આખ્યાન નામ, રાખ્યું રીખ લાવી છે;
હરો મણિ પ્રહસીને, ઓળખ કરશે રહી,
મૂઠી કમાદિ હપી રહે, હાટી બારે આવે છે;

૧-

૨

આની પંડી મચરચિત સભાનું અદ્ભૂત વર્ણન છે. બૂલોક ઉપર જે બનવું કહ્યું તેવું એમાં વર્ણન છે, એ એમાં વિસ્તરેલ ઉપભવનાર છે માટે અહીં પણ અદ્ભૂત વર્ણન છે. આ સભાનો પ્રસંગ એ જાણે આ અંચના ઉપોદ્ધાતનો છેલ્લો પેરેઆર છે કેમકે અહીંથી ખરેખરો અંચ શરૂ થાય છે.

મયદાનને પાંડવોની સભામાં જળને કામે રચળ અને રચળને કામે જળનો દેખાવ આપ્યો હતો. આ દેખાવ શી રીતે આપી શકાય તે વિષે કવિએ બહુ સારી કલ્પના કરી છે. પોતાની માતા કુંતીને સભા દેખાડતા દેખાડતા ભીમ અને અર્જુન ચાલે છે તેવામાં ઐશ-વતની પ્રતિમા કુંતી જુએ છે અને બ્યારે એવો પ્રત્યક્ષ હાથી સ્વર્ગમાં છે એમ તે જાણે છે ત્યારે સ્વર્ગનો હાથી ભૂમિપર લાવી દેખાડવાની હઠ કરે છે. આ ન બને એવું અલૌકિક કામ કરવાને પુત્રા આનાકાની કરે છે પણ માતા પોતાની હઠ છોડતી નથી. કુંતી જેવી રાજમાતા આમ સામાન્ય સ્ત્રીઓની પેઠે હઠ કરે, એ ઠીક લાગતું નથી, તથાપિ આમળ વાંચતાં જણાય છે કે એવી હઠ કરવામાં કુંતીનો કાંઈ રાજકીય ઉડો ભેદ છે, ત્યારે એ ચંકા નિવૃત્ત થઈ જાય છે. આ પ્રસંગમાં કવિએ અદ્ભૂત રસ રચ્ય સમજાવવાને તેના સ્થાયિભાવ, વિભાવ, અનુભવ સંચારીભાવ, દેવતા, અને વર્ણ, એ સર્વે ક્રમવાર વર્ણ્યાં છે. (જુઓ છંદ ૮૬-૮૯)

સ્વર્ગમાંથી ઐશવત કેમ લાગે એ વિચારમાં સહાય કરવાને ઇન્દ્રના તુંબર ગંધર્વને બોલાવી તેનાથી વાદક્રમારી મેળવી અર્જુને બાણ ઉપર એક પત્ર સ્વર્ગમાં મોકલી તેનો ઉત્તર મંગાવ્યો. અહીં સ્વર્ગની સભાનું તથા દેવોના વાદવિવાદનું બહુ નમ્ર વર્ણન આપેલું છે.

ઈંદ્ર ઉત્તર આપ્યો કે “સ્વર્ગમાં આવીને હાથી લેવું જાઓ,”

તે ઉપરથી અર્જુને સ્વર્ગ સુધી બાણનો સેતુ (અથવા નીસરણી) બાંધવા માંડ્યો. તે વખતે દેવો તેની સાથે યુદ્ધ કરવા અને સેતુ તોડવા આવ્યા, તેમને બીમ તથા અર્જુને હરાવ્યા ! કવિએ અહીં ઉત્પેક્ષાઓ કરી છે કે તે દિવસથીજ અમિ જમીનમાં પેશી ગયો છે, સૂર્ય અધવચ અટકી ગયો છે. ચંદ્ર કલંકિત થયો છે, અને અમિ-નીકુમારની દવાઓ, વૈદ્યોને હાથ લાગી છે !

બીમાર્જુન સ્વર્ગમાં ગયા પછી તેમને ઐરાવત ન આપવાને દેવોએ એક પછી એક એમ અનેક મુર્તિ પ્રયુક્તિઓ કરી, પણ તેમાં ન હાવ્યા; ત્યારે હાથીને ગાડો કરીને છોડી દીધો અને બીમાર્જુનને કહ્યું કે તમે પકડી લ્યો. આ વાત પણ તેમણે કબૂલ કરી. અહીં કવિએ ઐરાવતનું તથા બીમાર્જુનનું અદ્ભૂત યુદ્ધ વર્ણવ્યું છે ! હાથીનો પરાજય થતો જોઈ દેવોથી ન રહેવાયું અને એક વીરની સાથે ધણા જણ યુદ્ધ કરવા લાગ્યા તેમાં પણ દેવો હાથો ત્યારે તેમણે હાથી આપવાનું કબૂલ કર્યું !

આઠાશ્વમાંથી ઉતરતા બીમાર્જુનનું વર્ણન કવિએ એવું આબે-હુષ કર્યું છે કે તેથી કવિની રસચળા સિધે બહુ ઉમદા વિચાર ઉપજે છે. સામાન્ય લોકો બીમાર્જુનને ઉતરતા જોઈને જે જે કલ્પનાઓ કરે છે તે વર્ણુને તો કવિએ હદ વાળી છે ! હાથીને જોઈને જે વિસ્મય થયો તેનું વર્ણુન પણ કવિએ અદ્ભૂત રીતે કર્યું છે. તે કહે છે કે ઐરાવત હાથીને જોઈને તેને કેાઈ વિચિત્ર પ્રાણી સમજી પ્રથમ તો સોને વિસ્મય પ્રકટયો; પણ પછી જ્યારે તેને ઐરાવત જણ્યો ત્યારે તે વિસ્મય નાશી ગયો; નાસીને ક્યાં ગયો ?

; લોકાંતરમાં—અર્થાત્ જોનારાના મનમાં !

વળી પ્રતિમાનો હાથી અને ખરો હાથી ઓળખાતા નથી એવો પ્રસંગ વર્ણુને પ્રતિમાની કારીગરીની અદ્ભુતતા વર્ણી છે.

એવી રીતે આ અંધ પૂરો કરતાં છેવટે એક માગણીકવિની વશ્યબે મરકરી કરીને કેવળ ધન મેળવવાના હેતુથી લોકોની સ્તુતિ કરનાર કવિઓને બોધ કર્યો છે. ક્યા માગણીકવિની મરકરી કરી છે તે કહેવા કરતાં આ એક ચરણથી વાંચનાર બધી જશે—

“શિખિસમ દાનેશ્વરો, જુપ અમ ટક રખી—

દા કનેથી દાન લેવું, ખલુ લેઉ ના જરી !

૪૦

૪૦

૪૦

(ભુજો ૭૬ ૨૦૨)

આ અદ્ભુત રસના અંધની અંતે કવિએ મત્સ્ય રૂપી ભગવાનનું વર્ણન કર્યું છે. કવિ પોતાના દરેક રસના અંધમાં તે રસને અતુકુળ વિધણના એક એક અવતારનું વર્ણન કરે છે, તેમ મત્સ્યાવતાર આ અદ્ભુતરસનું આલંબન હોવાથી આ અંધમાં તેનું વર્ણન છે.

આ અંધમાં હામ હામ અદ્ભુતરસનું વર્ણન જૂઠા જૂઠા પ્રસંગથી થયેલું જોવામાં આવે છે; સામટો અંધ લેતાં કુંતી અને બીજાં જોનારાંનો વિસ્મય એ આ અંધમાં સ્થાયિભાવ છે; ઐરાવત એ આલંબન વિભાવ છે; તેની સાત શુડો, સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વીપર આવવું, ધોળો રંગ, અતુલ બળ, ભીમાર્જુનનું સ્વર્ગમાં સેતુ બાંધીને જવું, ઐરાવત સાથે યુદ્ધ કરવું, વગેરે ઉદ્દીપન વિજય છે; કુંતી વગેરેની જડતા, રોમાંચ ગદ્યગદ્યાણી અને ત્રાસવું નાસવું વગેરે જે અંધમાં વર્ણ્યાં છે તે અનુભવ છે; જોનારના વિતર્ક, તેમની પ્રાંતિ, એ વગેરે સંચારી ભાવ વર્ણ્યા છે; અને એવી રીતે આ અંધમાં અદ્ભુત રસ પરિપૂર્ણપણે વર્ણ્યા છે. વશ્યબની ભાષા કાવતા અને શબ્દાલંકાર, અર્થાલંકાર વગેરેની રચના વિશે તેના

જાણતા અયોના વિવેચનમાં લખ્યું છે તે અહીં પણ લાગુ પડે છે. આટે તે વિષે કંઈ વિશેષ બોલતા નથી. ગુજરાતી ભાષા, જેમાં ચોક્કસ મુદત ઉપર સાહિત્યને લગતો એકાદ અંચ શોધવો હોય તો સારા સારા વિદ્વાનોને પૂછપરછ કરવી પડે, તેમાં આજ આ સત્તા-નીચો અંચ પ્રકટ થયેલો. જોઈને ગુજરાતી ભાષાનો ઉત્કર્ષ ઇચ્છનારા વિદ્વાનો અને રસયો બેચક આનંદ પામશે.

શ્રીજગદીશ્વરાયનમઃ

વલ્લભકૃત.

કુંતિપ્રસન્નાસ્થાન.

પ્રણમ્ય પ્રતિષ્ઠિતં.

કવિત.

ચંદે હંદળદ રચ્યો, રાસ આશ આણી હર,
પ્રેમાનંદ આમે મંદ, ગતિ તેની લેખિયે;
ભારત સમું પ્રમાણ, રાસાના તમાસા બાળો,
કર્યા, ભારત બે તણ, આરત હવેખિયે;
પૃથ્વીસ પ્રદંસા કથી, માન રેનું પ્રેણું તેમાં ?
પ્રેમાનંદની કવિતા, સવિતાશી ચેખિયે;
આદ્યલુથી બાદ ચમા, વંશજ વિધિના આ તો;
કવીશ્વરના પિતાથી, ચંદ મંદ દેખિયે.

વલ્લભ કવિ કુંતિપ્રસન્નાસ્થાન નામે ગ્રંથ લખતાં પોતાના પિતરઃ
મહાશિવ પ્રેમાનંદને પ્રણામ કરી પછી પ્રશ્ન સારથ મંજાવાર કરેછે; પ્રણમ્ય ।
સં—પ્રતિષ્ઠિતં (કોષને છતનાગ—પ્રેમાનંદને) પ્રણમ્ય (નમીને) ।
કં—ચંદકવિએ (કવિતિ વગેરેની) અર્થ પન્માં આણીને હંદળદ રાસ
(રાસો) લખ્યો, પણ પ્રેમાનંદ કવિ ।ગળ તેની ગતિ મંદ છે એમ કામે

ભારતી ભક્ત.

બિચારો જરદિયો, જે, દેવીભક્ત દુનિયા કે,
 ભોગ આપે અભાગેરો, હરે ચારદસથી;
 મદિરામાં મસ્ત બન્યા, જોજો ચંદણ ચતુર,
 સાંજન લગાડી લઈ, રીઝ્યા રત્ન કૃષ્ણી;
 આઠ ઠરી અઠો કહ્યું, દેવીએ સંકટ દહ્યું,
 પ્રસન્ન ચે પૂરેપૂરી, વેધી અંગ મુગ્ધી;
 પત રાખી બાંનાકેરી, જદિયો ત્યારે બનાવ્યો,
 ભારતીના ભક્તને તે, મળે કિયા મુગ્ધી ?

૨

સેખાએ હાએ. શસો કેવડો મોટાવખ્યો છે તે કહે છે: ચંદ લખેલા શસાના
 વમાસા તો જુઓ. તેણે મમાણ ભારત સમુદ્ર છે—એક વડા પ્રદેશનું પૂર છે.
 પણ પ્રેમાનંદ તો તેના બે ત્રણ ભારત (ભારત નવકાં મોટા કાવ્યે
 લખ્યાં છે; અને એટલા માટે અને મંદની (હાલિ વગેરેની) આરત
 (લખ્યા) ને ઉવેખીએ (તુલ્ય બણીએ) હાએ. પૃથ્વીય હૃદય—ચંદ
 પૃથ્વીય (શાન—પૃથ્વીય) ની પ્રશંસા ચોવાના શસામાં થી છે
 તેમાં તેને મોટું માન સાનું અપાયું. પણ પ્રેમાનંદની સ્વિતા તો
 સ્વિતા સરખી નિર્મળ અને પ્રતાપી છે—રાત્રિમાં વખાણરૂપ મહિ-
 નતા વિનાની તથા સ્વતંત્ર હોવાથી. ખીણ રીતે ચંદ કરતાં પ્રેમાનંદની
 ઉત્તમા કહી, ખતાવે છે: બ્રહ્મણી હૃદય—બ્રહ્મણી બ્રહ્મણી થયા છે માટે બ્રહ્મ
 કરતાં ઉત્તરતા છે અને બ્રહ્મણી તો વિધિ (બ્રહ્મણ) ના વંશજ છે; એવા
 કારણને લીધે કવીશ્વર (વલ્લભ) ના પિતાથી ચંદ હવિ (નતે ભાટ)
 ને મંદ કેળીએ હાએ. પ્રેમાનંદને ચંદ હવિ કરતાં ઉત્તમ તથા બે ત્રણ
 ભારત એટલા કાવ્ય લખનાર બણીને આતાનો વિસ્મય ભક્ત કર્યો છે
 માટે આ મંદમા વર્ણવાવા અદ્ભુત રસનું હવિએ સૂચન કર્યું છે.

૨ ચંદહવિ દેવીભક્ત હતો. પૃથ્વીરાજરાસો લખવા પહેલાં તે
 દેવીની મદિરામાં તેની આરાધના કરવા બેઠો હતો; પણ દેવીની કંઈ

પૂજા કરતાં પરાંટે, ચતુરાની ચૂક પડી,
મયન ઉપાયા આપ, ભક્ષી ગયા ભક્તને;
ચંડી હંડી પડી નહિ, મંડી ખંડી મારવાથી,
આર્ચાવર્ત તર્ત તોડયો, જાહેર છે જકતને;
ભારતીએ ભક્ત ચેલો, જાણીને લીધો જવાડી,
આરતી અતિશે પૂરી, બની અતુરકતને;
ચંદ ચંદ ગયો મંદ, અંચ રાખ્યો જીવતો તે,
ભારતીના ભક્ત આગે, કોણ લેખે શકતને !

૩

ચૂક પડવાથી દેવીએ તેને સાપ લીધો હતો. એ વાતને ઉદ્દેશીને વલ્લભ દેવીભક્ત ચંદ કરતાં ભારતી (સરસ્વતી) ભક્ત પ્રેમાનંદને વખાણે છે :
નિચારો છું બરદિયો—(“ચંદબરદાસ” એવું તેનું ઉપનામ હતું માટે)
નાબના સ્તુતિપાઠ બિલનારા ભાટને બરદિય હશે છે. અહીં, બરદિયે
મુખે વક્રોક્તિ અને શ્લેષથી કવિએ ‘ બજાદિયા’ના અર્થમાં વાપર્યો છે.
હાથન—(સાપરથી) હાથે. રક્તકૂલથી—નાતા કરેણના પુત્રપથી. (હંકુની) આટ ;
‘કરી-અહો કહ્યું-’ આઘા ભવાની ’ કહીને સ્તુતિ કરી. ‘અહો ભવાની’
હીનડા બોલે છે, માટે ચંદપ્રતિ વક્રોક્તિ. ચેથી છું—જ્યારે ચંદે પોતાના
અંગને શૂળથી વીધું ત્યારે દેવી પ્રસન્ન થઈ. મળે છું—ભારતીના ભક્ત
પ્રેમાનંદને તે ચંદ કયા મૂળથી (કયા કારણથી) મળે—મળતો આવે કે
અર્થાત્ દેવીભક્ત ચંદ ભારતીભક્ત પ્રેમાનંદની બરોબરી કરી શકે નહિ.

૩ ચતુરાની—દેવીની ઉપાયા—ઉપલબ્ધા. આપ—દેવીએ. ભક્ષી ગયા
—અર્થાત્ ચવનોના નિમિત્તથી છેવટે ચંદ મરાયો. ભક્તને—ચંદને. મંદ
છું—એવી રીતે મંદીને જાડી મારવાથી ચંડી (દેવી) હંડી પડી નહિ,
મણ તેણે આર્ચાવર્ત દેશ ચવનોને હાથે તોડયો. ભારતીએ છું—દેવીએ
જ્યારે આમ પોતાના ભક્તનો નાશ કર્યો ત્યારે ભારતીએ પોતાના
ભક્તને (પ્રેમાનંદને) સોચી પહેલો (મુખ્ય) જાણીને જવાડી લીધો
—મણ વર્ષનું આપુખ આપીને પછી અંચદ્વારા અમર કર્યો. આરતી—
આરત-હંચા. શકતને—શકતને—શક્તિભક્ત ચંદને.

પ્રેમાનંદ પિતા મારા, ભારતીના પૂરા બાકા,
 બર્ધિયાને બાંધી પંદ, લખે રાસા લાખને,
 પ્રેમ ને આનંદ બને, લાંચ્છન વિનાના લગ્ન,
 કહો મોટા કોણ ત્યારે, સાચી દહ સાખને !
 સરસ્વતી સૂત યથા, પછે નવ પૂજ્યાં કોઈ,
 દેવ દેવી રહ્યાં સુધ, બળી યથાં રાખને;
 સ્વધર્મ એ સાચો માન્યો, પરધર્મ પૂજ્યો નહિ,
 ભારતીના બાકા ચતાં, મારવી ન માખને !

૪

રસિકારસિકે.

કવી જેની કવિતા, નિહંદન તેલું કરાબું,
 પાંચ સાત નારી બેળી, નર નિપજવિયો;
 તોડયા શબ્દ છોડ્યા નહિ, ભેડયા કર તોય શૂંચા,
 રૂઝ રસિકે ન બોયું, બાવ સો બજવિયો !

૪ બર્ધિયાને ઇન્દ્રિય નામજ બર્ધિયા (બળદિયો) છે તે, મારા પિતા તેને મળે પંદ બાધે એવા છે. અર્થાત્ તેનાથી અધિક પ્રતાપી છે. લગ્ન-સાખ. સરસ્વતી ઇન્દ્રિય-મારા પિતા સરસ્વતીના. સુત (પુત્ર) યથા યથા તેણે કોઈ (બીજાં) દેવ દેવી યથે (ને) પૂજ્યાં નહિ. અર્થાત્ તે ભારતીના અનન્ય બાકા હતા. સ્વધર્મ ઇન્દ્રિય-મારા પિતાએ પકનપાકન એવા ને સ્વધર્મ, તે સાચો માન્યો, અને એ વિના બીજાં શુદ્ધાદિ પર-ધર્મ માનીને તેને પૂજ્યા નહિ. “સ્વર્ધર્મે નિષ્કાં શ્રેય. પરધર્મો મવાવહઃ” — “પોતાના ધર્મમાં શ્રદ્ધા થાય તે સાચું, પણ પરધર્મ આચરવા એ લાયકર ” એવા બીવાના વાક્યનું અનુસરણ કર્યું. અર્થાત્ શુદ્ધ કર્યું એ ક્ષત્રિયનો ધર્મ છતાં જઈ તેમાં સામેલ થયા માટે એણે પર-ધર્મ આચરી બીવાના વાક્યનું ઉલ્લંઘન કર્યું છે; અને મારા પિતાએ જેમ નથી કર્યું માટે જઈ કરતાં પ્રેમાનંદ બેઠા છે.

પેટ કાળે વેઠ કરી, ઠેક તેમ પોતી નહિ,
બેટ ભુંડી મણકાણે દેશ આ તળવિયો;
ઝવેરી ઝવેર બાણ, કરં શાં મુખે વખાણ,
મંદ ચંદ લખી ચંદ-છંદથી સળવિયો.

૫

ભારે ભાર ભાટકેરો, વધતો વધારી હીમો,
ચંદના તો છંદ બાખ્યા, ધન્ય છે રસિકને;

૫. કાવ્યશાસ્ત્રનો નિયમ છે કે મુખ્ય નાવકનો વધ કાવ્યમંદે સૂચવવો નહિ. (“નાયિકરીવિગ્નપિ” — દશરૂપ.) એમ છતાં પણ ચંદે શાસ્ત્રમાં પૃથ્વીરાજનો વધ સૂચવ્યો છે તે દોષ છે. પાંચ સાત છંદ — પાંચ સાત નારી (ભાષાઓ) બેળાને તેણે નર (રાસો) નિપલવ્યો છે — લખ્યો છે તે પણ દોષ છે, એકજ કાવ્ય ગ્રંથમાં એકજ ભાષાનું પ્રાધાન્ય બેઠતું હતું. અને એમ પાંચ સાત ભાષાએ એકઠી કરવા છતાં પણ તેણે શબ્દો તોડ્યા છે — બગાડ્યા છે. તેમને છોડ્યા નહિ — બગાડતાં જતા મૂક્યા નહિ; તે શબ્દોએ હાથ બેડ્યા તોપણ ઝડ્યા — બગાડ્યાજ. શબ્દો બગાડ્યા એ પણ એક દોષ છે. હિંદુસ્તાનના રસિક સોડોએ એવા ચંદના દોષ ન લેયા તથા તેણે ગ્રંથમાં ચો ભાવ બાળવ્યો છે તે પણ ન બેસે, અને તેને વખાણ્યો !! તેણે પરોપકારાર્થે ગ્રંથ લખ્યો માટે વખાણ્યો હશે ? તો તેમ પણ નથી; પેટ છંદ, ઠેક છંદ — તેવી વેઠ પણ ઠેક પોઠોથી નહિ — સિદ્ધ થઈ નહિ. (મૂલ્ય યથું માટે). વળી મરણકાળે કુલ્યશાળીને સાધુસંત, આદ્યજ્ઞ, કે ઇશ્વરનું રૂપ નજરે પડે છે તેણે ન થતાં ચંદને તો ભુંડી ભેટ યજ્ઞ — યવનો નજરે પડ્યા ! આ દેશ પણ તળવો પડ્યો ! એમ છતાં પણ ઝવેરના બાણ (પરીક્ષક) ઝવેરીબોનાઈ (રસિકોનાં) મુખે શાં વખાણ કરં ! ચંદને મંદ લખીને (બેઠને) પણ ‘ચંદછંદ’ એવા વાક્યથી તેને સળવિયો — ગર્વિત કર્યા !! “ચંદછંદ, પદસૂરકે, દુરો વિહારીદાસ; ચોપાઈ તુલસીદાસકી, કેશવ કવિતવિલાસ.” એ કહેવતરૂપ દોહરામાં ચંદના છંદ ઉત્તમ છે, એવું લોકમત પ્રસિદ્ધ છે માટે.

અવગુણ નવ આણ્યો, એક ગુણ ગુદ જાણ્યો,
 વખાણ્યો વધાર્યો પંચ, માની નહિ છોકને;
 રત્નની પરીક્ષા કરી, જાન્યણી જાળવીને,
 એજ જેન જોઈ નહિ, કાઠ કણો ઠીકને;
 એવે દેશ જન્મ દેજે, રસિકનો વાસ જ્યાંહી ! ૬
 ક્યારે કંચન કરે, બાળી મૂકે ખીકને.
 ધિક્ક ગુર્જર ! છે ધિક્ક, રસિક ન સાચ રાખ્યો,
 પ્રતાપી પ્રભાકરને, પિછાણ્યો ન માધ્યે !
 છંદ પ્રેમકેરા ધણા, પદમાં તો રોની મણા,
 દુહા ને ચોપાઈ ધણી, સાખ બંધ જોઈએ;
 ચાર જણે જેઠ કર્યું, એક જણે કર્યું આ તો,
 એવું નવ જુએ કોઈ, ખાતે ખરું ખોઈએ;
 મૂળા મૂઢ નિર્જન સા, પેટે પડ્યા પાપાણ,
 ગૂજરાત ગુપ્ત થયો, શું રસાલ જોઈએ ? ૭

૧ વધાર્યો પંચ—એવું તેખાદેખી કહેનારા ધણા હતા કયાં !
 અર્થાત્ ચંદના કંઈ શા માટે ઉત્તમ ગણવા ? એ જણ્યા વિના પણ
 “વદછ્મ પદસરકે” છંદ સાલળીનેજ ચંદને વખાણનારા ધણા છે.
 છોકને—અપયુક્તને. ચંદના વખાણ કરતાં “તેમાં દોષ ધણા” એમ
 કહેનારનું પણ સાલળણું નહિ. એજ છંદ—પણ તે રત્નમા કાંઈ એજ
 છે કે નેજ (તેજ—ઉત્તમતા) છે તે કાંઈ એવું નહિ ! હમ્મર પાસે
 કવિ મણિ છે : એવે દેશ છંદ (કેમકે ત્યાં રસિક છે) તથા તેઓ ક્યારેને
 કંચન કરે એવા છે—દોષને પણ ગુણ માની લે એવા ગુણમાહી છે.

■ ગૂજરાતમા એવા રસિક નથી તેથી તેને ધિક્કારે છે : ધિક્ક છંદ
 પ્રતાપી પ્રભાકર (સૂર્ય) ને—પ્રેમાનંદને. ચાર જણે—ચંદે, સુરદાસે,
 બિહારીદાસે અને દુલસીદાસે. એકજણે—પ્રેમાનંદે. મૂળા—(વખાણવા
 જેવી કવિતાને વખાણતા નથી માટે). મૂઢ—(સારી માઠી કવિતાનો ભેદ
 નથી સમજતા માટે) નિર્જન—(પરબાપાના દુષિત કવિનાં વખાણ કરીને

એક નિષ્ઠાવાન નર, એક નારી પૂજ્ય ધારી,
તેવડે નીપાળ્યા મોટા, લક્ષ્યાવધિ-દેવતા;
કર્તુ' રૂઢું સર્વ કૃદું, વિધનનું ન નામ સુણ્યું,
તાર્યા સમ ના બૂરાડયા, અંચપંચ સેવતા;
દુખિયાનાં દુઃખ ટાળ્યાં, સુખિયાને કાષાં સુખ,
કવિનાં મૂકાવ્યાં માન, ચનોડી ને દેવતા;
અરસિક જાણે કશું, રત્ન પડયું રંક હાથ,
નિઃશંકી ને શંકી સર્વ, મૃતિકાથી દેવતા !!

અદે એક રાસો લખ્યો, સવાલક્ષ પૂરકેરો,
એક પુત્ર શા હિસાબે ? દુનિયાનો રાહ છે !
રાસા જેવડા બૃહત, પૂરમાં અધિક એથી,
ત્રણ અંચ લખ્યા પ્રેમે, કોની વાહવાહ છે ?
સુત મારા જેવો કવિ, રવિજોષ આંખે પડે !
ચંદનો તે હંદ કશો ? મંદ સૌ ઉગ્રહ છે !

૨૨નાથના ઉત્તમ કવિને વખાણતા નથી માટે). પેટે-શૂળરાત રૂપી સ્ત્રીને
પેટે. ગાઇએ—વાળાએ ?

૮ નારી—(સરસ્વતી રૂપી). તેવડે—તેની કૃપાવડે. દેવતા-અથવા
રૂપી. તાર્યા ૪૦-અંદની પેટે પ્રેમાનંદે રાત્રીએને બૂરાડયા નથી, પણ
તાર્યા છે ૧-પરિણામે તેમને કલ્પ વર્ણો છે. અંચપંચ સેવતા-અંધના
માર્મમાં વર્ણાવતા-ત્રંચમાં આધિકારિક વસ્તુના નાયક રૂપે વર્ણાવતા.
(રાયનું વિરોધ) ચનોડી ને દેવતા-(બૂદ્ધાં પાડી જતાવ્યાં, અધ્યાદાર).
આર્થાત્ સારા માઠા કવિનો બેદ સમજાવ્યો. અરસિકોથી કવિ દિલગીર
થાય છે: અરસિક ૪૦-અરે ૧ પણ અરસિક શું જાણે ? પ્રેમાનંદે રૂપી
રત્ન અરસિક રૂપી રંકને હાથ પડયું છે: એ રત્ન છે એવી શંકા વગરના
તથા એ રત્ન છે એવી શંકાવાળા બધાય તે રત્નને મૃતિકાથી (માટીથી)
રેવે છે-કાળે છે ૧ આર્થાત્ એએ પ્રેમાનંદની અસાધારણ કવિત્વશક્તિ

હાથી ઠોઠા ઠોલ વાણ, કવીશ્વર વલ્લભ રે,
મંદ ચંદ, પ્રેમ પૂર, આનંદ અનાદ છે.

પ્રતિજ્ઞાંધ.

એવે અવનવો એક, સજ્જ ત્યાં સ્તરપન્ન થયો,
બોલીશ મા, બોલીશ મા, ભુરી વાત ચંદની;
સજ્જ સમગ્રયો મને, દિદાર ન દર્યો ઠને,
જોયું આમ તેમ ઝટ, જા'ર શી બુલંદની;
મવિતા શી કવિતા ત્યાં, કરવાને લાગ્યો મવિ,
વળી પાછો સજ્જ થયો, છત ઝાઝી ઇંદની;
નિંદકપણું નકામું, કામનું ન રમ એ તો,
કવીશ્વર ! ચેતો ચિત્ત, મા ગતિ લ્યો મહની !

૧૦

સારું તમે ધારો તેને, મન ગમ્યું માન આપો,
નિદા કરો બીજાકેરી, એ ને કોની રીત છે ?
તમારે કલે ન સારું, કોઈ કદી માનવાનું,
ન સારું સંતાપ રહે, આમણાં નીત છે;
કરૂંમી કરામત એ, રૂડા થઈ રાખો હાલે,
જુઓ મારા વેલુકેરી, કેવી તો પ્રવીત છે;

જુએ છે તેઓ મણુ અરસજી હોતાથી તેના ખત સ્વરૂપને ન નજીવા તેને
એક સાધારણુ કવિ જેવા મણુ છે ।

૬ જુદવ-મોટા. પૂરમર-સોઠકલખ્યાના પ્રમાણુમા. પ્રેમે-પ્રેમાનંદ.
મંદ છં-ચંદકવિ મંદ છે, પ્રેમાનંદ પૂરેપૂરો અને અનાદ (અનાદવ-
'અખંદ) આનંદ રૂપ છે

(૧)

૧૦ પ્રતિજ્ઞાંધ-અટકાવ. દિદાર-સ્વરૂપ (બોલનારનું) બુલંદની-
બુલંદ (સભ્ય) અવાજની

જગ્ન છે જવેરી, વેરી નથી સારાઈ કંઈ,
નીકળી આવે જો પય દધિ નવનીત છે.

૧૮

કવીચર કોપ.

કેણુ એવો બોધ કરે, પ્રતિબંધ કરવાનો ?
અંધ ! બહુતો નથી શું, કવિરાજ રાજ છે ! !
પ્રેમાનંદના પ્રતાપી, સુત સદક્ષણા અમે !
બોધ કેણુ કરે તેને ? માનવાની નાજ છે ! !
શું અમો નવ સમજું ? ગત બતાવાનું ગળું !
બળું નવ બસી વાણી, આરંભાયું કાજ છે;
મહાન મતીશ અમે, કવીચર કંન કંઈ,
શીખદે તેને તો સત્ય, લાજ લાજ લાજ છે ! ! !

૧૯

હર્ષન દે આવી આંહી, જોકે માલ કેતો માંહી ?
વાદ વહી છતી જાય, લલવા હું આ ખડે !
વિચારી જો વાત મન, લાંચનધારી છે ચંદ,
પ્રેમાનંદ પ્રભાકર, બાંકુર કિસે બોલે,

૧૧ પેલો અદૃશ્ય અવાજ વહીમને કહેછે: સારું ઇ. નીકળી
ઇન્—એ પય (કુધ) કે દધિ (દહી) હશે તો તેમાંથી નવનીત
(માખણ) નીકળી આવશે. અર્થાત્ તમારે ચંદની નિંદા કરવાની કે
પ્રેમાનંદની પ્રશંસા કરવાની જરૂર નથી.

૧૨ કવીચરૂપ—વલ્લભનો ગુસ્સો. ગત ઇન્—અમરે ગત (ગતિ)
—દાનમતિ બતાવવાનું તારું શું ગળું છે ? બળું ઇન્—હું તારી
હસી વાણી (શીખામણના સજ્જ) ને બળું (માનું) નહિ. ગતીશ—ગુ-
હિના ધણી.

ચંદની છે સોળ કળા, તે પૂર્ણિમા હોય ત્યારે,
મહાઆવધિ કળા છે, સૂર્ય સામા શેં અડો ?
આખા જીવતરકેરી, કમાઈ તો એક રાસો !
ગાસો નાસો બોલવાથી, કદી ના પૂરા પડો ! !

૧૭

પત્રપતન.

હયું દવીશ્વરે એમ, રજ રજા વેળ નવ,
તદા પડ્યો પત્ર એક, આદ્યથી આવી ને;
વડવા વાણીશ્વરશુ, મેણુ આવી ઉભો રહે,
ફેરવે ફગાવે ફટ, બચા ફરા બાવિને;
પાસ આવી પડ્યો પત્ર, દવીશ્વરે લીધા તત્ર,
તર્ત ફર સાદી વાંચ્યો, હર્ષ ઉપજાવીને;
વાંચતામાં વાંકા થયા, (નવ) મહ લખનારકેરા,
ફેરા ફરે કાળ તેને, મેણુ લુવે તાવીને.

૧૪

૧૩ ચંદને જુ' કેમ નિંદુજુ' તેનું કારણ કહેઃ લાંચનધારી કં—
પ્રસિદ્ધ ચંદ્ર લાંચન (કાળા દાઘા ફપી) ધારી છે જી તો સદ્ બહોઈ,
તેમ ચંદ્રવિંધુ પણુ તેજ નામનો હોવાથી લાંચન (દોષ ફપી) ધારીછે;
પણુ પ્રેમાનંદ તો પ્રભાકર (સૂર્ય) દોવાથી બડો જાદાકૂર છે—લાંચન
વિનાનો છે. આખા કં—ચંદ્રે આખા જીવતરમાં માત્ર એક રાસોજી
જીવે છે અને પ્રેમાનંદ તો એવડા મોટા ગ્રંથો લખ્યા છે.

૧૪ વાણીશ્વરશુ—સરસ્વતીના ઇશ્વર સાથે—વલ્લભ સાથે. ફેરવે
કં—કેમકે તે જલ્દા લલનાના બાળિને (નસીબને) ફટ લઈને ફેરવી નાખે
અને ફગાવી દે એવો છે ! અર્થાત્ વલ્લભ સાથે લટવા આવે તેનું નસીબ
ફણુ' કેમ બલુવું. દવીશ્વરે—વલ્લભે. ફર સાદી—ફરમાં જાલીને. ચા
ફેરા ફરે કાળ તેને એવડા મોટા ગ્રંથો લખનારના મહ વાંકા થયા, તે કહે છે: ફેરા કં નેની પાછળ
કાળ સરખો પણ ફેરા ફરે છે પણ તેનું કશું ઉપજાવું નથી તેને તાવીને—

પત્રાર્થ.

આગમવિરૂધ્ધ આ શો, મંગલાચારણ કરે ?
આચારણ તારો કોણ ? અવિદ્યા અર્પી તને !
મંમલમાં દંગલ શું જંગલ જટિલ જેવા !
તિમંગલ જેવો ગર્વ, બ્યર્થ ધારવો મને ;
વંદ વિશ્વમધ્ય મંદ, નિંદનામ તેનું બણે,
મંદમતિ મૂઢ બને, નાસતો ન શો વને ?
શીખ માને મારી નહિ, બીખ માગી બટકીય,
રીખતાં ન અટકીય, રાખે નવ કા કને ?

૬૫

પત્રોત્તર.

ગળનન પડાનન, પંચાનન ત્રયાનન,
ચતુરાનન જણે ન, કવિરાજ રાજ છે !

તપાસીને કોણ જુએ એકું છે કે માત્રમ કે વલનમની પરીક્ષા કરી જોવાને
પણ કાંઈ સમર્થ નથી !

૧૫ આગમવિરૂધ્ધ—આત્મવિરૂધ્ધ. અવિદ્યા ઇં શ્રાજીથી વિરૂધ્ધ
નિંદા ૬૫ મંગલાચરણ કરવા ૩૫ ના નદા જેણે તને અર્પી એવો તારો
આચારણ (આનાર્થ—ચર) 'તેણે મારું દનવ—વિદ્યા ૩૫ બખેરો
જંગલ ઇં—હે જંગલ જટિલ (જંગલની યોધા) જેવા વિરુદ્ધીક
(વલનનું સંપ્રદાન) તિમંગલ—નિંદા નામનો મોટામાં મોટો
મત્સ્ય. મને—મનમાં વંદ ૭૭—દિશ્ય ૮૦ નંદ (નમસ્કાર કરવા
શોભ્ય) જે ચરણવિ તેનું નામ વિદ્યા ૩૫ નંદ મણે છે, તેથી હું મંદ
મતિ અને મૂઢ બને છે, એમ કહી તું જાણે (નામા) નાગી જતો કેમ
નથી ? તારા જેવા નિંદકને મનુષ્યેના ન વાસમાં રહેકું સર્વદેવ છે, એ
દ્યુનિ. રીખતાં—કુળ પામતાં

સહસ્રાનન લેખક, ઉવેખક વલ્લભનો,
દુલ્લભ ન દાવ મમ, દીઠે પતરાજ છે;
બ્યાધાનન, અબ્જનન, વક વકત્ર કરી નાખું,
સાખું નહિ સાચી વાત, લેખકને લાજ છે ।।
વિષ્ણુ જિષ્ણુ રૂપ ધારી, વારવા આવે કદાપિ,
તદાપિ છોડું ન ટેક, વિવેકનું કાજ છે ।

૧૬

અંદ મંદ, પ્રેમાનંદ, ઉપરિ તદુપરિ છે,
કરી જે કરી તે વાત, વિશ્વમાં વિખ્યાત છે;
તુલાનાએ તુલા કરે, કવિતા કવીશ્વરોની,
સવિતાશી શુદ્ધ દરો, મેની કાળી રાત છે ?
મંદ અંદ અંદે કરી, પ્રેમાનંદ પૂર્ણ આગે,
બને વલ્લભ શુભમ, જેવી કાની મા'ત છે ?
ખીવડાએ ખીંચે નહિ, છળાબ્યાથી હમે નહિ,
હસાબ્યાથી હરે નહિ. અડમ આ માત છે.

૧૭

૧૬ ગાનનન—દાધીના જેવા મુખવાળો દેવ—ત્રણપતિ પંચાનન—
પાંચ મુખવાળો દેવ—રિવ ત્રયાનન—ત્રણ મુખવાળો દેવ—દત્તાત્રેય.
અત્રુસાનન—અઘ્ઘદેવ સહસ્રાનન—શેષ શેષ જો આ ચત્રનો લેખક અને
વહુતનો ઉવેક્ષ (તિરસ્કાર કરનાર) હોય, તે હું હું છું કે, જ્યાં મુખી
દુલ્લભ એવો મારો દાવ દીઠો નથી ત્યાંમુખીજ એવી પતરાજ છે ।। બ્યાધા-
નન—નૃસિંહ અબ્જનન—બોહડાના જેવા મુખવાળો—દક્ષ પ્રેમપતિ.
વક—વર્કિ. વકત્ર—મુખ. સાખું છં—હું પત્રમાં કરેલો તિરસ્કાર સાખું
નહિ એ સાચી વાત છે, અને તેના લેખકને તો લાજ છે ।।—શરમ છે ।।
વિષ્ણુ છં—જે વિષ્ણુ અને જિષ્ણુ (ઈંદ્ર) દદાપિ રૂપધારી (દેવધારી)
મધને મને વારવા આવે તદાપિ (તોપણ) હું મારે ટેક છોડું નહિ,
! કેમકે હું હું છું તે વિવેકનું કાજ છે ।।

૧૭ પોતાનો ટેક બતાવે છે અંદ છં—અંદ કવિ તો મ દ છે, અને

મુખો પૃથીરાજ અરિહાય એ પ્રખ્યાત વાત,
 કર્ણુકેરી એવી ખ્યાત, જગતજન બંધુ છે;
 પૃથીરાજરાસો અને, કર્ણુનું ચરિત્ર વાંચો,
 (નો) રાસાનો તમાસો ચઢે, (તો) કવિબર્ધ વાણુ છે;
 કર્ણુ લાંબું પિંગળ અમંગળની વાત જેમાં
 એમાં કવિત્વ કશું છે? અત્ર તેના પ્રાણુ છે;
 ભૂતી જેશું એ શું અમે, દેવના ડરાવ્યા યકી?
 ધિઃક પત્રજેખડને, વલ્લભ પ્રમાણુ છે!! ૧૮
 પંચાવતન પૂજું છું, તેનું ફળ આજ મળ્યું,
 પૂજું કિયે કાજ ત્યારે, તોડું ફેડું દેવને;
 જુહી વાત દે જણારી, માન્ય કરાવાને કાળે,
 કવીશ્વરને કંપાવે, સાધવી શે સેવને?

પ્રેમાનંદ તો તેનાથી ઉપરિ અને તદુપરિ (તેના ઉપરિનો પણ ઉપરિ) છે,
 એવી ને વાત મેં કરી તે કરીજ, અને તે આખા વિશ્વમાં વિખ્યાત છે.
 દુષ્ણનાએ—વિવેકસુદિરથી જાળવામાં લેણીને. કવીશ્વરની—પ્રેમાનંદની
 અને ચંદની. સચિતાશી ઇ—કોની કવિતા સચિતા સરખી શુદ્ધ દેખાય છે
 ૧૦ દે કોની કાળી રાત જેવી દેખાય છે? જોવી ઇ—કોની માઢાત યાય છે
 તે ૧૧ જેવી છે? ગાત—માત્ર—સરીર.

૧૮ ચંદની ભૂત બતાવે છે: અધિકારી નાયકનો વધ ન કષ્ટો, એવો
 સાદિત્યસારનો નિયમ છતાં ચંદે તે નિયમનો ભંગ કર્યો છે; કેમકે રાત્રીને
 દાઢે પૃથીરાજ મુખો, એ વાત પ્રખ્યાત છે, તેમ કર્ણુ પણ રાત્રીને દાઢે મુખો
 છે; એ પણ જગતના લોકો બંધુ છે એમ છતાં પૃથીરાજરાસો અને કર્ણુનું
 ચરિત્ર (પ્રેમાનંદકૃત કર્ણુચરિત્ર) વાંચો. અર્થાત્ રાસામાં ચંદે પૃથીરાજ-
 નાનું મરણ વળ્યું છે અને પ્રેમાનંદે મુક્તિપૂર્વક તે જડાવી દીધું છે. અમંગ-
 લની—અધિકારી નાયકના વધરથી અમંગળની. કવિત્વ નહિ ત્યારે શું છે, કે
 અન્ન ઇ—જેના અન્ન તેના પ્રાણુ છે. અર્થાત્ જેનું અન્ન ખાધું તેના
 શુણ ચંદે ગાયા, એમાં શી મોટી વાત કરી છે?

એમ કહી છાપો આપ, પ્રેમનો પૂરો પ્રતાપ,
 દેવ કયાં ઢાલે તર્ક, ભાગી નાખી બેવને;
 પાણીમાં પાપાલ મહી, વાણીમાં વિરાધ કહી,
 પાણીમાં પલાળી દઈ, સિર લેતો એવને.

૧૯

પિતાદર્શન.

બાહાર્દસમ સુખદ, દુખદ અરિગણુ ૩—
 રા. હેરો હેરો હેલામાં, સદસ્ય કિર્ણાળ આ;
 કવિકુલ કુમુદ ગિઝાઈ મયાં બાવરાં ચાં,
 પડી મયાં ઝાંખાં મયાં, દરશ્યો રસાળ આ;
 કવીશર, હમર રૂપી સ્વરૂપી કમગ. જે,
 નિર્મળ નિઃશંક ખીલ્યું, દરખ્યો મરાળ આ;
 પ્રભાકર પૂર્ણ જોઈ, નમે પદ્ય એક વાર,
 કવીશર નમ્યો તેમ, બન્ને નમ્યું નાળ આ.

૨૦

૧૯ દેવાને બાંધાય ભરેલો પત્ર. લખી મારો તિરસ્કાર કથી
 એમ માનીને વલ્લભ પંચાયતન દેવો ઉપર કાપે છે: પંચાયતન ઉં.
 પંચાયતન—વિષ્ણુ, શિવ, ગણપતિ સૂર્ય, અને સગિત, એ પંચ દેવાનો
 સમૂહ. પ્રેમનો—પ્રેમાર્દનો એવને—૩ દેવ તો પ્રતાપી હો તાંદે એનો
 નાશ ન કરાય' એમ જાણને પાતિર્ના—કાપમા પાપાલુ—પપરો વા-
 લીમાં ઉં—તમા ૧ વાળીનાં વિરોધ છે, માટે તમાની આ મનિ કરે' છું,
 એમ કહીને. સિર કમો—માગ કા—૫ર્થાનુ તેમ બે પાસે જશે રહેા.
 એવને—નિશ્ચય.

૨૦ પિતાને આવતા એક તેમનું વર્ણન કરેલું નાવાક ઉં—કમલ
 સ્વર્ણ એવો સુખ આપનારો હેતુ—જુના સદસ્ય ગિર્ણાળ—કલર કિર્ણ-
 બાળો—સૂર્ય. કવિકુલ—કવિઓનું કુ. —નવત્વ તમારમ કવિમાત્ર. કુમુદ-
 પોષણ કવીશર—વલ્લભ, હમરૂપી (વલ્લભગુણવલ્લભ) સ્વરૂપી—

પિતાપ્રશ્ન.

કવીશ્વર કેના પર, કેપનો આરોપ કયો,
પાણિમાં પાપાણુ કયો, દેવ દીન શે દિસે ?
ક્ષમા નવ લાધે યોગી, રમાએ રમાડ્યા નહિ,
તમા તેની નથી તારે, બહુ ઠું વશા વીરો,
એવ સાધો દેવદેરી, ધન્ય ધન્ય હે ધીમાન
ધારણુ ધારી જે આવી, કવિ કોં કિયે મિયે ?
પૂજ્યની આ પેર ઘાશે, કપ કાયા મધ્ય બાપે,
કારણ કહી ઘો મુને, આવી ચૂક્યા છું રીસે !

૨૨

કવીશ્વરોત્તર.

‘ પ્રેમાનંદ પિતા આગે, ચંદ મહાત્મરીમાં ’,
એવું વેણુ સુખદેણુ, સુણી દેવ કોપિયા;
આકાંક્ષવાણી ઠરાની પત્ર આ પાઠ્યો પડે,
દેવ કે’ડે વલ્લ ચંદ, વિવમા એ એવિયા !!

સ્વરૂપવાન મરાળ—૧૨૧૩૫૫ી ૯૨૧ પ્રજાકર—મૂર્તિ પદ—કમળ નાલ
કમળનો કોડો (નવવબના જેવું રૂપી)

૨૧ રમ-અ ૬૦—અર્થ ૧૧ લે સદમીને આત્મક માર્ગો નહિ—
સમે સદની વિગતો હે વારણુ ૧૦—૧૨ અ રી (દેવ ૧ મારતા ૨૫)
જે ધારણુ ૧૧૦ ન ૧૧૧૧ (વિગત) ૧૧૧ ને ૧૧ ૧૧૧૧—૨૦ સદ-
ના પૂજ્ય છે તેની તમે આ અત કરતા માત્રી તે જોડે મો નવામા કંપ
બાપે છે, મો ૧૧૧૧ ૧૧૧૧ પશુ ૧૧૧ ૧૧૧ ૧૧૧—૧૧૧ પશુ તમે
આમીન અ ૧ કરશે ૧ ૧૧ ૧૧—૧૧ જોડે હુ ૧૧૧ ૧૧૧ રીસાતો
નથી, કમળ અમે ૨ ને તા ધારણુ આત્મ ચૂક્યા છીએ—૧૧ તમારા પર
રીસાવાળી કાં ક્યા નથી !

ધારણુ બતાવ્યા કેકે, તારણુવાળાં તે નહિ,
ધારણુ કરસય કેમ, નિર્જર આરોપિયા;
એકના અનેક આપ્યા, ઉત્તર ઉદાવદાર,
મંદ થયા મંદશા તે, જોધ બાર લોપિયા.

૨૨

સમાધાન.

પ્રાચીન પાંડિતને ન, અર્વાચીન પોત્તી શકે,
પ્રાચીન તે પ્રાચીન છે, અર્વાચીન નામના;
પ્રાચીનો ગમ્યા જે પચ, વિગ્ર નડયા તેમને જે,
અર્વાચીનોને ન નડે, તેણે તેની નામના;
માર્ગદર્શી થાય જેહ, નિઃશક વડેશ તેહ
મંદ માન્ય નિમદેહ, અર્થ તારી કામના;
રસાળાં રસિકાં વેણુ, શ્રોતા વક્તા સુખદેણુ,
રાસાકેરાં જોહ કે'ણુ, નથી નથી કામના.

૨૩

પૂર્વપ્રેમ

અંતર અનેક આવ્યા, પ્રેમોત્તર પૂરે પૂગ.
તોય અમુકાય અગ, માની માન રાખરા;

૨૨ તારણુવાળાં—સાચીક કરી શકે એવા શુદ્ધવાળાં ધારણુ
૪૦—એનાં દુઃખ કારણે, આશયી કેમ ધારણુ કરાય—માન્ય રજાપદ
ગાદે મેં નિર્જર (દેવ) ને આરોપિયા—દોષના આરોપવાળા કપાં મંદ
૪૦—મારા ઉત્તર સંગીતને તેઓ મંદશા એવા મંદ થયા; અને તે તેડીને
મેં તેમના કાર લોપ્યા—તેમના મદદવાળી મર્ચોદા મનમાથી કાઢી નાખી.

૨૩ પ્રાચીન—બુદ્ધા—પૂર્વના અર્વાચીન—નવા—દમણના નામ-
ના—દહેવા માત્ર નામના—કીર્તિ. કામના—કામજા. કામના—કામના
અર્થાત્ કામની આસાએ દષ્ટિએ એ વેણુ નથી!

કેવું નથી કાંઈ દવા, બોલવું બાદમ કહ્યું,
રહો દંતમાં તો કાપ, અપશીને ચાખવા;
પેરે પેર પ્રભુમું હું, જાવ જાવ જાવ તમે,
માનવાનો કાંઈ નથી, ભુંડું લાગ્યા લાખવા !
તમે ને તમારા દેવ, કુચળા રો' મારી કૃપા,
વંદાવો ન વફવતને, ખોટા દાવ દાખવા !!

૨૪

પ્રાચીન વસુદેવ જે, કાશઘૃહ કોલી રહો,
નવીન વાસુદેવ તે કાલિયો કૃપા કરી;
કહોડને હૂબાડયો તો, જો જનકે જળમધ્ય,
અષ્ટાવક સક સમો, નવલ મયો ડરી ?
કુંજર છે વૃદ્ધ બને, નૂતન જન્મેછે હરિ,
કીર્તિવંત કોણુ તેની, તુલના કરો જરી ?
ચોયાં જેવાં પોયાં બાળી, પ્રાચીનોતથા હું વંડું,
કચરી કવીરા શ્રમ, શેણે જઈ ના મરી !!

૨૫

ધૃતિમંગલાચાર.

૨૪ માની ઇ—માની (પ્રિમાનંદ) હું માન રાખવાને બાદમ
કહ્યું—ખંધ કહ્યું. રહો ઇ—અર્થાત્ દાંત કચકચાવીને હું બેસી રહો !
વંદાવો ન—અર્થાત્ બગાડયો નહિ તમે જેવાં ચંદનાં ખોટા વખાણુ કહ્યાં,
તેવા ખોટા દાવ દાખવાને વફવતને બગાડયો નહિ !!

૨૫ પ્રાર્થન કરતાં નવીનની મહત્તા વર્ણે છે: પ્રાચીન ઇ વાસુદે-
વ—કૃષ્ણ. કહોડ—અષ્ટાવકનો બાપ. અષ્ટાવક ઇ—જે કે સક (ઇંદ્ર)
સરખો અષ્ટાવક (નવલ) નવો હતો તથાપિ તે હું ડરી મયો કે કુંજર—
હાથી. હરિ—સિંહ. ચોયાં ઇ—જે પ્રાચીનોના ચોયા જેવાં (જમાલાં)
ચોયાં બાળીને હું તેને વંડું, તે કરતાં હું કવીરા (પે.તે) છલ કચરીને
સામાટે મરી ન જઈ કે અર્થાત્ ચંદને વખાણુ કરતાં તો મરવું સાફ.

કથાપથ.

પાંડુ પિંડરાગી એક, મૃગયાના ટેકવાળો,
હાથેવાળો મળ્યો તેનો, નૌતમ એ નારને,
એવે આવી લાગ્યો સાપ, કાપ સા કસમકેરા!
ફેરા મારે કાવતા જે, બાળી બરતારને;
જેવાનુંય જાણ નહિ, માટે જાળવીને રાખે,
કુંતી માદ્રી નારી જન્ને, સ્વરૂપના સાગને,
મીલુનોય માંડી ધારી, આચા લઇ તેડવા દેવ,
ધર્મ આબ્યા ધ્યાન ધારી, ભારે ભરી બારને.

૨૬

કુંતીકેરા કર્ણ મધ્યે, મંત્ર કેંઠ મળ્યો બધ,
મુધિભિર ઉપ-યો ત્યાં, ધર્મકર્મધારકો,
વળી વાયુદેવ તેડ્યા, વાતો કરતા તે આબ્યા,
વહનમા નેવરાવી, માવ બેઠેયો પારકો;
દુઃખેર ઉપ-યો કે, મદા હસ્ત લેઇ ઉઠ્યો,
વાયુ ગયો નારી લખી સુત સવ માગ્યો;
વાસનની વલે એવી, પાર્યા ઉપ-વા પૂઠે યે,
મહેસનો મહિમા એ, નિનુવન તારકો

૨૭

૨૬ નૌતમ—જનિ મુદર જે નાર—કુંતી અને માદ્રી સાપ—
વિહાર કરતાં હરખનો નારા મૃગ થી ઉરિત્રી જે પાહુરે સાપ દીધો હતો કે
તાજો થઇ એવેજ મસજે નારા ચરે કાપ તી ૧—રેષા ફેરા ૨૦—જન્ને
સીંચો પોતાના ભત્રીયને બાળીને કાવતા ફેરા મારે અર્થાત્ તેડું મરણથી
રક્ષણ કરવાનેચલ કરે રક્ષણ કરતાં જાણેલું શ્રેષ્ઠ જેવાનુંય ૪૦ સ્વરૂ-
પના સારને—જાળવી રાખ એ વપરના વાક્ય સાથે અન્યથા બારને—
(ચરતારખી)

૨૭ મદા હસ્ત—કુંતી પરકીયા તત્કાલ તેને સ્વીમર કરશે આશર

સપત્નીનું સર્વ સાથે, દાવ એવો સાધવાને,
કુંતી નારે મંત્ર આપ્યો, મોઢ પામી માનિની;
એક સાધનથી સતી, બે કાર્યને વિચારતી,
(પછે) ધારતી તે ધ્યાન વેદે, બની તેની સ્વામિની;
ઓપધિ સુધાડી આવી, અશ્વિનીકુમાર બિંબ,
સુત બે ઉત્પન્ન થતાં, બહી રીઝી બામિની;
પાંચ પાંડવ ઉપન્યા, એ પેર દેવો ચારથી,
મારથી સુખારથીને, નમી બને કામિની.

૨૮

માદ્રીએ વિચારી મતિ, પાંડુપતિ તારવાને,
કારણે થે મારવાને, કર્મની કેવી ગતિ !
સંધવા ટળી વિધવા, થતાં માંહી કષ્ટ બક્ષી,
માદ્રી સ્વામી સાથે ગાઢ, ત્રિભુવન થે છતી;
કુંતી સુત સંગ લાઠ, આવતી હસ્તિનાપુર,
પંચશર નેવા પંચ, રમતી રડી રતિ;

—મારે એવો. એવી—(નાથી જવા ૧૫). મહેસનો ૪૦—યુધિષ્ઠિર, વૃકો-
દર અને પાર્થ, એવા પરાક્રમી યુવા, એ મહેસનો ત્રિભુવનને તારનારો મ-
હિમા છે. અર્થાત્ એ ત્રણના નિમિત્તે કરીને ભૂમિને બાર ઉતારવોછે માટે
મહેસો તેમને એવી શક્તિ આપી હતી !

૨૮ સપત્નીનું—સોહયનું. બે મંત્રથી પુત્ર ઉત્પન્ન કર્યા ત્રિવેની
નિંદા યાવ તો મારી એકલીની ન યાવ, એવા વિચારથી કુંતીએ માદ્રીને
ચણ મંત્ર આપ્યો. મોઢ—દુર્ષ. માનિની—સી—માદ્રી. એક ૪૦—એક
મંત્રથી બે પુત્ર ઉત્પન્ન કરવાને સતી (માદ્રી) વિચારતી. વેદે—અશ્વિની-
કુમારને ત્રિવે. સ્વામિની—સી. મારથી ૪૦—પાંચ પાંડવ ઉત્પન્ન કરીને
પણ બન્ને કામિનીએ સુખના અર્થવાળા મહારથીને—પાંડુને નમી.

પદ્મા સર્વ વિદ્યા વેગે, અડધા નવ મેઘથી તે,
સડધા દૈતવની સાથ, અમુધા બ્યાપી અતિ.

૨૪

વિધમેઠક 'અર્પિત, જળે ભીમ સમર્પિત,
તે મૂઝા ધારી તર્પિત, પાંચને દુઃખી કર્યાં;
ભીમમંડ આવી મળ્યો, કે શોક પાંચને ટળ્યો,
આમળો દૈતવે વળ્યો, સાંભળી સુખી તર્પ્યાં;
સાક્ષાગૃહ મધ્ય ધાત્ર્યાં, વેશન વને તે ચાત્ર્યાં,
દિડિખાયથી તે માત્ર્યાં, મારતાં ના તે મર્પ્યાં!

૨૬ તારવાને—સુખી કરવાને. પતિને સુખ આપવાને માત્રી તેની પાસે ગઈ, પણ તેને અંકારમાં પેતાની પાસે આવેલી ભેદ તેની સાથે વિદાર કરતાં પૂર્વોક્ત સાપથી પાંડુ મરી ગયા, અને એવી રીતે માત્રી પતિને મારવાથી કારણુ થઈ. કામદેવિ—ચિતાના કાષ્ઠમાં પડીને, ત્રિશુવન ઇંડ—એવી રીતે સડી થવાથી માત્રી પણ લોકમાં ઇડી (અપ્ચાત) થઈ. પંચ-સર ભેગા—કામદેવ ભેગા કે કામના પાંચ ભાણુ ભેગા. અનંતભક્ષ પાતાના ભારતમાં પૂમાં પણ પાંડુના પતિ ભાગદાને એવીજ ઉપગ્રહ આપી વધુ છે એમ કે—

“ નવ તરુણિમલ્લસ્વીર્નિર્દનીયં શરીરં
કુન્દવૃષમસુતાના કુર્વતી, નૈવપાત્રમ્ ।

મુનિઝતિરિતિ યેને મોહનાય કિલેક્ષ્યાઃ

સ્વવિશિષ્ઠ ઇવ કામઃ સોપિ કિં પંચપામૃત્ ॥ ”

અર્થ—પાંડુ શત્રુના પુત્રોનું નવી જુવાનીની શોભાવડે ભેગાને અનંદ ઉપલવે એવું શરીર ભેદને તે સ્વર્ગના મુનિઓ એમ નિગારવા લાગ્યા કે, કામદેવના ભાણુ પાંચ છે ત્યારે તેનો ઉપધોમ કરનાર શરીર પણ પાંચ ભેદથી એના વિચારથી કામદેવ પણ પાંચ રૂપે થશે છે કે શું? અડધા—અડધા. અમુધા—ધર્મી (પાંડવોના જળ, પશાકમ વગેરેથી).

બકેરી જક પૂરી, બાળી દુપદની પુરી,
ભૂપ મળ્યા ન્યાહી જીરિ, દ્રોપદીને લા હયાં.

૨૦

પાડવ પ્રતાપી પાય, આય વિના ઉગલો તે,
વિધમા વિખ્યાત હવું, વયો પાય એકને;
ધતરાષ્ટ્ર જે ધીમાન, જાણી જીવને જુરાવે,
વિદુરજીને પકાવે, ધારતા વિવેકને;
વિદુરની સંગ આલ્યા, પાય પાકુતણા તન,
લોક-ગજે કેશ આપ્યો, ને જીત્યા અનેકને;
હંદ્રપ્રસ્થ એક પુત્ર, અને કેટલાક ગ્રામ,
નામના આપીને કહ્યું, રહો ધરી ટેકને.

૩૧

મયા ચાર દિશા ચાર, દેવથી ઉત્પન્ન થયા,
દિગ્વિજય કરી આલ્યા, લાલ્યા લક્ષ્મી જીતીને;
પૃથ્વીકેરા પડ મધ્ય, જેહ વસ્તુ જડે નહિ,
તેહ વસ્તુ આણી તર્વ, દૂર કરી ભીતિને;

૩૦ જગે ઇં—જીમને પાણીમાં નાખી દેહને તર્પીને—જીમનું તર્પણ
કરીને પાયને—જીમ વિના ચાર પાડવાને અને કુંતીને આમળો ઇં—
પાંડવ અને કુંતીને સુખી થયા અને દુઃખસમુદ્રમાંથી તર્પી સાલજીને દોરવે
(દોરવેના મનમાં) આમળો વળ્યો—અમળાઠ થયો વેરાન વને—(લા-
ક્ષ્મીલમાંથી બચાવે) મા'લ્યા—સુખી થયા જક ઇં—જક નામે દેવની
હક પૂર્ણ કરી (તેનો વધ કરીને) પુરી—નગરો અર્વાત ત્યાં ગયા. જ-
વિ—પણ હયાં—સ્વયંવરમાં વયો પાળી

૩૧ એકને—એક દ્રોપદીને જાણી ઇં—એ વાત જાણીને ધીમાન
(સહિમાન) ધતરાષ્ટ્ર પોતાના જીવને દુઃખો કરે છે પકાવે—ગોડવે
પાંડવોને તેડવાને) ધારતા વિવેકને—(નહિતો જગતમાં મારી
અપમાદિ થયે એવા વિચારથી) ન ઇં—અનેક લોકને (લોકાપવાદને)

અનખી નખાવ્યા કેક, અરિને ભખાવ્યા કેક,
 સરને શખાવ્યા કેક, વરી પુદ્ગનીતિને;
 વિશ્વે યહ વાહ વાહ, રાખ્ય રૂઠું પાંડવનું,
 રયામસમ મળ્યા મિત્ર, રૂઠી ગ્રહી રીતિને.

૪૨

એકદા માધવ આવ્યા પાર્થાદિકને તે ભાવ્યા.
 વિહયાં વિચયાં વને, મને આણી મોદને;
 કામિની કાલિંદી જોહ, કૃષ્ણ વયાં વાલે તેહ,
 જોવે દીડો વિપ્ર એક, દીન સ્વર રોદને;
 પાર્થે પૂછી પેર તેને, કાર્પ કશું દિગ્ગજાજ !
 કાજ કદં જો કઠિન ના અસત્ય કો દને;
 દિગ્ગજ ટળી દેવતા તે, ઝગતો જાળવસ્યમાન,
 હેલા માત્ર માંહી હવો, ધારતો આમોદને.

૪૩

પાડવ ! તું ખાંડવ દે, ભક્ષવાને વન આશુ,
 નીકળી ન સકે કોઇ, ખાઈ જીવ જીવને;

છત્રી સહાયો નહિ, અથવા પ હુના પુત્રોને અર્ધ રાજ્ય આપવું જોઈએ, એમ
 સહુ સરદારોના મતને ઉઘાપી ચકાયો નહિ, માટે દેય આખી.

૩૨ દિગ્ગજાજ કરી આવ્યા—(કેમકે તેઓ દેવથી લેખના વધેલા
 હતા) અભિપ્રાયપુક્ત વિરોધજી છે માટે પરિકરાણુંકાર. વરી—પસંદ
 કરીને. રયામસમ—કૃષ્ણ જેવા

૩૩ પાર્થાદિકને—પાર્થ (અર્જુન) વગેરે સર્વને. વિહયાં—વિદ્યાર
 (રમત ગમતનો આનંદ) કર્યો. વને વિચર્યાં—ચિત્કારાદિ નિમિત્તે વનમાં
 ગયા. કાલિંદી—યમુના. યમુનાના કાંઠા ઉપર દેવધારી યમુના કાલિંદી નામ
 ખારીને કૃષ્ણને વરના માટે તપ કરતી હતી તે અહીં કૃષ્ણને મળી તેથી
 કૃષ્ણ તેને પડવવા. વિપ્ર—બ્રાહ્મણ રૂપ ધારી અગ્નિદેવ દીન ઇન્દ્ર—રોદન
 (રડવા) મા દીન સ્વર કાદનકરો. આમોદને—મુગ્ધાને અથવા આનંદને.

ઈદ્રાદિક યુદ્ધે આવે, કોષનું ન ઘંચી ફાંવે,
માધવ આ સાથ આવે, નમું એ મહંતને;
કારજ કરીશ કહ્યું, તો તે કર્ય મન માન્યું,
તારું બળ મેં પિછાન્યું, દાવ દે દહંતને;
દેવ રહે જોષ જોમ, અજીર્ણ દે જોષ તેમ,
ઉભયનું હોષ હોમ, અર્ધું ઘું અનંતને. ૩૪

કિરીટીને કૃષ્ણ ચાલ્યા, ખાંડવના માર્ગ ખાલ્યા,
જતા જત સર્વ ટાલ્યા, લાગ્યો વન્દિ વેવાને;
કેળ ને કદંબ અંબ, કુરંગી સુરંગી સર્વ,
ફોફળી ને ફનછી ત્યાં, ભક્ષ્યે ભક્ષા મેવાને;
પંચાનન વ્યાધ શર્મ, વ્યાળકેરા ગાળ્યા ગર્ભ,
તૃણાદિક સર્વ દર્ભ, કો રેવાદે એવાને !
પાંડવ ખાંડવ ખાળે, તાંડવ કરે તૃણારિ,
માંડ વને મય બચ્ચો, દીધો નવ દેવાને. ૩૫

ચક્રધારી પાર્થ પૂર, નક આદિ પ્રાણી દહે,
શક ગણી વાત તેહ, ધાયો વજ્ર ધારીને;

૩૪ દાવ ધૃ—દહંત (અગ્નિ) ને દાવ (ફાવતી અનુકળતા)
દે. ઉભયનું ધૃ—તારું અને મારું બન્નેનું જોષી હોમ હોષ (ચાપ) તેમ
ઘું અનંતને (અનંત વનસ્પતિ આદિ ભક્ષ્યને) અને અર્ધ (આપ).

૩૫ માર્ગ—(વનમાધી ખાદ્ય નીકળવાના) રસ્તા. જતા—ખાદ્ય નીકળી
જતા. ટાલ્યા—અટકાવ્યા. વેવાને—અર્ધાત્ બળવા અંબ—આખા કુરંગી
(કારંગી)—એવચી સુરંગી—સારા રંજવાળી, કે સોરંગી નામની વનસ્પતિ.
પંચાનન—સિંહ. શર્મ—એ નામનું સિંહભક્ષક પ્રાણી. વ્યાળ—સર્પ.
તાંડવ—ઉદ્ધત નૃત્ય. તૃણારિ—અગ્નિ. માંડ ધૃ—એ વનમાંથી માંડ માંડ
કરીને) મય (એ નામનો અસુર શિક્ષી) દેવાને

—ખાળવાને.

વરસે મુશળધાર, સરે તેને સાંત ક્યો,
 ડરાયો ન પાયો ક્યો, જનકને વારીને;
 વજ્ર પશુ બ્યર્થ ગયું, કારજ વાંઢનું ચયું,
 ઇદ્રબળ વારિ વ'યું, ગયો અર્થ સારીને;
 મન માગ્યું આપ્યું દેવે, અગ્નિ સાંત થયો એવે,
 સેવ કેવી પાર્થ સેવે, સ્વપ્રવિદ્યા વારીને !

૩૬

શ્રુત્યો દેવ દાનવને, માનવમુતાનો સુવ,
 પુત્ર પાવક પ્રસન્ન, થયો જ્ઞેત જ્ઞેતામાં;
 મુખ માગ્યું આપી વળ્યો, મળ્યો મયદાનવ જે,
 ટળ્યો દુઃખનાસ તુંધી, સંસય સો શ્રોતામાં;
 માગ્ય માગ્ય મુખ માગ્યું, અનુરાગ્ય માનસ છે,
 મારું આણીવાર માગ્યું, કષ્ટ કાપ હોતામાં;
 તું સમો ન વીર ક્રોધ, ધીરધર મીર મોટો,
 સિર સરીરની પીર, દરી બોહું બોતામાં.

૩૭

૩૬ ચક્રધારી-કૃષ્ણ. કૃષ્ણ અને અર્જુન બન્ને. નક-મગર. અર્ધાત્મ જનમાં રહેલા માણીઓને પણ બાળી નાખ્યા. સક-ઉદ્ધ. સરે-પાલનું છાંપકું કરીને. જનકને ઇંડ-પોતાના પિતા ઉદ્ધને અટકાવીને. ઇદ્રબળ ઇંડ-ઉદ્ધનું બળ પાણીમાં વેહેતું થયું ! ગયો-(અર્જુન). દેવે ઇંડ-અગ્નિદેવે અર્જુનને 'મનનું માગ્યું આપ્યું'.

૩૭ માનવમુતાનો સુવ-મનુષ્યની પુત્રી (કુંતી) નો પુત્ર-અર્જુન. પુત્ર-પવિત્ર. મળ્યો ઇંડ-અગ્નિ થયો એટલે મયદાનવ જઈને અર્જુનને મળ્યો. અનુરાગ્ય ઇંડ-મારું માનસ (મન) તારા પર અનુરાગ્ય (પ્રીતિપાત્રું થયું) છે. મારું ઇંડ-મને કાયામાં કષ્ટ થઈ વેંત તે આણીવાર (આ વખતે) મારું જાગ્યું ! સિર ઇંડ-તે મારું બોહું (બની જવા કૃપ અનિષ્ટ) બોહું નાખ્યું અને મારા આધાની તથા સરીરની પીર (પીડા) દરી.

પ્રત્યુપકાર ન વાંચ્યું, ઉપકાર પારથી હું,
મારથી માધવે તને, જળતો જ્યાવિયો;
ગળું નહિ મારું કંઈ, સજી તે ન જાણું,
મળું કૃષ્ણકૃતિ હજી, રાડથી રચાવિયો;
મારે ન જોઈએ કાંઈ, શુદ્ધ મને લાખ્યું સર્વ,
દાખવાનું દાખ્યું તુંને, મા'વમાં મચાવિયો;
ચાલ્યો જા તું તારે જેહ, દેહ અવશેષ રહ્યો,
ધન્ય ભાગ્ય તારું ન તું, પાવકે પચાવિયો;
મારે ન જોઈએ કાંઈ, શુદ્ધ મને લાખ્યું સર્વ
દાખવાનું દાખ્યું તુંને, મા'વમાં મચાવિયો.

૩૮

કહેતો મયદાનવ, માનવ ! તું માજે નહિ,
કરો અનુરોધે નહિ, આપું આપવાનું જે;
સભા એક શકસભી, રચી આપું રાવ રૂઢી,
પ્રાણુદા પ્રસન્ન કરું, માપું માપવાનું જે;
એમ કહી સાથ ચાલ્યો વિશ્વકર્મા દાનવનો,
માનવ મનોર્થ પૂરે, શાપું શાપવાનું જે;
હેમ લાવી મણિ લાવી, ભાવી ભવ્ય સલાખાધી,
સાંધી સુશોભિત સાર, જાપું જાપવાનું જે.

૩૯

૩૮ અર્જુન મયને ઉત્તર આપે છે: પ્રત્યુપકાર-૪૦-હું તને કરેલા
ઉપકારના પારથી (માપથી) પ્રત્યુપકાર વાચ્યતો નયો; તેમ મેં તને જ્યાવિયો,
નથી; પણ મદારથી એવા માધવે તને જળતો જ્યાવિયો છે. રાડથી ૪૦-
કૃષ્ણે મને રાડથી (શુદ્ધથી) રચાવિયો (સોભાવ્યો) છે. જેહ-યેર. ધન્ય
૪૦-તું પાવકે ન પચાવિયો એ તારું ધન્ય ભાગ્ય છે. મા'વમાં ૪૦-તને
મેં માદાવમાં (કૃષ્ણને વિષે) મચાવિયો (અનુરક્ષા કર્યા) :

૩૯ શકસભી-ઈંદ્રની સભા જેવી. પ્રાણુદા-પ્રાણુદાતાને. માપું-એ
સધામાં જે માપ કરવાનું દરે તે હું મારી મેજે માપીશ. દાનવનો વિશ્વ- /

પાંચ પુત્ર કુંતી માત, કૃષ્ણદિકની સંઘાત,
 ચપાં વિશ્વમાં વિખ્યાત, ચક્રપુર વાસનાં;
 કરે ધર્મ કર્મ રૂઝાં, સજ્જનને સર્મ અર્પે,
 દુર્જનને પર્મ દષ્ટ, એ પુરે ન ત્રાસનાં;
 છનસાદ સાદ મળે, રંદ રાય એક ધાર,
 વમ કે વસીલો નહિ સવિતા ઉભસવાં;
 વસ્ત્રભ કવીસપ્ત, કથા પથ પાડે ઝોડ,
 મયામય કાંઈ નહિ, શુદ્ધ અર્થ બાસનાં.

૪૦

૧ મયરચિત સભા.

ન ઈંદ્ર કે કુમેરની, મમરાજ ચંદ્ર કેરી,
 મંદ્રતામાં ન વરુણ—સભા જેની લેડમાં;
 ભક્ષાની સભા જે બારે, પાંડવની સભા આગે,
 પાણી બરે તેદ પૂર, હારી જાય હોડમાં;

કર્મા (ચિકી)—મવાનવ. માનવ ૬૦—તે માનવનો (અર્જુનનો)
 મનોરથ પૂરે છે અને ૬૦ છે કે સભામાં જે સાપવાડું દરો તેને સાપીસ-
 ત્વવા જેવું દરો તેને તણસ. દેમ ૬૦—જી તે ૬૦ છે કે ૬૦ દેમ અને
 મલ્લિ હાવીને બાવી (મનને પસંદ પડે જેવી) સવ્ય સભા બાવીને
 અને સુરોચિત સાર (વલગથ પદાર્થ) ને સંધીને પછી જે નપવાડું
 દરો તે નપુ—જે ૬૦વાડું દરો તે ૬૦ છે.

૪૦ ચક્રપુર-૬ દ્રવ્ય. સર્મ—સુખ. દુર્જનને ૬૦—જે દુર્જનને બીજી
 જગોએ પરમ દષ્ટ થાય તે જે પુરમાં ત્રાસ પામતાં નદોત્ત સવિતા-
 (ન્યાય રૂપી). વસ્ત્રભ ૬૦—કવીશ્વરનો હ'બર વસ્ત્ર એવી રીતે વેપા-
 દ્યાત કરીને દવે ઝોડ જેવો દ્યાપથ (દ્યાનો માર્ગ) પાડે છે—દ્યા
 સરે દરે. વયા તે દ્યામાં અર્પે શુદ્ધ કાસે છે ખરે તેમાં કાંઈ મયામય
 (સમજવાની મહેનત) નથી.

સુદર્શનધારકની, મુશર્મા મુધર્મા સભા,
એક અંચ પો'એ નહિ, ખપી જાય જોડમાં;
અવનવી એવી સભા, દાનવે માનવ કાજ,
થીર થઇ દસ વર્ષ, કરી ઝાઝા દોડમાં. ૪૧

સૂર્ય શશિ મેધ અભ્ર, વિદ્યુત ને ગ્રહ નભ,
દુખિયાં લલાં ધણેરાં, વિશ્રામ ન વાટમાં
પીડ તેની જાણી પૂરી, દાનવે દયા ધરીને
સભામાં વિશ્રામસ્થાન, કર્યો ઘાટોઘાટમાં;
ચાર જે મિનારા બાંધ્યા, કિનારા જાણે કર્યો છે,
નભ રૂપી અખિંધકેરાં, કાવકા તે દાડમાં;
અટતાં આદિત્ય યાકે, મિનારામાં જઈ એસે,
સુખી થાવા મન ધારે, ટળે તે હુચ્ચાટમાં. ૪૨

૪૧ મંદ્રતામાં-મંલીરતામાં. પાણી બરે-અર્થાત્ તેના દાસ જેવી છે. સુદર્શનધારક-કૃષ્ણ. મુશર્મા.-સારું સુખ આપનારી. મુધર્મા-એ નામની કૃષ્ણની સભા. ખપી ઇં-એ સભા તો સભાની ખામીઓમાં ગણાય એવી છે. દાનવે-મયદાનવે. માનવ કાજ-અર્જુન આદિ પાડવાને મટિ. આ સભા ઇંદ્રજાળની પેઠે માયા નિર્મિત નહોતી પણ કારીગરોએ કરેલી હતી, કેમકે તેને રજાતાં દસ વર્ષની મુદત લાગી હતી, તે વિષે કહેલું: થીર ઇં.

૪૨ સભાની ઇંચાઈ અતિશયોક્તિથી વર્ણે છે: સૂર્ય, શશિ, મેધ, અભ્ર (વાદળાં), વિદ્યુત (વીજળી) અને ગ્રહ, એ સર્વને ફરતાં વાટમાં વિશ્રામ કરવાની જગ્યા નથી માટે તેમને નભ (આકાશ) માં ઘણાં દુખિયા લલાં. સભામાં-સભાની અમુક ઇંચાઈએ અર્થાત્ સૂર્ય-દિકના માર્ગ સુધી સભાની ઇંચાઈ હતી. એટલી બધી ઇંચાઈ કોઈની હોય નહિ છતાં વર્ણની જ માટે અસંખ્યમાં સંખ્ય વર્ણવાથી સંખ્યા-ધાતિશયોક્તિ અલંકાર. અખિંધ-સમુદ્ર. આકાશને સમુદ્રનું રૂપ આપી

દિમાંચુની વારી એવી, શુક્લપક્ષ મધ્ય આવે,
 વિશ્રામ લે કૃષ્ણ પક્ષે, મિનારામાં મા'લતાં;
 સજ્જ વાદળ તુટે, મિનારાથી ના વહુટે,
 મેઘની ધારા ન ખૂટે, ચીરછત્રને ચાલતાં;
 તડિત રે' સંતાપ લાં, (જ્યો) ગદગતિ પૂઠે કરે,
 મિનારાની એવી શોભા, જૂલે ઘટ્ટા બાળતાં;
 મણિમય કૃતિમય, દેખાતો હતો હૃદય,
 સદય હૃદય બને, કષ્ટ કૃદ્ધ ટાળતાં. ૪૨:
 વિમાનની સમાન તે, આકૃતિમાં અવનવી,
 હવી સભા શકપ્રરથે, કુંદુભિ ત્યાં વાજતાં;

સજ્જના મિનારાની તેના કિનારાને કાચે સંભાવના કરી છે માટે ક્ષુદ્ર-
 ચોદ્રેક્ષાઅલંકાર. હવ્યાઠર્માં-હવાદથી. આવેજ પ્રસંગ ભારતચંપૂમાં
 દસ્તિનાપુરની ઉચ્ચાઈ વર્ણવતા અનંતભટ્ટે વર્ણવ્યો છે. ત્યાં એલા ચંદ્રના
 ચોગની કલ્પના કરી છે.

૪૩ દિમાંચુની-મંદ્રની. વારી એવી-(સૂર્યની જેમ દેખાતી). કૃષ્ણ
 પક્ષમાં ચંદ્ર દેખાતો નથી ત્યારે ક્યાં રહેતો હશે તે વિષે કહે છે:
 વિશ્રામ ઇ. અર્ધા પક્ષ અયોગમાં ચોગની કલ્પના છે માટે સંભધા-
 તિશધાક્રિત. સજ્જ ઇ-પાણીથી બરેલાં વાદળાં જ્યારે મિનારાથી વહુટે
 નહિ-દૂર યકને નય નહિ ત્યારે તે વાયુના વેગને લીધે મિનારામાં અવ-
 ઠાઈને તુટે છે. તુટેલા વાદળાંમાંથી પીણી નીકળી નયછે, એવી કલ્પના
 કરીને કહે છે કે, તેમાંથી મેઘની ધારાઓ ખૂટતી નથી. તડિત-વીજળી.
 ત્યાં-મિનારામાં. ગદગતિ ઇ-મિનારાની આસપાસ ગદો ગતિ કરે છે.
 મણિમય ઇ-એ મયદાનવની કૃતિ (રચના) મણિમય હતી-આખો
 મિનારો (કે સભા) મણિથી રચેલો હતો તથા તેનો હૃદય-હૃદય
 (દ્રવ્ય) દેખાતો હતો. અથવા એ સભાવટ પાંડવોનો પ્રાગ્યોદય એ-
 વામાં આવતો હતો. એ રચજનો મદિમા વર્ણવે છે. સદય ઇ-૧૧ હૃદય
 મીને એ રચજમાં હૃદય દોમળવાય તથા કુંદ કષ્ટરથે, એવું એ રમાન હતું.

નવ દીસે સ્તાંભ ઝેકે, છે અધર અવનિધી,
જવનિકા નજી કાણુ, ચિત્ર શુદ્ધ રાજતાં;
લાવરી મયૂર મેના, બુદ્ધબુદ્ધ તેતર ત્યાં,
ખેતર બાર્યામાં બોલે ગવૈયા શું ગાજતા !
ઝેમ પક્ષી પશુ સર્વ, ગાળે જોનારાનો ગવે,
સભા જોઈ ખીલે ખર્વ, પરમાર્થે રાજતાં.

૪૪

પડઝગુમેરી શોભા, લોભાદિક સુખ સાથે,
હાથે સાલી સમર્થે કા, ઝેમ મન યાય છે;
કુસુમના ક્યારા ધણા, મણા મણિમેરી કરી,
વશી વનસ્પતિ બાર, અકાર ગણાય છે;
કૃષ્ણોત્પલ કોકનદ, ફાક નદ નદી તીર,
નીર નદિ નીર જોવું, જોતામાં જણાય છે;
મલિકાને માધવી ત્યાં, સાધવી જ્યાં સેવ રહી,
વહી વાયુ મોદ અર્થે, બણતાં બણાય છે,

૪૫

૪૪ સંકર્ય-ઉદ્ગ્રસ્થમાં. કુન્દુભિ-નગારાં. જવનિકા-પડદો. તેમાના
ચાકા ઉપર ચિત્ર કાઢેલાં હતાં તે શુદ્ધ (કુન્દુભિ) મૂર્તિમંત દેખાતાં
હતાં તેથી તેને કાઠ પડદા ઉપર કાઢેલાં ચિત્ર નહીં થકે નહિ. ખેતર
બાર્યામાં-સરેલા ખેતરમાં સભામાં ખેતરની તથા તેમાંના પક્ષીઓની
રચના પણ કરી હતી, એ બધું છે ખર્વ-અપૂર્ણ. અર્થાત્ સભા જોઈને
અપૂર્ણ હોય તે પણ પરમાર્થે રાજતા (સંપૂર્ણ થઈને) ખીલે-આનંદ પામે.

૪૫ પડઝગુ મે-એ સભામાં નજી કાઠ લોભ ઉત્પન્ન કરે એવા સુખ
સહિત હજે ઝગુમેની શોભા હાથે ઝાલીને આપણું હોય એવા કાસ
મનમાં યાય છે. કુસુમ-ફૂલ. કૃષ્ણોત્પલ-કાળાં કમળ. કોકનદ-રાતાં
કમળ. ફાક મે-ફાક (ચિર્યા-કર્ત્રિમ) નદ અને નદીઓની તીર, તે
નદીઓમાં ઉમેલાં કાળાં તથા રાતાં કમળ અને તેમાં નીર ન હતાં નીર
એવા દેખાવ, એકું જોતાં જણાય છે. મલિકા-ખરેણી. માધવી-

ચીતળ ને ચંદ વાવ, સુગંધી સાહે સદાય,
 દુઃખ દિલકેરાં જાય, સભા શાખા શોભે છે;
 વહના તરણ થાય દાખાએથી કષ્ટ જાય,
 મન માન્યું લેઈ આવ્ય, અમા દાખા એએ છે;
 જને છે અઠામી કામી, બ્રહ્મચારી મહાનામી,
 તપસીડ નાખે વામી, લલા નાલા લોભે છે;
 જોવા જોવી જોઈ વસ્ત, તેહ ત્યાં દિસે સમસ્ત,
 ચંદ્રસૂર્યકેરો અસ્ત, ક્ષમા ક્ષામા ક્ષોભે છે. ૪૬

દિગ્ગદિ કરે કલોત્ત; ખોલ ખોલે મીઠા અતિ,
 રતિવત વસે વાસ, ચક્રપ્રસ્થ સમામાં;
 દુઃખ અર્જુન મિત્ર, ચિત્રસેન મધર્વ જે,
 અપ્સરાઓ લેઈ આવે, હરન મૂઠી ખમામાં;

આપારણ મોગદાની વેલ. જ્યાં મસ્તિકા અને માધવીની સેવા સાધવી
 રહી (અટકી). અર્થાત્ તે પુષ્કળ હોવાથી શોધવાની જરૂર પડવી નથી.
 અથવા જ્યાં રહીને મસ્તિકા વચ્ચેની સેવા સાધવાની-તેનો ઉપભોગ
 કરવાનો છે મોદ-હર્ષ, અર્થે-આપે.

૪૬ સમા ઇં-એવી સમા રૂપી શાખા (લક્ષ્મીનું મંદિર) શોભે છે.
 (સા-લક્ષ્મી+મા-મંદિર “શામૌતી પમ્પલલ્યા” અને “ગા કાન્નિર્મદિરિદિ”
 -સૌભરીકૃત દોષ) અમા ઇં-તેની અમા (આમા-હતિ) આત્રજ
 દા (દાનેશરી) ની બા (કાંતિ) એએ છે-સ્વંચય-ચ થાય. ઇ.
 સમા ઇં-એવી આ સમાર્થની લ (લા-લલના-ઓઓ) ની બા
 (કાંતિ) થી ના (પુરુષ) ની બા (કાંતિ) લોભાય છે (“લ્પના ચલ્ય”
 -લોભરી કાગ) એક ઇં-આરે ત્યાં એક અને સૂર્યનો અસ્ત થાય
 ત્યારે ક્ષમા (શક્તિસોની કાંતિ) અને ક્ષામા (પૃથ્વીના કાંતિ) દોમ
 પામેઠ અર્થાત્ જેમ પૃથ્વી પર ચંદ્ર સૂર્ય અસ્ત થવાથી રાક્ષસે નીકળે
 ઇ અને પૃથ્વી ભયંકર લાગેઠ, તેમ રેખા એ સમામા પશુ જન્યાય ઇ-
 (“ શામલો નિના ”-લોભરી. “ લુ લુને રણિ ”-વિષ્ણુદોષ) .

ગાન તાન ચાપ પૂર, રીઝે સામઠ ને યર,
નર વધે નરકેરં, સમાકેસ વખામાં;
ન દીકું દેખાય તહીં, જહીં તહીં જોરા જોરું,
ન ભૂમધ્ય હોવા જોરું, માનવના મખામાં.

૪૭

પ્રાઠ બ્યાઠ પાપાણુના, સુવર્ણ મહેલાં અંગ,
કંઠ થાય દેખવામાં, ડરે યર વીર સા;
પંચાનન પૂરા તેરા, કેસવાળી કેરી રજા,
મૂમયાએ મંડયા મહં, બની વીરવીર સા;
અજગર ગર ભયો, નયો પડયા વાટ માહી,
જમાહી ત્યાહી જુએ જન, મીર ને ફરીર સા;
કન્ય છે મયદાનવ, મયદયગરી ન થાય,
કૃતિ જોષ દેવ હારે, નસાડી દે નીર સા.

૪૮

કુંતિસભાદર્શન.

થયો અભિષેક અને, લોકે જોવા આવ્યા અતિ,
રતિ ધારી કુતીમાત, નિરખવા આવિયાં;

૪૭ કિલહિ-પક્ષીએ વગેરે રતિવંત-(પશ્ચર) પ્રીતિવાળા પક્ષને.
કુંજર-દેવનો ગાયક, ચિત્રસેન-અલ્લુનનો મિત્ર મંધર્વ. અપ્સરાએ
લેઇ-મિત્રગૃહ હોવાથી નૃત્યગાન કરવાને. વખામા-મોસાઇમાં. ન દીકું-
દોષ જગાએ નહિ જોયેલું મલામા (મોસામા)-ચોગ્યનામાં. જે
વસ્તુએની મનુષ્ય ચોગ્યતા ધરાવી શકે નહિ તથા જે પૃથ્વી પર દોષ
શકે નહિ, તે પણ ત્યાં હોય

૪૮ પંચાનન-સિદ્ધ મહં-વીર પુરો (ચિત્ર કે મૂર્તિના) ગર-
વિષ મીર અને ફરીર-((એ પશુ ચિત્રના) નીર-પાણી-સામર્થ્ય(દેવતા)નું

આવતાં જોઈને માન, બીમાર્જુન હાથા બાત,
 યુધિષ્ઠિર ન્યાં સાક્ષાત્, માત તેડી લાવિયા;
 નમન કરી નરેશ, ઘણા વાણી વા'લ આણી,
 સભા જોવા માન આન્યાં, સુહૃત આ ભાવિયાં;
 દેવ કે દાનવ મધ્યે, આ માનવ જોવી સભા,
 વિશ્વકર્માથી ન જની, મયે ઉપજાવી યાં.

૪૮

બીમાર્જુન જાવ છોડાં, માતને જતાવે સભા,
 જોઈ આશ્ચર્ય અર્થે, દૃઢ માતા મુખથી;
 મોહ માની માત ાયાં, મુલ જે સંધાન લેઈ,
 અવનવું અવલોકે, વાહ! કે'તાં મુખથી;
 દાનવના વિશ્વકર્મા! ધન્ય! રચના આ કરી,
 આકરી આ આંદી કેવી, હાસ્ય આવે મુખથી;
 શું દુખી મહા હું જાણે! કે જાણે કાલો જાર રે!
 આ વાર રે ઉમારીએ, (નિ) તારીએ કે રખથી.

૫૦

હા માત! બૂલ્યા બૂલિયા, દાવ દાનવ દુલિયા,
 મૂલ્યવાળા મૂલિયાધુ, સા'વ કર સા'વ રે;

૪૮ અભિષેક—(વાસ્તુના વજ્રનો) રતિ-પ્રીતિ. સુહૃત ૪૦-પુત્રોનાં
 સુહૃત્ય તેમને ભાવનાં-પસંદ પડ્યાં મયે ૪૦-એવી સભા યાં (અહીં)
 મયે (મધદાનવે) ઉપજાવી-કરી.

૫૦ યુધિષ્ઠિર માતાને તેડી લાવીને ક્ષીર તથા અનુનને માતાની
 સાથે જઈને સભા જતાવયા આજ્ઞા કરેછે: બીમાર્જુન ૪૦. આકારી ૪૦
 —આ આકારી (કાષ્ઠ-ન સમભવ એવી) આંદી (બૂલવણો) કેવી
 છે ! અર્થાત્ સ્વપ્નને કામે જળ લણીને હું બૂલી પડી ! ! હાસ્ય-માર્ગે
 'એ બૂલથી વધુ' હેતુકે એકને. એવામાં સ્વભાષ દેખતા જગમાં પદને
 કેવી જડેછે: હું ૪૦- રખથી-ઉપજાવી.

આગળ છે પાણી પૂર, જશે નહિ જશે નહિ !
કાયક'પે જૂમિ ચ'પે, સાંત માત ! યાવ રે;
દીનવાણી દીન પ્રાણી, જેવી જાણી સ્થિતિ આણી,
પીન પીડા ના પિછાણી, સુત હુને વા'વરે;
સ્થળ દેખું હૂણું મધ્ય ! કારણ કશું તે કહો,
કાપ નવ કરે રજ, લાખો ખરો માવ રે !

૫૧

ભીમાન્તુન કહે બૂલ્યા, સ્થળદામ જળ આ તો,
પ્રયુક્તિ એ પૂરી કાધી, ચતુરાઇ ચાલ છે;
ધંદ્રનીસમણિતણાં, પન અન પાચમાં છે,
સુહાવતાં સરોવરે, એ મણિનાં ડાળ છે;
સરોજ છે સુવર્ણનાં, પક્ષી જતો જાતકેરાં,
પંચ રંગી પદ્મ પૂર્માં, દર્શતાં રસાળ છે;
કંચનના કુર્મ કયાં, મીન પણ મૂલ્યવાન-
મણિ જડી કયાં પૂરા, કર્ત્તવ્ય આ બાળ છે.

૫૨

૫૧ માતાને જળમાં પડેલી જોઇને તેની પાછળ ચાલતા ભીમાન્તુન
કહે છે: હા ઇં-હા માત ! અમે બૂલ્યા બૂલ્યા ! દાનવે કરેલા દાવ
(સુક્તિ) માં અમે પણ દૂલ્યા-મયદાનને કરેલો જમ અમે પણ સમજ
સહ્યા નહિ. મૂલ્યવાળા ઇં-અમે મૂલ્યવાળા છતાં મૂલિયા-મૂલવાયા-
અમારી પણ કીમત મધ મધ ! હવે હાય જાણે હાય જાણે ! મય ઇં
-તમને પાણીમાં પડેલાં જોઇને અમારી કાયા ક'પે છે તયા અમારાં
અંજ જૂમિમાં ચ'પાઇ જાય છે. દીન ઇં-જેવી રીતે પુત્રોની દીન પ્રાણી
જેવી દીન વાણી જાણીને કૃતિએ સ્થિતિ આણી (સાવધતા ધારણ કરી)
અને પોતાની પીન (અતિ) પીડાને તેણે પિછાણી (જાણી) નહિ
(સુવવાસસ્યથી) અને જાણી કે, હે સુત ! તમે મને વા'વ (ઉતરો)
કો. ઉતરવાનું કારણ કહે છે: સ્થળ દેખું હું અને તેમાં હૂણું છું !

૫૨ કાધી-(મયદાનને), ચતુરાઇ ઇં-પોતાની ચતુરાઇ બતાવ-

પગથી સ્પર્શિત કરી, કેવી કરી હેરી જુઓ,
 નિર્મળ જળે ભરેલી, વર આ તનાવડી;
 મંદમંદ વાયુ વાય, જળભિંદુ ધંદુ જેવા,
 ધવન નવલ દર્શે, મૌકિતકપકિત પડી,
 અમલ કમલ મધ્ય, જળભિંદુ પડ્યા જોઈ,
 તેલ હસ ચરે જાણે, અંતર આવે અડી;
 પશિનીની ચારે પાસે, ટિનારા મિનારા કર્મ,
 નીમમણિકેરી સિલા, ધાધી છે વડી ધડી

૫૩

વાને હારીગરો આશુ કરે છે, એવો હારીગરોનો ચાલ છે સ્થળકામે જળ
 દેખાવાનું કારણ કહે છે ઇંદ્રનીલ છંદ ઇંદ્રનીલ મણિ-હાળો મણિ ઇંદ્ર-
 નીલ હાળો દોવાથી હાળા પાણી જેવો દેખાય છે એમ મણિના વસના
 ઇજા કર્યા છે તે સરોવરમાં ગાંડની હાળોના પ્રતિબિંબ જેવા દેખાય છે.
 સરોજ-કમળ પક્ષી-જળપક્ષી કુર્મ-હાચળા મીન-મીઠલા બ્યાગ-
 જળકર્પ

૫૩ હવે જળસ્થાને સ્થળ ક્રમ દર્શે છે તે કહે છે પગથી છંદ પગથી
 -વગે ચાલવાનો માર્ગ. નિર્મળ પાણીમાં મયેલો સ્પર્શિતથી બાધેલો રસ્તો
 જળની નિર્મળતાને લીધે સ્થળ જેવો બાસે છે તલ્લવડીના ટિનારાપર
 પડેલા ઇંદુ (ચંદ્ર જેવા) ધવલ (લોળા) અને નવલ (નરા) જળના ભિંદુ
 પડ્યા છે, તે મૌકિત્યની પકિત-મૌલીની હારો પગ દોર તેવા દર્શે છે
 અમલ છંદ-તલ્લવડી દેખેલા અમલ (નિર્મળ) કમળમાં જે જળનાં ભિંદુ
 પડ્યા છે તે જાણે હસ મોલી ચરતા દોચ એમ અંતરમાં લાગે છે.
 (કમળનો આકાર જળમાં ઉભેલા ચારો ચરતા દસ જેવો દેખાવાથી)
 પશિની છંદ-પશિની (તલ્લવડી) ની ચારે પાસે જે ટિનારા છે તે
 સ્થળ ઉપર ફરેલા મિનારા જેવા દેખાય છે અને તેની વચ્ચેના જે કાળું
 પાણી દેખાય છે તે નાલમણિ (માળા મણિ) ની વચ્ચે (મોટી)
 સિલા ધડોત્રે, (સડે કરી ઓપીને) ધાધી છે એમ લાગે છે, તેવા
 જળસ્થાને સ્થળની ખાતિ થાય છે

અનેરા કિનારા એવા, જળરંગ 'જેવા' જાણે,
ઉભયનાં એક રંગ, બીંતર ને બારણે.
પદ્મપુષ્પો યહી તેહ, પદ્મિની ઢંકાંઈ મધ,
ભૂમિ સમ યહ રહી, ભૂલે ધ્યાની પારણે;
ચીતર્યાં શાં કમલે તે, નીતર્યાં અમલ દિસે,
જળ સ્થાને સ્થળ દરો, એવા જમ કારણે;
જાણતા હતા અમે જે, તથાપિ એ ભૂલી ગયા,
મયની કૃતિ સ્મૃતિમાં, પુત્ર ભૂલે પારણે.

૫૪

કુંતી માત્ર જોઈ સીઝ્યાં, અવનવું જોયું વળી,
મળી આવે ઠેરઠેર, જોયું ન જોયું કહી;
કાંઈક હંસ કોક, ખરા જોતા ઉભય ત્યાં,
અમિત ય પૂછે માત્ર, ચક્ષુથી જુએ મદિ;
આ નિર્ભાં વિધાતા કેરાં, કે આ મયદાનવના,
જણાવીએ સુત મારા, સત્યવાણી તો વહી;

૫૪ જળને કામે સ્થળ કેમ દેખાય છે તે સ્પષ્ટ કરે છે. અનેરા ઇં-
અનેરા-મીન-ભૂદા પ્રકારના તલાવડીના કિનારા એવા ભૂદા પ્રકારના
ક્યાં છે, અને તેનો રંગ એવા જળના રંગ જેવા ક્યાં છે કે તેથી જળ
અને કિનારાની જમીન ઉભયનો (જન્મેનો) એક રંગ જણાય છે.
બીંતર-તલાવડીની માંહે. બારણે-કિનારા ઉપર પદ્મિની-કમળવાળી
તલાવડી. ભૂલે ઇં-ધ્યાન આપીને જોનારો મનુષ્ય પણ જળ પારવામાં
ભૂલે. એ દેખાવથી કેવો જમ યાય છે તે વર્ણે છે: ચીતર્યાં ઇં-આ કમળ
શાં (કેવાં) ચીતર્યાં છે! તે નીતર્યાં અને અમળ (નિર્મળ) દેખાય છે!
કવિ કહે છે કે એવા જમને લીધે જળને સ્થાને સ્થળ દેખાય છે મયની
ઇં-મયદાનવની કૃતિની સ્મૃતિ રાખવામાં પારણામાં સ્વારેવા પુત્રને
પણ માતા ભૂલી ગયા!-એવી તદ્દતીન યહ નય અથવા અમિત યહ નય!

પ્રત્યુસ્થિત આ પોયભી, પ્રમાદર પ્રકટ્યો છે,
અવનવું આ તો જોયું, સુખ્યું નવ સો સદી !

૪૫

આ શું ! વૃક્ષ સુવર્ણનાં, દિવ્ય દરવાર આ શું !
દેવેશનો હશે ભાષ, અહીં ક્યાંથી આવિયો !!
એકતર આવું સ્થાન, કોઇ દિન મેં ન ભાળ્યું,
પાર્થ પરાક્રમ પૂર્ણ, અસભ્ય આ લાવિયો,
જિત મારું ચંચળ આ, જોઇ થયું કેવું કહું,
જાણે નવ રસે આજે, બાવ ઉપજાવિયો
પૂર્વજન્મકેરોં પાપ, બાપ ! સાદ ક્યાં મારોં,
અમ લાજે માય મિટ્યા, સોદૃષા તળવિયો !!

૪૬

૫૫ કારંડવ-એક જાતનું જળચર પક્ષી, કોઈ-ચક્રવાક. ચક્રિ-નો. જે
કે માતા ચક્રુથી જુએ છે તથાપિ અમિત થાય છે કે આમાં ખર્ચ ક્યાં
જાને વિનિવ ક્યાં ? પ્રત્યુસ્થિત ઇન્-પ્રમાદર (સર્વ) મટે ત્વારે પોયભી
ખીડાઈ નય છે, એવો સુખિનો નિવમ છતાં પણ અહીં તો પોયભી
પ્રત્યુસ્થિત છે, મટે આ તો ને સો સદી (રેકા) માં પણ સાંચવું
નથી એવું અવનવું એવું ! ! અહીં કુતીનો વિસ્મય એ સ્થાયિભાવ
છે; મપદાનવત્ સમાનિર્મોહુ કમ લોકોત્તરાર્થ એ આલંબનવિભાવ
છે; એ લોકોત્તર કાર્યનો ને મહિમા વર્ણવો છે, તે ઉદીપનવિભાવ છે.
કુતીનું રીકવું, અમિત થવું, વજેરે સંચારીભાવ છે; એ સર્વથી અહીં
અહમ્મત્વરસ વર્ણવો છે. (એજ પ્રમાણે આ અંધમા સર્વજન વિસ્મય
સ્થાયિભાવનું પોયભી કરવામાં આવતો, મટે અહમ્મત્વરસની ઉત્પત્તિ
સમજાવેલી).

૫૬. દેવેશનો-ઈન્દ્રનો. એકતર-વધારે અમ્. પાર્થ ઈન્-આ-અસભ્ય
વસ્તુઓને અહીં લાવ્યો મટે પાર્થનું પરાક્રમ પૂર્ણ છે ! જાણે ઈન્-
જાણે નવે પ્રકારના રસે મને બાવ (આનંદમય આનંદ ભાવ) ઉપ-
જાળી. દોષ, એવું મારું જિત થયું છે ! જાપ-દે જાપ ! -દે રીકા !

ભૂમિ ભતિ જે રત્ન તે, મેં લાગિયાં ના ધારિયાં,
 યાં તોરણો મોતીતણા, આ અમૂલી આધિયા;
 શાક ને આ પાક પૂરા, લાજ તાજ બલી દિસે,
 પ્રીતે પ્રેમે પ્રેમદા આ, કેવી ચેરે રાધિયા;
 પદ્મસના સ્વાદ ને ને, ભોગવું હું બક્ષ વિના,
 સફળ જીવ્યું મેં ક્યું, ન લાલ્યું તે આધિવાં !
 દુરંગ ને માતંગ આ, જી ખરા કે ચિત્રકેરા,
 એ સમજાવે તમે તો, શુદ્ધ સત્વે સાધિયા.

૫૭

ભીમાર્જુન ! આ શું બાણ ! વારણ વડામા વડો,
 સ્વેત શુદ્ધ પથ જેવો, જોતામા જણાય છે;
 આહા ! શો રૂપાળો કરિ, કારમો છે કેનો બાઈ ?
 હંત એના વળ્યા કેવા, એ ચાર ગણાય છે;
 ગંડશયળ મધ્ય મૂક્યો, અરાડી અંકુશ આ શો ?
 મૂલ ને અખાડી ભારી, ચિત્રમા ચણાય છે;

અમ ઇ૦—મને અહીં ફરવા ફરતા શ્રમ તો થાય છે પણ જેવાના આનંદથી
 તે શ્રમ પાછો મિથ્યા થાય છે—જણાતો નથી !

૫૭ ભૂમિ ઇ૦—આ સલાની ભૂમિમા અને ભીતમા જે રત્ન જડયા
 છે તે મેં લાલ્યા નથી કે ધારણ પણ કર્યાં નથી ! અમૂલી—અમૂલ્ય.
 ચિનનાં શાકપાકાદિ અને ભોજનાદિ વધે છે સાક ઇ૦. ભોગવું—અનુ-
 ભવ એવા પ્રેમકરનો વાસ આવવાથી કે મનની તૃપ્તિ થવાથી ન લાલ્યું
 —એમણે આણુ આણુ કાઢી જોયું નહિ તે તો આધિયા—આધ વપર ભાર
 હંચકનાર મનુષ્ય જેવા પ્રમદા હ ચક્રારા જેવા ગણસ નણવાં. દુરંગ
 —શુભ. માતંગ—હાથી શુદ્ધ ઇ૦—તે તમે શુદ્ધ સત્વ સાધ્યા—યથાર્થ સ્થાન
 મેળવ્યું છે, કે મને આપ્યું એમ હું નહીં (અધ્યાહાર).

સખત એને મુંડ ફેરી રૂંડેવા વાત સમજાવી,
આવી આ અલભ્ય વસ્તુ, ભણતા ભણાય છે !!

૫૮

ઐરાવતપ્રમંસા

પ્રાર્થ કહે માતા ! જે તો ઐગવન નામ હતી,
હિમજનો સ્વામી નામો, કપૂર સો સ્નેહ છે,
રત્નાકર મયી રત્ન, ચતુર્દશ દેવતા જોઈ,
તે મધ્યમું એક આવુ, કેવો એનો વેત છે,
અડગ એ યુદ્ધ માટે, અરિગણથી ન હારે,
વારે ન હોઈ, એ યંત્ર હાથ ફેર હેત છે,
દંતસળ મુસળ શા, વંજ કરતા કશિન,
જીવે હાલ એનાથની, ગજરાજિ બેત છે

૫૯

૫૮ હવે કવિ કુવીમાતને ઐરાવતની પ્રતિમા દેખાડીને મંથના
શુદ્ધ નિષયનુ બીજ રોપે છે, બીમાર્જન હો-હે બીમ ! હે અર્જુન
આ દંડ છે દેખુ છે ! વિરુદ્ધ આ શુદ્ધ પથ (દ્વંધ) જેવો સ્નેહ
અડામા વરો વારણ (હાથી) દેખાય છે કશિ-હાથી સખ-સાદ ભણતા
કો-એ કાઈ વર્ણવતા વર્ણવાય એવી છે !

૫૯ દિશનો-આઠ દિશએમા રહેલા આઠ હાથીએનો ચતુર્દશ
-બોલ ઘોડ રતનમા ઐરાવતની ગણના થયેલી છે -

કૌસ્મી, કૌસ્તુમ, પ્રિજાતક, મુરા, ઘન્યતરિ, ઘદમા,
ગાવ કામદુધા, મુરેશ્વરગજો, રમા ચ દવાગના,
મધ્ય સપ્તમુખા, મુધા, હરિધનુ ઘજો, વિષ, ચાતુર
રત્નાન્વલ, ગર્વિણ પ્રતિદિન કુર્વન્તુ નો મગલમ્ ॥

કૌસ્મી, કૌસ્તુમ મણિ, પ્રિજાતક રત્ન, મુરા, ઘન્યતરિ વૈદ્ય, ઘદમા,
કામદુધા માય, ઐરાવતહાથી, રમા અપ્સરા સાદ મુખનો અશ્વ, અમુલ,

માનવકેરા જોવામાં, આવે નવ એ કદાપિ.
 ને મનદાનવે દીઠો. આ લેખ્યો એ તેવો છે;
 મનુરામ ચિત્રકેરી, અત્યક્ષ જણાય માટે,
 કેવો વર વારણ આ, સત્ય જોવા જેવો છે !

વળી આલો આમળ જ્યાં, અવનવાં એવો ધણાં
 મણિમય જુઓ પેલો, માતા ! મોર કેવો છે !
 બીમબડ કહે આલો, જોવાનું ધણુંમ હજી,
 કુંતી જુએ હસ્તી ઉભી, માન્યો મિષ્ટ મેવો છે.

૬૦

કુંતીકામના.

'ખીલું' નવ જોવું કાંઈ, હસ્તી અવનવો બાળું,
 શું સ્વર્ગે આ વાસ વસે, કે કે અન્ય કામમાં
 વાસવનો વારણ એ, અમરાવતીમાં હશે,
 સંતા સમાધાન થયું, નર વડું ન મળ્યાં !
 ચિત્ર જેવું આવું સુવ વપુ તેવું કેવું દશે,
 જોવું નહિ તેવું શબ્દ આવું કશા કામમાં ?

ઈદ્રમદ્ય, યજ્ઞ, જળમાંથી ઉપજેલું નિષ, એ સૌંદર્ય રત્ન અમારું સદૃશ
 હથેલાજી કરો. વેદ-રચના વારે ઈન્દ્ર-એને કોઈ વારે (અહ્યાવે) નહિ.
 રણુરાજિ ઈન્દ્ર એ હાથી રણ (સંભામણિ) ની રાજ (પંકિત) રૂ
 જેવ (ફેર) છે. એસવત રૂપી અલૌકિક વસ્તુનો મહિમા વર્ણવો છે
 માટે વિસ્મય સ્થાપિતવાળું ઉદ્દેશન.

૧૦ ચણસાઈ—એ હાથી અત્યક્ષ હાથી સરખો જણાય છે માટે
 એ ચિત્રની ચણસાઈ છે. વર-ઉત્તમ કુંતી ઈન્દ્ર-કુંતી બીમબડ કેવું ન
 સાંજળાં દશી રણી હાથીને જુએ છે. કુંતીના વિરુદ્ધની વ્યંજના.

બીમાળું ન સમા મૃત, કામના ન યાપ પૂરી;
એ તે બને કેમ વાર? છે સંગ્રાહ શ્યામમાં !! ૧૧

પ્રત્યક્ષ આ જોવો હસ્તી, જોવાં જોવું પછે જોવું,
ઓહા! શું સ્વરૂપ એવું, બીમાળું ન લાગિયે!!
સુખ મને મૃતવડે, અલભ્ય થમાં છે લભ્ય,
દર્શન દે હસ્તી આવી, કષ્ટ કાપ ટાળિયે;
તારા તો અપાર ઉચ્ચે, પ્રકાશ પડે ન પૂરે,
એક ચંદ્ર ઉદે ચાતાં, સાંપડ્યું સંભાળિયે;
ઠા ઠારવ શત જાણે? વખાણે પંચ મારા સૈ,
પંચ એટ રૂપ પૂરા, ન્યાજતાં શું ન્યાજિયે!! ૧૨

જાવ બાઈ! જાવ વેગે, હસ્તી માતા કાળ લાવે,
બાવતા અધિક બાવે, પૂરી કરો કામના;
મારા જોવી મન માન્યું, જુવે નહિ આવી વેળા,
પછે જોરો ઠાણુ ધીજી, છે આ દિન કામના;

૧૧ વાસવનો—ઈંદ્રનો. અમરાવતી—ઈંદ્રની નગરી. યંહા ઇન્દ્રે
દાપી ક્યા હશે જોવી પ્રથમ યંહા થઈ, અને પછી, અમરાવતીમાં દશે,
એમ કહેવાથી યંહાનું સંગ્રાહન થયું. નૂર ઇન્દ્રના નામમાં જોઈ
નર-તેજ હિન્દુ-એવું નામજ લભ્ય છે. વપુ-સરીર. હિન્દુ-વળી
શ્યામ (કૃષ્ણ) આપણા સમા છે, તે એ દાપી જોવાની મારી ઇચ્છા કેમ
પૂરી ન થાય ?

૧૨ અલભ્ય ઇન્દ્ર-ન મને એનાં સુખ મને કીડાઓવડે મળ્યાં છે.
દવે દસ્તી આવીને મને દર્શન દે, એટલું દું છત્કું છું. તે તે મારું કાયાનું
કશ તમે ટાળો. સાંપડ્યું ઇન્દ્ર-એ મેળવેલું દોષ તેને જોઈ ચકીએ, ઠા
ઇન્દ્ર-સૌ ઠોરવ છે પણ તેને નોણુ જાણે છે પણ મારા પાંચ પુત્રોને સૌ
વખાણે છે. એક ચંદ્રની હથમા થટાવવા સારું હશે છે. પંચ ઇન્દ્ર-એ પાંચ
જવાં પણ સંપને લીધે પૂરેપૂરા એક રૂપ છે.

વશ કયાં વાસવને, ગંધર્વના ગાળ્યા ગર્વ,
મુત છે સમર્થ મારા, નથી કોઈ નામના;
મોત મન મનવવા, એરાવત આણી આપો,
તાપ તનતણે કાપો, નથી ઝોછી નામના !!

૬૪

લીમાણું નભાવણું.

લીમમડ ભાખ્યો તદા, મોંમાં માય એવું મારો,
અજબ્યમા અનુરાગો, લબ્ય કેમ ચાલે તે ?
પૃથ્વીપદતણી તમે, વસ્ત જે સમસ્ત મારો,
આણી આપું વિષળમાં, કયાંથી સ્વર્ગે જાય તે !
મૂઆ પડે જ્યા જવાય, તે પણ સતકર્મ હોય,
સ્વદેહે ન જાય કોઈ, હરિચુલ્લ ગાય તે;
આમે ઝટપટ આગે, જોઈ જોયે પાછાં વળી,
કામના તમારી કળી, બધ મન વાંચ તે !
મનંજય કે જનની ! આશા પૂરાય મનની,
શે તુમિ થાય તનની, ઝટપટું માગતાં !
શતકલ્પ શકેઈ, એરાવત વાહન એ,
પૃથ્વી પ્રત્યક્ષ આવે, મરજદા ત્યાગતાં;

૬૪

૬૩ આવતા ઇ-તમે આવતા તે ઊજ, પણ મને હાથી આણી
પીને અધિક ભાવતા ચાલે. મારા જેવી-પ્રાચ મતાપી પુત્રોની માતા.
૧૧ નામે સંચારીમાય આવી વેળા-આવા અલ્પુદવની વખતે-ગંધ-
ના-ચિત્રરથ ગંધર્વના નામના-હલેવા માત્ર જળગણા નામના-કીર્તિ.
૬૪ કયાથી-પણ સ્વર્ગે તે કેમ કરીને જાય ! (કોઈ કર્તા અધ્યા-
ત છે) હરિચુલ્લ ઇ-જે હરિતા ચુલ્લ ગાય, તે પણ સ્વદેહે સ્વર્ગમાં
૧૪ શકે નહિ. જોઈ ઇ-સવા જોઈને પાછા વળી જઈએ (નિવાસચક્ર
૧૬). કામના ઇ-તમારી કામના (ઇચ્છા) અને કળી (જાણી); જે
૧૧ને વ્યર્થ વાહાય (જેવરે) તે (એવી) તમારી કામના છે !

માનવામાં આવે કેમ ? વેધી નાખે વજ્ર કાચ,
આલો વળી અન્ય બાળું, મન અનુરાગતાં;
માતોત્રી કૃપાવડે, પાકારિને છતે પાર્થ,
કિંતુ પથ સ્વર્ગકેરે, જાણું નહિ જામતાં. ૬૫

કુંતીકાવ્ય.

ચંદ્રવીર સાચા માન્યા, પંચ પુત્ર માહરા મેં,
મનવાંચિત અર્પણાં (તો), કોઈ ના પાડો પડે;
ધારણા ને ધ્યાન એ સૌ, વ્યર્થ અર્થવતી મતિ,
હા ! શું દેવ આજ હવે, અગ્રિમંગ છપડે ! !
મહામહાકૃષ્ણ વેળી, પુત્રપાલન મેં ક્યું,
તે વ્યર્થ હા ! નિશ્ચે યયું, શું જડવાનું જડે ! !
કામના પૂરાય ના જો, નવા યુવાયુતથી તો,
ધિક પ્રભા ! ધિક સભા ! કીર્તિ ફૂડી એવો ! ! ૬૬

૬૫ ચતુર્થ-સો વક્ષ કરનાર. પૃષ્ઠી ૬૦-એ વાદન ઉચ્ચારત મણીયા
(સ્વર્ગદું પૃષ્ઠીપર ન આવે ક્યો) ત્યાજીને પૃષ્ઠી ઉપર પ્રભક્ષ આવે શું ?
મેક દહેયો કે હા, આવી શકે તો માનવામાં કેમ આવે ? કેમ ન માનવામાં
આવે, કેમ દહેયો તો, વેધી ૬૦-સાં જાતાંમાં ઇદ્ર પોતાના વજ્રવડે
કાચને વેધી નાખે. પાકારિને-ઇદ્રને. જાણું-અર્થાત્ એ તો સ્વપ્નામાં
આવી શકે; જામત અવસ્થામાં તો એ માર્ગ જાણી ચકાવ નહિ. મદહન
કે વમારી ઇચ્છા સ્વપ્નના પદાર્થ મેનવવા એવી દુર્ધટ છે.

૬૬ ધારણા ૬૦-મેં એ ધારણા ધારી અને એ વસ્તુ ધ્યાનમાં લીધી
એ સર્વે અર્થવતી મતિ (ધારણા અર્થ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા) વ્યર્થ થય.
જેમ ! હવે હું આજ શું કરું ? મારા અંગનો ઉત્ક્રાંત ઉપદ્રવ નય ટીકા ટું
૬૦-પુત્રપાલનપદિ દુષ્ટમાંથી જડવાનું શું જડે એમ કે ? નરા ૬-૧-૧
નદન અને જુવાન વયવાળા. પ્રભા-કાવિ.

વામુદેવે વેણુ પાળ્યું, દેવશી માતાતણું જે,
સ્વસ્થ કાર્ય એ હતું શું, વિચારી વિચારશે;
મૂઆ સુત આણી આપ્યા, આશ પૂરી તાપ કાપ્યા,
હવેમ જ અંગ વ્યાપ્યા, મેણુ ના સહારશે!
મામનીષા પૂરવાને, સુત માયવી સાંખ્યા,
મિથ્યા વૃથા પૃથામાને, કુ ખથી આ તારશે!
માત માગ્યું અપાયું ના, બીમાણું ન ભડ બેથી,
કુંતીથી ન કાષ્ટ હતું, અરિ અંગ ચારશે.

૬૪

શી માધારી અણુધારી, વધારીને વાત કે'શે,
દુર્યોધન દુરભન શું, મે'ણે વેણે મારશે,
મોઢ વાત લાગે નહિ, અચરત્વ અંગ વ્યાપ્યે,
ઐરાવત દેજે નહિ, કુતી પ્રાણુ ધારશે ?
પ્રભાકર ઉગે અને, કાલજીવું જળ રહે,
મુગજળ સત્ય કરે, સથ સિંહ ડારશે !
કદાપિ એ બને જાણે, તથાપિ ન જીવે કુંતી,
શકનામ જીએ નહિ, અગ્નિ દેક મારશે.

૬૮

૧૩ વિચારી-વિચારવંત દેવગીવુ શું વેણુ પાળ્યુ તે કહે છે મૂઆ
૪૦ હવેમ જ-૩ર્ધ અને હમ જ (૬૬). મામનીષા-માતાની ઉપજા.
મિથ્યા ૪૦-આ પુત્રો અને કુ ખથી તારશે, એમ પૃથા (કુલી) મિથ્યા
માને છે. એ આશા વૃથા છે. અતિ નિરાશીપણું બતાવવાને મિથ્યા
અને વૃથા બે શબ્દો મૂશી અર્થની પુનર્રજિ કરી છે. શત્રુઓ તમને આવા
મહેલ્યા મારશે, તે કહે છે માત માગ્યુ ૪૦-વામ અને અણુંદ એવા બે
શબ્દ (ગીર) પુત્રોથી પણ માતાએ માગ્યુ તે અપાયુ નહિ, અને ન અ-
પાયું ત્યાં કુંતીથી પણ કા/યયું નહિ, એવા વચન બે-શીને અરિ તમારો
તથા મારાં અંગ ચારશે

૬૮ કથા અરિ મેહેલ્યા મારશે તે કહે છે શી ૪૦. દુર્યોધન ૪૦-

હઠી એવું સિર કર, ધરી મુખ ખૂમ પાંડી,
 અરે ! નવ કાંઈ બેલી, માદ્રી ! ધન્ય પુજને;
 સુત રથામાકેરા ચરે, જાણી રહી જીવતી ના,
 મૂઠમતિ જીવી હું શે, વ્યર્થ વારી મુજને ! !
 સપત્નીપણું તેં ધાર્યું, સુખ હરી લીધું મારું,
 તેં કર્યું ન કાંઈ સારું, બટકાવી હું વને !
 બસાં બાળ્ય બાઈ ! તારાં, મારા કર્મને હું દોષ-
 દેષ દિન ગાળું હવાં, તાપ ત્રિવિધ તને.

૬૫

અશ્રુકેરી ધાર ત્યાં એ-ધાર વાર વાર ચાલે,
 કંપે અંગ જંપે નહિ, નિઃશ્વાસ નાખે અતિ;
 કાર્ય કરનાર, કર-ધરનાર નથી કે શું ?
 કુંતી શુંતરી કષ્ટકીય, દીનતર દાખે અતિ;
 વાર કરે વાસુદેવ, સુતથી ન કાંઈ થાય !
 અરે ! શું ન એહ આભ્યા ! હેત જે રાખે અતિ ! !

દુર્યોધન એવો દુર્યોધન મટેલુથી અને વેલે (વચનથી) શું (કેવો) મારશે.
 કાંઈ ઇં-પણ તમારા અંગમાં અશ્રુરત્વ (કાચરપણું) બ્યાપવાથી ત-
 મને કાંઈ વાત લાગવાની (અસર કરવાની) નથી ! ! સસ ઇં-સસહું
 શું સિંહને હારી શકે ! સકનામ-ઇક્રનો દાથી. અગ્નિ ઇં-દેહને અ-
 ગ્નિમાં મારશે.

૬૬ સિર ઇં-માયા ઉપર હાય મૂજીને. રથામાકેરા-તેમની પર-
 લેલી સ્ત્રીઓના (વાદાલા). વારી-પાંડુની પાછળ સડી થતી અટકાવી !
 સપત્નીપણું ઇં-તેં પોતે સડી થઇને અને મને સડી ન થવા દેઇને મારું
 સુખ હરી લીધું છે, અને એમ કરીને તેં તારો શોકપણાનો પાપ રાજબોધ
 છેડી દીધો-સરીને.

પ્રાણપતિ ! સ્વર્ગે વરવા, કુંતીકરે કષ્ટ દહો,
એને શિર હું છું કહો, ચોટ આ આખે અતિ !!

૭૦

ભીમાર્જુનલય.

ભીમભટ્ટ બાખ્યો ભાષ ! જા જઈ નરેશને કે,
તેડી લાવ્ય તત્તં અત્ર, શાંત કરે માતને;
હું ન સુણું બોલ એના, સંભળાયે ન હુંથી તે,
સઘ સમાધાન કરે, સાચી વદી વાતને;
વધારે શું વાત કરું, નવ મળે એવું આગી,
વેણુબાણે વેધે વપુ, જોવા બેઠી ખ્યાતને !
આત્મ માં હું સાચ આવું, સ્વર્ગમાર્ગે દેવતાવી,
તારી ભાવી વસ્ત અર્પું, શુદ્ધ ધરત્ર શાતને !,
અર્જુન જો આવ્યો કદ, યુધિષ્ઠિર દોડી આવ્યા,
દ્રૌપદી સુભદ્રા આવ્યાં, વાતેવાત જાણીને;
દ્રૌપદી સુભદ્રા પાસ, જાય તેને તો ઉવેજે,
શાંત સ્વામી હશે વાલે, બોલ બવા પ્રાણીને !
વૃદ્ધ વેરી વિશ્વમાં છે, વ્યર્થ થાયે કેમ એ તો,
મારા નવ મારા થયા, જાણ્યું હેન આણીને;
પારકાની આશા એ તો, નિરાશાતણા તમાસા,
ખાસા ખાત ધારી સેવો, પીઠવા ઘો પ્રાણીને ! !

૭૧

૭૨

૭૦ કુંતી-જુઘાઈ-હજી ગઈ પાહુને સંધારે છે: પ્રાણપતિ ૪૦.
એને ૪૦-હું કુંતીને માથે છું, એને ૬ ખ નહિ પાડવા દઉં, એમ કહો.
ચોટ ૪૦-આ (કુંતી) અતિ ચોટ (કુ.ખનો માર) આખે છે.

૭૧ ભાષ !-હે અર્જુન ! નરેશને-યુધિષ્ઠિર સમને. ન સુણું-
સંભળી શકતો નથી ! ખ્યાતને-ખીર્તિને.

૭૨ દ્રૌપદી ૪૦-દ્રૌપદી અને સુભદ્રા જ્યારે કુંતીમાતાની પાસે ગયા
ત્યારે કુંતીએ તેમનો તિરસ્કાર કરવા માડ્યો. વૃદ્ધ વેરી-વૃદ્ધ એજ વેરી.

ભીમાર્જુન હુવે આંખ, યુધિષ્ઠિર નમે જઈ,
 માત ! એ હસ્તી ન આવે, કલ્પના કાંઈ કરો !!
 ભણો તમે જોયું ધણું, કારજ કરાવ કેમ ?
 ઉદ્દરાયું હસ્તી આપે ? બોલતાં શે ના કરો !!
 આયિત્રમાં જોવે કાલ્યો, તેવો હસ્તી હશે માતા,
 બળે પ્રભુ આવ ધરી, ત્રિભુવન આ તરે !!
 એરાવત ભાળ્યા ચી, સ્વર્ગમાં જવાય નવ,
 હરિભર્ણુ એવું કરો, સ્વર્ગપથમાં સરો !

૭૩

જોવાશે ત્યાં હસ્તી રાજ, એવી અવનવું ધણું,
 દુઃખ દીલ ત્યાગે માત, સુખ આ સૌ ધારીને;
 જોઈ કષ્ટ તમારું ને, અર્જુનાદિ કંપે કાવ,
 સદેવ નકુલ આ, મન રહ્યા મારીને !!
 અ-મનાં કારજ કરે, તમારું ન કરે કેમ ?
 નથી થયા જેવું એ તો, પુણ્ય પરવારીને !
 વારંવાર નમી જાણું, માન મૂકે મનવાત,
 સુખમાં આ દુઃખ કેવું, શુદ્ધ હ્યો સંભારીને !!

૭૪

મારા ઇં-મારા પુત્રો તે મારા ન થયા ! ખાસા ઇં-તમારા ખાસા
 શત્રુને ખાંત ધારીને સેવે, અને આ જુદા પ્રાણીને પીડાવાશે !

૭૩ કલ્પના ઇં-કાંઈ વિચાર તો કરો ! ભણો ઇં-તમે ધણું
 ભણો છો અને ધાનું એવું છે. હરિભર્ણુ ઇં-મનવજ કે તમારે આટલી
 વધે હવે હાથી જેવની ઇચ્છા રાજરાણી શું ફગાવે ? તમે તો હરિભને
 એજ તમારા દિનની વાત છે !

૭૪ પુણ્ય ઇં-જીવું પુણ્ય પરવારી જેણે-જેઈ નાજે, તથાપિ
 એ કાર્ય થાય એવું નથી ! શુદ્ધ ઇં-તમારી ચેતના અર્થાત્ એરાવત
 જોવાની ઇચ્છા કાઢી નાખે.

તર્ક ને વિતર્ક કરે, બીમાર્ણુન બલાકેરા,
 ઉકશે ન એક વાત, માત માને ના જરી;
 દ્રોપદી સુલદ્રા બેઠાં, તિરસ્કાર સહી સર્વ,
 આશ્વાસન કરે અતિ, મન મધ્ય તે ડરી;
 કૃષ્ણા કહે કંઠ મારા, પીર પે વિચાર કરો,
 માત મનસા ન પૂરો, પ્રાદતા યશે પરી !
 દદ સાચું ધ્યાન માને, માતંગ વિના ન માને,
 દીનિયે ઉપાય કંઈ, સાથે પરી શ્રીહરિ ! !

૭૫

બય પારી અબયી ત્યાં, બીમભડ વલો મુખ,
 સ્વર્ગમાર્ગ લક્ષ્મીને હું, લાવું હસ્તી આધીને;
 મુદનો ન બય મુને, માતદેશં યશે કમું,
 વારંવાર એ વિચાર, આખ કરે બાળીને;
 હસ્તીને દેખાય જાતે, બધે બેઠે વજ્ર અંગ,
 તોય તેને તાણીઆણું, ચરત્વ સંભાળીને;
 ઉપાય કો' વડપ્રાત, માતકાર્યં થાય જેમ,
 હેમ થાય સર્વતું એ, પંથે દીગે વાળીને ! !

૭૬

શુધિષ્ઠિર યાચના.

પ્રશ્ન નિષ્ઠ કષ્ટ, લાગ્યું આવી માત ! જણો,
 દાણાપાણી જીડ્યો તેને, કોણુ પાળનાર છે !

૭૫ બલાકેરા-મટાની ઇચ્છા કેમ પૂર્ણ થાય અને એને કેમ ચાલિત
 ઉપજે તે બાળતના. પ્રાદતા ઇન્-તો દમારી મોટાઈ નાશ પામશે !
 માતંગ-હાથી.

૭૬ માતકેરું ઇન્-માતાની હવે શી ગતિ યશે, એજ મને લાય છે:
 અર્થાત્ હાથી નહિ આવે તો માતા પ્રાણુ તજશે, અને આપણી કીર્તિ,
 વગેરે નાશ પાનવાની સાથે આપણે પણ તુચ્છ થઈ જઈશું !

જનની જીવાડે નહિ, અકૃત્ય કરાવા ધારે,
 બેલી તેનો મોણ પછે, દુઃખ ટાળનાર છે !
 અરે હા ! વિચાર કરું, ધ્યાન ધારણાએ ધરું,
 હિત માત્ર ત્યારે કરું, માત્ર જાળનાર છે !
 કહું કેતી વાર ધાર, માત્ર તું વિચાર સાર,
 પાર પાડવાની પેર, ગતિ જાળનાર છે !!

૭૭

નવમ્બ વાંકા થયા ! સુખદિન આવ્યા ગયા !
 શુભ ચિંતકથી વણા ! દુઃખાબ્ધિમાં માત ! છું;
 પાળીપોપી પુષ્ટ કર્યા, અરિમણ્યપટ્ટી તર્યા,
 સર્વ મનોરથ સર્વા, માત્ર ! પ્રેમપાત્ર છું;
 જોયું નહિ જાણ્યું નહિ, વન ખીચ તાણ્યું નહિ,
 રવખ મધ્ય આણ્યું નહિ, વેણે દીન જાત છું !
 કથું કેવાથી વિશ્લેષ, રાખામ 'છે આતો કયેલ !
 પામે નહિ જે મહેલ, અમે નરગણત છું.

૭૮

૭૭ નિહત-પાસે. જનની-માતા. અકૃત્ય-જોડું કામ. અરે
 ઇ-સુધિગિર દહે છે કે અરે તાય ! ત્યારે હું વિચાર કરું છું અને ધ્યાન-
 માં તથા ધારણામાં જે વિચારને ધરું છું ત્યારે અમારા તમામ હિતનો
 નાશ થયેલો હું જોઉં છું ! અને અમારી માતા જેજ અમારા હિતને
 જાળનારી છે એમ મને સમજાય છે ! હું કેટલી વાર કરું કે માતા !
 તું સારો વિચાર ધાર; કેમકે આ તારો એવાવત જીવોનો વિચાર જેથી
 પાર પાડી રક્ષાય તેની પેર (રીત) અમારી ગતિને જાળી નાખનારી છે !!

૭૮ શુભ ઇ-અમારી શુભચિંતક તો તુંજ છું, પણ આ વખતે
 અમે તારા શુભચિંતકપણાથી વણા-ફર તણાઈ ગયા છીએ. અર્થાત્ તું
 દેખણા અમારું શુભ ચિંતન કરતી નથી. દુઃખાબ્ધિમાં-દુઃખરૂપી દરિ-
 આમાં છું.-અમે છીએ. પાળી ઇ-તે માતા ! તેં અમને પાળીપોપીને

પિતાને ન પેખ્યા અમે, તમે રક્ષણ કર્યું છે,
ભક્ષ ભરપૂર અર્પી, પંચ પિંડ પોષિયા;
હુધારથી રહ્યાં તમે, જાણ્યું જામે પુત્ર મારા,
દુઃખ દિન વામી જાય, દાવે દાખ્યા દોષિયા;
મહ્યુંતની પીડ ટાળી, સંભાળી સમય લીધો,
દીધો કોપ લીધો જોષ, અસ્થિજ શોષિયા;
ઉમંગ વધાર્યો અંગ, આરા કહ્યું મધ્ય દેષ,
નવ નવ રંગ જંગ, તનમન તોષિયા. ૭૯
બેઠ પડે ભટ લખ, કટ લખ કાપ્યું કટ,
સાચી શીખ દીધી સર્વ, વાસ કર્યો વેરીમાં !

મોટા કર્યા; અમારા અસ્થિજ (સત્તુ સમુદાય) થી અમે તર્યા (જાળ્યા) તે પછી તારા લીધેજ; તારાથી અમારા સર્વ મનોરથ સિદ્ધ થયા છે. હે માતા ! તું અમારા પ્રેમનું પાત (પાત્ર) છે. પણ જે અમે જોયું નથી કે જાણ્યું નથી, જેને અમે અમારા શરીરની વચ્ચે (મનમાં) તાણ્યું નથી (વિધા-ર્યું નથી,) જેને અમે સ્વપ્નામાં પણ આણ્યું નથી, એવા તારા વેણે અમે જાતે દીન થયા છીએ. પાજે છં-જે મહેરા સરખા પણ પામી શકે નહિ તે. અમે તો નરનાત (મનુષ્ય દેહધારી) છીએ, તો શરીરે પામી શકીએ કે (અધ્યાદાર).

૭૯ પિતાને-પ્રાંડુને. ન પેખ્યા-(અમારી અતિ નાની વયમાં તેમનું મરણ થવાથી) ન જોયા. પંચપિંડ-અમારાં પાંચ જાણુનાં શરીર. હુધારથી-ખૂખ્યા. દાવે છં-દોષિયા (દોષના ભરેલા-કોરવો)ને તમે દાવે (લાગ જોઈને) દાખ્યા-દખાની દીધા. મહ્યુંતની-(લાક્ષાગ્રહ વગેરેમાં) મરણની. દીધો કોપ-(અનુજાને). લીધો જોષ (વિદ્યારાદિ પાસેથી) અયવર અમે તારી પાસેથી જોષ લીધો અને કોપ તજી દીધો તથા તેવડે અસ્થિ-જ્યુત શોષણ કર્યું. આરા છં-કહના સમયમાં અમને સારી આસર આપીને. નવ છં-અમારા નવ રંગ (નવ રંગ) નો જંગ નવ (નહિ) સુવા દીધો, અને અમને તન તથા મનમાં સંતુષ્ટ કર્યા.

સામાન્ય સમાને ક્યાં, સાચા સમા વાંકી વેળા,
સમજે છે શુદ્ધ બેદ, અર્કશૂળ કેરીમાં;
આ પુર અપાવનાર, ખૂડેલાને વારનાર,
જ્ઞાન ધ્યાન ધારનાર, ઝંખેા કેમ કેરીમાં ?
નવખંડના પ્રચંડ, નીતિય નૃપાળ બેદ,
તેના જેવું કૃત્ય કયું, કું ન મળું મેરીમાં !
હારી રે' સાક્ષાત્ શેષ, માત આને માન મૂકે,
મહેશ્વર મોડું મન, શુદ્ધસત્ત્વ નીતિમાં;
લભ્ય થાય એવું નવ, અલભ્ય તે માને કેમ ?
માંડ માંડ જીએ મન, રાહ સર્વ રીતિમાં;
હીલો સ્વભાવ હોય, આવી તેની વાત વિષે,
મહાકૃત્ય થાય તેણે ? ન વિચારો વીતીમાં ?

૮૦

૮૦ બેદ ઇ૦-અમે પાશુ જાંતુમાં બદલે થઈને (નવરીથી) બેદ પડે
કે તે વખતે તે' કટ લઈને (વારતન) અમારું કટ કાપ્યું ! અમે પાંચ
લાઈઓમાં બેદ ન પડે માટે તે' દ્રોષથી અમને પાચેને અર્પણ કરી. વેરી-
માં-હારવામાં. સામાન્ય સમાને-કુશ્લ વચેરેને. વાંકી વેળા-દુર્ગમની
વખતે. અર્કશૂળ ઇ૦-આકાશનું કૃત્ય અને કેરી આકૃતિમાં સમાત્ત હોય
છે, તેથી અવિચારી મનુષ્ય કેનીને બળે આકાશનું કૃત્ય દેખે? વાજવાં
પસતાય છે, પણ તમે તો મિત્ર જેના કેળાવા સત્તુએ તથા ખરા મિત્રેને
પાશુથી કાઢો. એવાં છે તેથી અમાને પસતાવું પડ્યું નથી ! આ પુર-ઈશ્વર
પ્રસન્ન. ખૂડેલાને-રામણ બોધ બેદેશને-અમને. જ્ઞાન ઇ૦-જ્ઞાનને
ધ્યાનમાં ધારનાર તમે આજ દવે હેરી વસ્તુમાં કેમ ઝંખના રાખો !
અર્પણ હેર જેમ નાચ કરે છે તેમ આ તમારી હૃદય પૂર્ણ કરવામાં પણ
અમારો નાચ થય એવું છે, તે તમે જાણો છો માટે તમારી એવી ઇચ્છા
હોય નહિ, પણ આ તો અમારી પરીણા બેદ, તમે કુટિલ રચો છો !
મેરીમાં-સીમાં મદલન કે તમે સી છાં શોટાં સમજાવીને બહુનાર
છો, માટે એવી માનવી રીતમાં અમારો પ્રેમ જેના ઉપ દાંષ લેવો
આશય દશે.

અમે માગ્યું આપો તમે, તેમને શું આપીશું ?
સરવસ્વ અર્પો માત્ર ! પ્રગટેરી પ્રીતિમાં !

૮૧

કૃત્તિકાપવેશ.

ડાહ્યા હીકરા હું જાણું, ડાહી ડાહી વાત તારી !
અસ્થા સેવી કૃષ્ણ મારી, ડા'પણ શું શીખવે ?
રાજા ચાલે બેઠો તેણે, ગર્વ ને ગુમાન વધ્યું,
રાજનીતિતણા બેઠ, જવાદે ને તું હવે !
જ્ઞાન તને કર્યું વર્યું ? જ્ઞાની ચાલે જ્ઞાન કરે,
સમજે ન સે'લી વાત, આભ્ય કે અતુભવે !
અતિ દશે કર્યું અતિ, તોય સમજાવું કે'ક,
ઉપડે અંતર તારું, કવીશ્વર તે હવે ! !

૮૨

૮૧ મુદિષિર માતાનાં વખાણ કરીને તેની મામણી ઉડાવી દેવા ઉપર
છે: હારી ૬૦ ૯૦ ૫૦ ને ૬૦૫ (પ્રાપ્ત) ન ગાગ એની અવસ્થા વ-
સ્તુ તે કેમ માગે ? માંડ માંડ ૬૦-પણ એ તો ગાગ આપણું મન જુએછે.
ત્યારે રાહ કેમ કરે છે ? રાહ ૬૦-તે રાહ તો કરે છે પણ તે સપણું ચીવડું
છે. અર્થાત્ આપણું મન જોયા પછી રાહ ઉઠાવી દેશે. આવી તેવી-સા-
માન્ય-હુસ્તક. ન ૬૦-તમે ને વાત વીલી છે તેમાં માતાએ કેહું વર્તન
શાખ્યું છે તેનો પણ વિચાર નથી કરતા ? અર્થાત્ પૂર્વે કાંઈ વળવડુંગી-
માતાએ આવા નહવા કારણ માટે લઈ કરીછે શું ? માતાને સંભળાવવાને
ઉપર પ્રગણે સાધ્યોને કહીને પછી માતાને કહેછે: અમે ૬૦.

૮૨ જ્ઞાન ૬૦-એ તું જ્ઞાની થઈને મને જ્ઞાન કરે છે તો તને છ
જ્ઞાન છે તે તો જાણાય. કેમકે તું સેહેલી વાત તો સમજતો નથી. કાંઈક
અતુભવ કરી ને. અર્થાત્ મારે લઈ કરીને જોરાવદ હા'ની જોવાને આવી
મંગળાવતી ગા'ની રો જૂઠ અભિપ્રાય છે તે તો તું વિચારી શકતો નથી.
ત્યારે તું કાણો જાનો ?

સ્વભાવથી જેક વસ્તુ, સિદ્ધ થઈ હોય જણો,
 પ્રમાણે ન તેને કાજ, જોગવાં કંઈ પડે;
 ગુણગુણ મોટું નાનું, ઉપાડું ને છાનું કંઈ,
 જાનું પૂર્વ પ્રતીતિનું, અંત માત્ર ના અડે;
 કારણ ન હોય તેનું, ધરણ ધારી પું જોજે,
 મારણ મરણ તેના, મિત્ર માંહી શે અડે;
 વિચારીને વેષ ધાર, તો તો કરજે વિચાર,
 સમજાવું સમજ પું, સ્વભાવે શું સાંપડે ?

૮૩

હઠીલાપણું એ તો છે, જૂપણ બામિનીઓનું,
 દુપણ કે મોણ તેને, અભાવવનુ વિના;
 પદ કે તરણ પણ, નારીજાતિ માન્ય મારી,
 તો સ્વભાવ સિદ્ધ ગુણ, થાય કેમ રે હીના ?
 કેટલી વેદેહી વળી, વામાઓ વિષે વિચારય,
 હિતાહિત જુએ નહિ, દિન આવે જો હીના;

૮૩ ક્ષીઓનો સ્વભાવ હઠીયો હોય છે, મારે અને બીજી ત્રીજી રીતે
 સમજાવવું થયા છે, એવા આશયથી કુંડી કહેછે સ્વભાવથી ઇ. ગુણગુણ
 ઇ-ક્ષીઓનો હઠીયો સ્વભાવ સ્વભાવસિદ્ધ છે મારે તેવો સ્વભાવ ઉત્પન્ન
 થવામા કંઈ ગુણ કે અવગુણ કારણભૂત નથી, નાની મોટી ઉમર પણ
 તેનું કારણ નથી, ઉપાડું કે દોડેલું પણ કાંઈ કારણ નથી, પૂર્વે હઠીયો
 સ્વભાવ નહોતો મારે આજ પણ ન એકજે, એવું પૂર્વે પ્રતીતિનું જાણાનું
 પણ હેરામાત્ર ત્યાં વાણનું નથી, તેનું કાંઈ કારણ નહોતું. મારણ ઇ-
 હઠીયો સ્વભાવ જીજ્ઞાસું મારણ કરે એવો છે કે પોતાનું મરણ કરે એવો છે,
 એ સંબંધી વિચાર સ્વભાવસિદ્ધ હઠીલાઇવાળો ક્ષીઓને હોતો નથી.
 વિચારીને ઇ-અર્થાત્ પું પોતાને વિચારવાનું માનતો હોય તો સ્વભા-
 વે ઇ-સ્વભાવ ઉપર જામલ ચલાવી શકે એવી વસ્તુ શી છે ? અર્થાત્
 કંઈ નહિ.

હું પણ તેમાંની એક, સુરેન્દ્રનો નાગ બેવા,
હઠ લઈ બેઠી આજ, તે હું ત્યાગું કદી નાં.

૮૪

બોલો મળ્યા પાંચ તમે, વિચારી જીએને વળી,
નીકર હું ગ્રાણી ત્યાગું, ખરી વાત બાણી;
અલબ્ય આ સખા લખ્ધી, અબ્ધિજ વારણી તેને,
કેઇ પેર મળે નહિ, અંતર એ આણી;
કરવું ન કાર્ય મારું, ઉત્તર આ સાં તેના છે,
ધિક્કરે જે પાળ્યા પોખ્યા, સત્ય એ પ્રમાણી;
તમ દિલ કાજ ક્યું, મયું વારવાર હુંજ,
નામના વધારવાને, વેણ એ વખાણી.

૮૫

અજાતઅરિસ્તપંથાવસ્થા.

કુંભ દિલ ધારી ભૂપ, બદલાયો સ્વરૂપથી,
બડતા સજડ જાતે, બ્યાપી અગિાઅંગમાં;

૮૪ ભૂપણ-અર્થાત્ લક્ષણ. અજાતશત્રુ-યુધિષ્ઠિર. માન્ય (માન)
કબૂલ કર. દીના-દીન. જે મારો સ્વભાવસિદ્ધ ગુણ છે તે દીન કેમ
થાય ?-એ ગુણ શી રીતે ઠાળી સકાય ? કેમ્પી-દશરથની પત્ની. જ્યેષ્ઠ
દહીલાપણાપી રામને વનવાસ કહી પોતાના પતિનું મરણ ઉપભવી
લીધું હતું. વેદહી-સીતા. મૃગચર્મ માટે રામને મોકલીને પોતાનું
હરણ થવાનો મસંજ આપ્યો હતો. સુરેન્દ્રનો-ઈન્દ્રનો નાગ-હાથી.

૮૫ લખ્ધી-મળી. અબ્ધિજ-સમુદ્રમાંથી થયેલો. વારણ-હાથી
સમુદ્રમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો હાથી-ઐરાવત. કુંતી હવે પોતાને હઠ
લેવાનું ક્યું કારણ પણ કહી દે છે. નામના ઇન્દ્રની પાસેથી પરાક્રમ
કરી ઐરાવત હાથી આ ટોચમાં લાવવાથી તમારા પરાક્રમની નામના
(કીર્તિ) વધશે, એ મારો હેતુ છે. જે હું આવી હઠ લેલું નહિ તો આપા
કુર્પટ કાર્યમાં પડવાની દિશ્મત તમને આવે નહિ, એ મતલબ છે.

પ્રસ્વેદનાં બિંદુ સિંધુ—સમ વ્યાખ્યા વિષ્ય અગ્રે,
 રૂપ્યાં ઇવારુજ તેમાં, જનર્દરત જનમા;
 અનનુપું ચયું એક, સુકામળ દેહે દરબા,
 રોમ કંટક સમાન, વામિવા ઉમંગમાં;
 ઠોક માને એ રોમાંચ, અંચ અદ્ભુતોરી,
 સાચ નવ માને ઠોક, વાત ધાગે અંજમા. ૮૬
 બોધતાં બોધાય નહિ, બોધે તારે બાધ કરે,
 મદમદ વાણી વેગે, દેવી રૂપ ધારીને,
 હર્ષકાંટ અગોઅગ્રે, ગર્ભકાંટ ગણે ઠોણ ?
 ચર્ષકાંટ ચિત્ત વિષે, દષ્ટ દે સંભારીને;

૮૬ અભવઅસ્તિત્વાવસ્થા—ન જનવા એવા (ઘોષાત્તર) હાર્ષ-
 વિષે માતાનો હકામદ ભેષને ઉપરેલા વિરમચથી યુધિષ્ઠિરની જડ સરખી
 ચરેલી અવસ્થા. સજડ—અર્થાત્ સજી પ્રસ્વેદ—પ્રસરેલા, વિષ્ય—બધે,
 જ્યાં અંજમાં પરસેવાનાં બિંદુ સિંધુની પેઠે વ્યાપી મદા—સર્વાંગે પરસેલા
 થઈ ગયો. આ પરસેવાની અને યુધિષ્ઠિરના અંચની જનર્દરત હકામત ઉ-
 તારી રૂપી તેનાં અંજ રૂપી ગયાં. જિટણે પરસેલા ગયો કે તેના યુધિષ્ઠિર-
 નાં અંજ રૂપી ગયાં. કવિ કહે છે કે એને એક અનનુપું ચયું યુધિષ્ઠિરના
 રોમના અંજમાં તેનાં રોમ કંટક સમાન વાળાં ઠોમળ અંજમાં કાંઈ જ-
 ત્વના થવા અને વળી વાગવા, એ અનનુપું છે. ઠોક કંટક-ઠોક તેા એમ
 માને છે કે એ રોમાંચ (વિરમચથી રવાં લગ્યા થવા) છે અને એ અદ્ભુત
 રસની સાચ છે—અદ્ભુતના અર્થપથી થયેલો અનુભવ તે નવો કેવલાક
 આ વાતને અંજમાં—અર્થમાં ધારીને એ વાતને સાચી માનવા નથી—
 કવિને કહેવાની મલકળ ઠોક ભૂલી છે, એમ માને છે આ જોએ મ્હવે
 અદ્ભુતરસના અનુભાવ વધાર્યો છે: “ જડ થઈ જડુ”, પરસેલા થયો, રવાં
 લગ્યાં થયા, મદમદ વાણી બોલવી, ગસસાટ થયો, નેત્રનો વિકાસ થયો, ||
 ત્યાંદિ અદ્ભુતરસના અનુભાવ છે. ”—(રસસાસ)—માતાને પતાવેલા
 ઘોષાત્તરાર્થથી વધારેલો વિરમચ સ્વાધિનાગને એ યજ્ઞ ૧૨ પ્રુષ્ઠ વી અ-
 દ્ભુતરસ વધારે છે.

દુઃખના પ્રકાશ થકી, નેત્રનો વિકાસ હવે,
અવકાશે અનુભાવ, રજા ના વિચારીને;
નેષ એવી સોષ સારી, દુઃખ દેવાકેરી વારી,
કરવા સંચાર થયુ, મન તો સંચારીને. ✓ ૮૭

તર્ક ને વિતર્ક કરે, ધર્ક ધર્ક મુજે વળી,
અતર ન ગિર થાય, અલભ્યતા આવતા;
આમ કરે કાય થાય, તર્ક ત્વરા કરે અતિ,
ટાળે ભાતિ શાતિ સર્વ, સુખને તળવતા;
સંભારી ઉત્કર્ષ હર્ષ, થાય જાય વિસરાય,
હોમ હોય! વહી નમે, ભુરૂં બળવતા;

૮૭ બદ્ધમદ્દ વાણીથી બાકી રહેલા ત્રણ અનુભાવ અનુક્રમે વર્ણે છે:
બોલતાં ૪૦ બોલે ૪૦-ન્યારે તે બોલવા જાય ત્યારે મદ્દમદ્દ વાણી વેળથી
દેવીનું ૩૫ ધારણ કરીને તેને બાધ કરે-બોલતા અટકાવે મસરાટ વર્ણે
૩ હર્ષકાંટ ૪૦-તેને અજોગ જે હર્ષકાંટ (નાહિમતપણું) બ્યાપી ગયું.
અર્થકાંટ-જલરાટ ચર્ચકાંટ ૪૦-તેના મનના જે ચર્ચકાંટ (માનસિક
વિકારોની પરસ્પર સદાધનો) થતો હતો, તેને ભાવિ કષ્ટનું સ્મરણ આપતો
હતો. દુઃખના પ્રકાશથી-દુઃખ પડશે એમ નિશ્ચય થયાથી અવકાશે
૪-એવી રીતે વિરમય રથાચિભાવ ૩૫ અવકાશ પામીને જડતા આદિક
અનુભાવ ૩૫ વિચાર કર્યો વિના (એકદમ-સદસા) ત્યાં આવીને
રજા. નેષ ૪૦-અદ્ભુતના અનુભાવ સુધિષ્ઠિરતા ચરીરમા બરાયા, ત્યારે
આપણને પણ તેમા રહેવાનું મળી આવશે, એવી રીતે સારીસોષ (અનુ-
દળતા) નેષને અને સુધિષ્ઠિરને દુઃખ દેવાની હવે પોતાની વારી છે એમ
વિચારીને સંચારીભાવેને પણ તેના અંજર્મા સંચાર કરવાનું મન થયું.
અર્થાત્ રથાચિભાવ આલબન વિભાવ, અનુભાવ અને તે પછી સંચારી-
ભાવ, એવો ક્રમ સાહિત્યશાસ્ત્રીએ રસ વર્ણનમા રાખેલો હોય છે માટે
અનુભાવ પછી સંચારીભાવ વર્ણવીએ બીજો, એમ કહેવાનો હવેનો અસિ-
પ્રાય છે

હાવભાવ એવા કરી, ત્યાં સંચારીભાવદાવ;
લેવા લાગ્યો દેવા લાગ્યો, અદ્ભુત સન્નવતાં.

૮૮

પિંડમખ્ય પેશી ગયો, પીતલર્થ સાથી સાથ,
અપૂરણ થયાં ત્યારે, સ્મરી આગ્યો દેવતા;
તર્ક સિદ્ધ થયો તર્ક, યુધિષ્ઠિર વધા વેગ,
પાર્થ ! સખા તેડ્ય તારો, મધર્વ ને સેવતા;
વળી વહી સ્તબ્ધ થયા, કૃષ્ણા ધરે કષ્ટ અતિ,
ચાર બંધુતણી અતિ, અનેરી અવેવતા;

૮૮ વિતર્ક, ત્વરા, ભ્રાંતિ, દુર્ધ વગેરે અદ્ભુત રસના સંચારીભાવો
છે, એમ રસનાં શ્રેણીમાં કહ્યું છે. તેમાથી પ્રથમ વિતર્ક નામે સંચારી-
ભાવ વર્ણવે છે: તર્ક ઇં. ધર્મ ધર્મ મુને-ચર ચર મુને. અલ્પચિત્તા આપ-
તાં-અલ્પચિત્તા વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાની છે એવો વિચાર થતાં. ત્વરા વર્ણવે છે:
આમ ઇં. ભ્રાંતિ વર્ણવે છે: યાગે ઇં તર્ક વર્ણવે છે સંચારી ઇં-હાથી
આવવાથી પોતાનો ભાવ યાગ એમ જ્યારે વિચાર કરે છે ત્યારે તર્ક યાગ
છે અને જ્યારે તે અલ્પચિત્તા છે એવો વિચાર થાય છે ત્યારે તર્ક વિસરાય છે.
નમે-દેહ નમી ભવ. શુદ્ધ-અલ્પચિત્તા પ્રાપ્ત ન થવા રૂપ નિરાસા.
હાવ ભાવ ઇં-ત્યાં સંચારીભાવ એવા હાવભાવ (એલાઓ) કરીને
જાવ લેવા લાગ્યો-મોઘો થયો (અદ્ભુતરસમાં તે હૃદયથી થવા લાગ્યો)
અને હાવ લેવા લાગ્યો-યુધિષ્ઠિરને કષ્ટ આપવા લાગ્યો. શું કરતાં ?
અદ્ભુત ઇં-અદ્ભુતરસ સન્નવતા-પ્રકટાવતા. મતલબ કે અલ્પચિત્તા વસ્તુ
રૂપી આલેખનવિભાવથી, તે અલ્પચિત્તા વસ્તુના લોકોત્તર શુભ રૂપી
(જેવા કે તે હાથી સ્વર્ગમાં છે, અને ત્યાં પણ પ્રતાપી ઇંદ્રના કબજામાં છે,
ત્યાં જવાનો માર્ગ આપણે ભણતા નથી, ઇલાદિ) ઉદીપનવિભાવથી,
પાછળ વર્ણવેલા જડતા વિગેરે અનુભાવથી અને વિતર્ક વિગેરે સંચારી-
ભાવથી યુધિષ્ઠિરનો વિરમવ સ્થાયિભાવ અદ્ભુતરસ રૂપે પરિણમ
યામે છે.

પાર્યે પુંબરુનું રમણું, કયું કે તે આવી ઉભો,
ઉપજ્યો અદ્ભુત લલો, ને ગંધર્વ દેવતા.

૮૫

પુંબરુકૃત આદ્યાસન.

યુધિષ્ઠિર કુખી લખી, તર્ત પુંબરુનું વાંડ,
સૂર્યથી કુમુદ પેર, કરમાઈ તો ગયું;
ધનંજય વઘો વેણુ, તે રૂપી ચંદ્ર પ્રકાશે,
ખીલવા કુમુદ માંડયું, દેઈ કષ્ટ તો વઘું;

૮૬ હવે અદ્ભુતરસનો વર્ણ તથા તેનો દેવ પણ વર્ણી છે: પિંડ ૪૦—
અદ્ભુતરસનો વર્ણ પીળો છે, એમ રસજ્ઞોમાં લખ્યું હોય છે, તે ઉપરથી
કવિ કહે છે કે, એ અદ્ભુતરસ પોતાના પીત વર્ણ રૂપી સાધીની સાથે
યુધિષ્ઠિરના સરીરમાં ઘેરી ગયો / પાછળ વર્ણીલા અનુભાવ અને સંચારી—
ભાવથી યુધિષ્ઠિરનું સરીર પીળા વર્ણનું થઈ ગયું, એ ખરતિ છે. સંપૂર્ણ
૪૦—એ રીતે અદ્ભુતરસનાં બધાં અંગ સંપૂર્ણ થયાં ત્યારે તેનો દેવતા
યુધિષ્ઠિરને સંભરી આળ્યો / (અદ્ભુતરસનો દેવ ગંધર્વ છે, એમ રસજ્ઞ—
જ્ઞોમાં કહ્યું છે). અદ્ભુતરસનો આવેશ થવા રૂપ નિમિત્તથી તેનો દેવ
ગંધર્વ સંભરી આળ્યો, એમ વર્ણનું છે માટે સ્મૃતિચાલકાર. તર્ક ૪૦—
ગંધર્વનું રમણું થઈ આળ્યાથી યુધિષ્ઠિરનો તર્ક સિદ્ધ થયો. એવી રીતે કે
ગંધર્વ દેવનો ગાયક જી અને તે અર્જુનનો મિત્ર છે, માટે તે દેવની પાસે
જઈ મિત્રકાર્ય કરવા ચાલ કરશે અને તેથી કદાચ આપણે અર્થ સિદ્ધ
થશે. પાર્ય ૪૦—હે પાર્ય / તારો સેવતા (સેવન કરનારો) સખા ને ગંધર્વ
તેને તેડય-ભોજાળ્ય. વળી ૪૦—ગંધર્વથી કાર્ય થશે કે નહિ થાય, એવો
સંતાપ આળ્યાથી યુધિષ્ઠિર વળી સ્વપ્ન થયા, અને તેમને કષ્ટિત જોઈને
કૃષ્ણ (દ્રોપદી) પણ અતિ કષ્ટ ધરે છે. લીમ વગેરે ચાર ભંધુઓની ગતિ
પણ એકજ અંજની જુદી જુદી આવેવતા (અવવવપણું) હોય તેવી છે.
અર્થાત્ યુધિષ્ઠિરના અવવ રૂપ લીમાદિ ચાર પાંડવોપણુ યુધિષ્ઠિરનું દુઃખ
જોઈને દુઃખી થાય છે. ઉપજ્યો ૪૦—બધાની વચમાં એકએક પુંબરુ
ગંધર્વ આવીને ઊભો રહ્યો તેથી, ગંધર્વ જોનો દેવતા જ એવો અદ્ભુતરસ
ને ઉપજ્યો હતો તે સપ્તર્ષિ જો પ્રત્યક્ષ લલો—જોયા /

અપ્રસન્ન અર્જુન કે, ઘુંબર છું તારય હવે,
નૃપનો આધાર જાન્ય, લક્ષણ મેં તો લઈું:
શિરોમણિ-ચાંત કરય, હાથ જતાય રાય,
ગાય ગુણ ગંધર્વના, ઘુંમાં મન તો યયું. ૯૦

ઘુંબર કરી પ્રણામ, રીઝાવતો રાય બિનો,
સમર્થ કેમ મારું ક્યું, કશે સુખ ચાય છું ?
મિત્રકાર્ય કરવાને, હિત્યુક છું અમે અતિ,
કાર્ય ચશે સિદ્ધ નૃપ, દૂર દુઃખ જાય છું,
અવધતામાં કંથુ લખ્ય, વડો શુદ્ધિ આણી વાણી,
જૂપ આ સ્વરૂપ બાળી, ગંધર્વ ન વાંચ છું;
ગમે તેડું કૃત્ય હોય, કરવા સમર્થ અમે,
દેવના ગવપ્રધા છું, સાંચ તારે રાય છું. ૯૧

૯૦ ઘુંડ-મુખ. કુદુર-પેદાણી. ધનંજય-અર્જુન. તે રૂપી-ધ-
નંજનના વચનરૂપી. સૂર્યથી પોષણ કરમાય છે અને ચંદ્રથી તે ખીણે,
એ પ્રસિદ્ધ છે; તેજ પ્રમાણે યુધિષ્ઠિરનું કુખ દેખીને એદ્યુક્ત થયેલા
ઘુંબર અર્જુનનાં વચન સંજ્ઞાથીને કાંઈક રાજ થયેા. અપ્રસન્ન-ખેદવાળો.
નૃપનો-યુધિષ્ઠિરનો. આધાર-આધારરૂપ. શિરોમણિ-શિરોમણિરૂપ.
યુધિષ્ઠિરને-જતાય-જતાવ્ય. રાય-રાજાને માથે ૯૦-યુધિષ્ઠિર રાજ્ય
ગંધર્વના (તારા) ગુણ જાય છે-છું અમને આવેલા કથથી મૂકત કરીશ.
એમ તારાપર ભરોસો રાખે છે !

૯૧ સ્તબ્ધતામાં ૯૦-તમે સ્તબ્ધ થઈને હમા રહેયો તેમાં તમને
હું પ્રાપ્ત થવાનું છે ! જૂપ ૯૦-હે જૂપ ! તમારું આ સ્વરૂપ માળીને
-તમને આ સ્થિતિમાં દેખીને ગંધર્વ (કુ) તમને વાંચ નહિ-ઉતરશે
નહિ. અર્થાત્ તમને તે અવધતાથી સદાય કરશે. સાંચ ૯૦-હે રાય છું !
અમે તારે સાદાય છીએ !

શુધિચિરદીનાત્વ.

જ'બ અંબ તરે જડે, કોકિલા કલોલ કરે,
 તુંબરના દર્શનથી, આ તન આનંદમાં;
 હલકે કઠિન કાર્ય, માનસ મડે તથાપિ,
 કલા વિશુ થાય નહિ, કશું દેએ કંદમાં;
 સાંભળ્યે તું સાંભળ્યે તું, મિત્ર અર્થે સારવાને,
 પૂજ્ય માતા આ અમારાં, આભ્યાં એવા છંદમાં;
 ઐરાવત આણી અહીં, છે જિજ્ઞાસા જોવાનણી,
 આણી આપે એટલું તો, થાય સુખ વંદમાં!!
 વિકટમાં વિકટ છે, પ્રકટ એ કાર્ય ચતુર,
 નિકટ નરની કને, અજાયબ અનિ છે;

૫૨

૫૨ જ'બ ઇન્દ્ર-જેમ જ'બ (જ'બુડાતું) કે અંબ (આંખાતું) તરે (૫૨) જડે તો કોકિલા (કોયલ) કલોલ કરે છે; તેમ તુંબરના દર્શનથી આ તન (માર્ગ-શુધિચિરતું સરીર) આનંદમાં છે, અહીં તુંબર દર્શન બિંબ છે અને જ'બ અંબ તરે દર્શન પ્રતિબિંબ છે; જેવી રીતે બિંબ પ્રતિબિંબભાવ વર્ણાયેલા હોવાથી હૃદયમાં કાંઈક પડે. પણ જેમ જ'બ કે અંબ તરે ઉપર રહેલા હલક (પૂર-પૂર) કોયલતું વળું મરડી નાખે છે, એવા સમયે કોયલ ત્યાં જાય નહિ તો જાણું કે ફરી મળે નહિ; તેમ આદીપાણુ ઐરાવત-પ્રાપ્તિ ફાળી દહાડા દાવે લેવાને ગત મરડાઈ જાય છે-વાત કહેતા પાછું દહી નાગ છે, તથાપિ વાત ના વિતા ફળ પ્રાપ્તિ થાય નહિ. જેમ દાંડલા કંદમાંથી કાચવને કાઢી જાય તો જાણું કે ફરી મળે નહિ, તેમ વાત તુંબરથી જાણી રાખવાથી હજી ફળ મળે નહિ. મારે ફળ મળે કે ન મળે તથાપિ તુંબરને વાત તો મેલીજા અહીં કિંતુ નાયબો હજીકમા, માનસને કોયલના ગાન-મા અને શુભ વાતનો દેખા આરોપ થયો છે મારે મુખાર કાર. છંદમાં-કવિ-દહાડા જિજ્ઞાસા-ઇન્દ્ર (ગૂણ અર્થે જાણવાની ઇચ્છા એવા છે. જતા 'દહાડા' એવા અર્થમાં એ શબ્દ રહે થયેલા જણાય છે)-તુંબર-અમારા કુંડળમાં ટાળામાં.

અન્ય જો ઉપાય થાય, પિંડ જાય પાંચતણા,
ચિંતા નવ કશી તેમાં, મારી દદ મતિ છે;
હસ્તિનુ ન અન્ય કામ, માત્ર માત જોવા ચહે,
પછે જાય મલે પાછો, એ સૌ મિત્રવતી છે;
આધાર તારો છે બ્રાત્રી નિરાધાર કંગીસ મા,
હકપના સાધાર કરય, રૂડી તારી ગતિ છે. ૯૩.

તુ'બરૂબ્યઆવરેયા.

ઐરાવત ! ઐરાવત ! ઐરાવણુ ઈંદ્રતણે,
અવનિમાં આવે એમ, માત કરે કામના;
ભંડાર દે એલવિલ, સરસ્વ પોતાતણે,
શુ' ધારેછે મન મધ્ય, એવી અરે કામના;
વજ્ર મધ્ય, ઐરાવતી, બાધી લાવો રૂધી લાવો,
મૂઠીમાં સમાવો મેવ, ખેડી ધરે કામના;
સૂર્ય અંદ જૂમિ લાવી, ગતિ કરતા દેખાડો,
કદાપિ એ બને તોય, આ ન સરે કામના ! ૯૪

૯૩ વિષ્ટ ૬૦—એ તર્થ પ્રકટપણે યવુ' એ વિષ્ટમા વિષ્ટ છે, અને
નિષ્ટ (સંબંધ વગરના-એવા) નરની કને એ કાર્ય જવુ' એ તેા વળી
જ્વલિયય અનલયજ છે તેમ કતા પળુ' એ કાર્ય કરવાનો અન્ય (બીજો-કો-
ણ પછ) ઉપાય થાય, અને એ ઉપાયમા અમારા પાનેના પિંડ જાય તેા તેમાં
કશી ચિંતા નથી, એવી મારી દદ મતિ છે એ ૬૦ સૌ કાર્ય કરવું એ
મિત્રની વતીનું છે સાધાર-આધારવાળી અર્થાત્ એથી કાર્ય થાય એવી
કોઈક હકપના કર-શુદ્ધિ ચોધી કાઢય. રતિ-પ્રીતિ. અમારા વપર તારી
પ્રીતિ રૂડી છે માટે તું જરૂર અમારું કાર્ય કરીશ, એ દર્શાવે છે

૯૪ ઐરાવણુ-ઐરાવત કામના-દેખા એ હચ્છાને-પ્રતિજિ-
અ રૂપ કયનથી સરખાવે છે ભંડાર ૬૦-એલવિલ (કુશર ભંડારી)

સા'ય કરવાનું કહ્યું, હવે નવ સા'ય થાય.
 જાય વેણુ જ્ઞાનમમાં, માનવમાં માન શું !
 નવ સુઝે કરવાનું, ધરવાનું ધ્યાન પણ,
 કરવાનું દિલ કરે, ગર્ભર્વનું ગાન શું;
 મધવા મનાવું મન, અરે નવ માને કદી,
 તર્ક તૂટી જાય તર્ક, વ્યર્થ ધર્મ વાન શું;
 વારવારે તે વિચાર, સાર વિના સિદ્ધ કરે,
 હઠતા ધરે ન તેહ, લાગ્યો જવા જાન શું !!

૯૫

પોતાનો સર્વસ્વ ભંડાર મને આપે એમ રંક મનમાં ધારે એવી એ કામના છે. હૃદયમાં ભંડાર. ખીન' દર્શાવે આપે છે: વચ્ચે ૪૦-ઐરાવતી- (વીજળી) ને વચ્ચેમાં ભાંધી રૂંધીને લાવે અથવા મેધને મૂકીમાં સમાવે, એ જોમ જોડી કામના છે તેમ ઐરાવત મુલ્યલોભમાં આણવાની પણ જોડી હાથના છે.

૯૫ વૃંદાવે પોતાના મન સાથે વિચાર કરે છે. સા'ય ૪૦-પ્રથમ મેં સાહાય કરવાનું વચન આપ્યું અને હવે જો મારાથી સાહાય થાય નહિ, તો મારું આપણું વેણુ જ્ઞાનમમાં જાય-નારા પામે; અને વળી માનવમાં મારું-રેવણું માન શું રહે ? નવ ૪૦-મને કાંઈ કરવાનું સુઝતું નથી; હું આ વાત ધ્યાનમાં ધરવાનું કરું છું. પણ મારું દિલ કરવાનું કરે છે: પણ જો મારાથી એ કામ ન થાય તો ગર્ભર્વનું ગાન શું ? (શા કામનું ?) મારે હું ગાન કરીને મધવા (ઉદ્ર) નું મન મનાવું. પણ અરે ! કદાપિ એ નહિમાને તે ! એમ તેનો તર્ક તર્ક તૂટી જાય છે. વળી તે વિચારે છે કે જ્યારે આટલું મિત્રહાર્ય મારાથી ન થાય ત્યારે મેં વાન (સરીર) ધર્મ તે શું વ્યર્થજ ધર્મ કે ? એ રીતે તે વારંવાર વિચાર કરે છે અને તે વિચાર સાર વિના (અર્થસિદ્ધિ રૂપ વત્તવ વિના) સિદ્ધ કરે છે, પણ કોઈ વિચાર એના મનમાં હઠતા ધરતો નથી; તેથી એને એમ લાગે છે કે મારો જાન (જીવ) જવા લાગ્યો કે શું ? તેને અચ્છાંત કુળ થાય છે.

સીમવચન.

રે મધર્વરાજ ! આજ, કાજ કર્યે છૂટકો છે,
મનાવણું માતં મન, જાણે તે જણાવશે;
નાકે જવાનો ઉપાય, સાંચ કરી સૂચવો તો,
ચાપ કામ જાય કષ્ટ, શુભ એ જણાવશે;
સ્વર્ગમાં સીધારો જયારે, ત્યારે અમો સાચ આવું,
મન મધવા મનાવું, તંત ના તણાવશે;
અધરત્વ અમારાએ, માતં મન કષ્ટ વેઠે,
સપર કરીને સાંચ, ચિત્તમાં ચણાવશે. ૯૬

વાસવનો વાસ વઢો, પ્રમાણ પુરસ્સરે તો,
સદ વિજયી મદા આ, પાઠવું પવકમાં;
સુરેન્દ્રને સિર અડી, એકે ધડી મધ્ય પૃથ્વી—
ખાડે વાર કરે નહિ, ઝાઝેરો ઝનકમાં;
પુરાણાદિકે પ્રમાણ, પુરંદર લોકકેરં,
તેણે કાર્ય સરે નહિ, ખોટ એ ખત્રકમાં;
સ્મર્ત્ત લમારં તો કરું, આજ હરે ધરી મોટી,
ખોટી વાત ખાતે થઈ, હાકટયે દલકમાં. ૯૭

૯૬ નવિંદ્રો ઇન્-માટે એ ઉપાય જણાવે છે તે જણાવશે. નાક-સ્વર્ગ. શુભ ઇન્-અને તમે અમારા ઉપર એ શુભ કર્યા છે એમ તેની મણુના થયે. યજ્ઞ-ઈન્દ્ર (ઈન્દ્ર) તંત ઇન્-અને દરે બીજી બીજી વાન-નો વિગદ દરે નહિ-માન અમને માર્ગજ દેખાડે એટલે જત. અધરત્વ-અમારા ન. હરત્વને ટીકે માતા મનમાં હાલે વેઠે મારે તમે સપર (સપર) સાદાય કરીને રૂ મને માર્યે કર્યા છે તે અમારા ચિત્તમાં ચણાવશે-અમારા મનમાં ઉતરે એવી રીતે તે માર્યે અમને હાલી દેખાડે.

૯૭ વાસવનો-ઈન્દ્રનો. વાસ-રહેવાનું સ્થળ. પ્રમાણે પુરસ્સર-અમુક દિવાળે ખાટવા યોજન, આટલા કાસ, આટલા ઈન્દ્ર, આટલા દાન,

પાર્થાર્થના.

ભીમ બકતજો! મેપ, શાંત કરવાને કાન્ને,
નરવર નમે અતિ, દોષી તુંબર નથી;
અતુરમ્ આલે નવ, વાત એવી વસમી છે,
સ્વામીપાત કરાવે દે, પ્રમાણ પૂરું પથી;
નિદોષ એ પેર એ છે, રોષ કરે મના પર ?
કાપવા કાગળ કાન ? મિથ્યા મયલું મથી;
આગા અનનીશકેરી, અને હોય તમારી તો,
વિનતિ હરું હું એક, ક્યન નાથું કથી. ૯૮

એ વગેરે માપ સંહિત. સુરેદ્રને ઇ-એ ગદા સુરેદ્રને (ઈદ્રને) માથે
અડીને તેને એક ઘડીમાં પૃથ્વી ઉપર પાડે. તમે કહેસો કે ભાગવતાદિ
પુરાણોમાં પુરંદર (ઈદ્ર)ના લોકો પ્રમાણ કહ્યું છે. જેમ એવં તવ ક્રોધ
વંધાશ્ચાગ્નિ ચોમનના મનમોત્તામિરી પરિવર્તનલ્પોરદિશતિ । નસ્મિન્નૈર્ત્રિપુરી પૂર્વ
સ્માન્મેરોર્દેવધાર્નીનામ । દક્ષિણતોયામ્યા મયમની નામાપદ્માદ્વાલ્ગી નિમ્લોચનીનામ ।
ઉત્તત્ત મૌમ્યાં કિમાપરીં નામ । ” અર્થ-“એ પ્રમાણે ૬૫૦૦૦૦૦૦ થોમન
માનસોત્તર પર્વતની પાછળ સૂર્યને ફરવાના માર્ગનો ઘેરાવે છે તેમાં મેરુની
પૂર્વે દેવધાની નામે ઈદ્રની પુરી છે; દક્ષિણે સંયમની નામે યમની પુરી છે;
પશ્ચિમે નિમ્લોચની નામે વશલુની પુરી છે; ઉત્તરે વિભાવરી નામે હુમેરની
પુરી છે.”... (ભાગવત) પણ તેથી હામ સરે નહિ, કમકે તેમા ઈદ્ર કથી
જગોએ દરો, એ મુકરર થઈ શકતું નથી જોડી ઇ-પણ એ વાત તો
ખાતે જોડી યદ-તમે તો કાંઈ ન કહ્યું ! એવી રીતે તેને હવેકમાં હાલદથા-
ધધડાલો:

૯૮ નરવર-અર્જુન સ્વામીપાત ઇ-તુંબરનો રાજ ઈદ્ર છે, માટે
એવો દોષ હોય કે ને ઈદ્રના વાસનું પૂરેપૂરું પ્રમાણ પથી (બનાવી)ને
પોતાના રાજનો પાત કરાવે ? પરંતુ કાગળ, to cast ન ઉપરથી
અથવા પર-માર્ગ, એ ઉપરથી-પ્રમાણનો માર્ગ જતાંયેને) મિથ્યા
ઇ-ગથી ગંધીન મિથ્યા મયલું છે ? અનનીશકેરી-પુદ્ગિષ્ટિની.
ક્યન ઇ-મારે -દેવાલું છે તે કહી નાથું

શુધિષ્ઠિરવચન

પાર્થ પરક્રમી પૂર, યદ્વીર સાચા તમે,
વાયા દેવકેરી હવી, ધનુર્ધર આ યશે;
બીજાથી જાને ન જોઈ, અર્જુન દરશે તેહ,
કાર્ય યશે નિઃસદેહ, માતકંઠ આ જશે !
બોલો બાહા! બોલો વેણુ, સુખ દેણુ કે'ણુ નીચે
જે અધારી રેણુ આવી, તે તિમિર તો ખસે;
ભીમાઅર્જુનવડે જાત! શાંતપણે સોજી રહું,
અણુધારી આવી પીડ, ખરી કંપના હશે.

૯૯

પાર્થપરાક્રમ.

નમન નરેશ કરી, હમન ગાડિવ ધરી,
સમન સરવે કરી, નિવટ હજો રહો;
સુણી એ તૃપાગ પેર, વેર સુર સાથ નથી,
અર્થ સારવાનો અર્થ, અનર્થ જાયે વધો;
આ યરસધાણ કરી, પત્રિકા પુરંદરને,
એક પક્ષકે પકાવું, વિચાર એવો પ્રયોગ
અસ્ત્રોત્તર લેખ આવે, પછે દરવાનું દર્શ,
શાંતિ ધરી સાંભળો આ, તોડ જોડ રો હેત્રા.

૧૦૦

૯૯ અર્જુનના જન્મ વખતે આકાશવાણી થઈ હતી તેને વહેંચીને.
હરે ૫: વાયા ૪૦. માત ૬૦-માતાનું ૬૯ જશે નીચે-નિધવ. અધારી
રેણુ-(રાત્રિ-કુ:ખદંપી). તિમિર-અધકાર (કુ:ખ દંપી). ખરી ૪૦
—અર્જુને જે કંપના કરી તે ખરી હશે.

૧૦૦ નરેશ-નરેશ (રાજા-શુધિષ્ઠિર)ને. હમન કરનાઈ (યત્ન-
ઓને). ગાડિવ-એ નામનું અર્જુનનું પતુષ્પ. સમન કરી-જાતા રાખીને

પત્રિકા.

સુરેન્દ્ર, મહેન્દ્ર, ઇન્દ્ર, પુરેન્દ્ર હુરેન્દ્ર,
હરિ, પાકારિ, વૃતારિ, વાસવાદિ નામ છે;
નમન અરિદમન ! કરી વાંચ્યું એક વસ્ત,
મખવા ! મનોર્થ પૂરો, પરમાર્થકામ છે ! !
કિરીટીકુંવર હું છું, અસુરારિ ! આપકેરો,
એમ ધારી અર્પો પ્રભુ ! નામાંકિત મામ છે;
અમ માત માનસથી, એરાવત જોવા ઇચ્છે,
અર્થ સરથે આવે પાછો, કામના એ સ્વામ ! છે.

૧૦૧

અજાતઅરિ અનુભોદન.

ધન્ય પાર્યે ધન્ય ધન્ય, પત્રિકા પઠાવ્ય વેલી,
એરાવત આવે તુંથી, લખ્યું અનુત્તમ છે;
દુઃખાબ્ધિ તર્યાને તાર્યા, વાંકો દિન વાર્યા વેગે,
સાર્યા અર્થ સાચમાયે, ધન્ય તારો શ્રમ છે ! !

અર્થ ૬૦-આપણે માત્ર અર્થ સારવાનોજ અર્થ છે; માટે અનર્થ બહો વહો અર્થ. મતલબ કે ખાંડવવન બાળવાની પેઠે આજ આપણે દેવનો અનર્થ કરવો નથી. અજોતર ૬૦-આ અર્થ (મંત્રેણું બાણ) ઉત્તર હૃદયને આવે, પણ આપણે જે કરવું દોષ તે કરીએ. તોડ નેડ-નિર્ણય.

૧૦૧ સુરેન્દ્રથી વાસવ સુધીનાં ઇન્દ્રનાં નામ તેની સ્તુતિને માટે લખ્યાં છે. અરિદમન- (ઇન્દ્રનું વિશેષણ), કિરીટી ૬૦-હે અસુરારિ હું કિરીટી (અર્જુન) આપનો કુંવર છું. અર્પો- (હું જે માયું તે). નામાંકિત ૬૦-તમારા નામથી અંકિત થયેલું-ઇન્દ્રપ્રસ્થ એ મારું ગામ છે. હવે માગવાની વસ્તુ કહે છે અમ ૬૦-અર્થ ૬૦-અમારી માત્ર તેને જોયે એટલે એરાવતને સ્વર્ગમાં પાછો મોકલીશું.

એમ જ્યાં અનુભવેન, અનન્યચરિત્રે આપ્યું,
કે સર સંધાણ કર્યું, જેવા જેવા દમ છે;
તુંગરૂએ દાખી દિશા, તેણીમમ તાકડું તીર,
મુક્યું કર્ણ સુધી જેતી, રવ રમ રમ છે. ૧૦૨

આઠર્જુનપત આચ્યુ. તવ કે'તું ગયું, તેહ,
પ્રત્યુત્તર લેઈ આવું, છેદી બેદી જરને;
માને નવ મધવા જો, હપાડીને વિષળમાં,
ઈદ્રપ્રસ્થ ઈંદ્ર લાવું, જાણે નર શરને;
અવણુ ક્યાં એ સુદ, તુંગરૂ અર્ધકે તર્ક,
ધન્યવાદ સર્વ અર્પે, પરાક્રમ પૂરને;
કુંતી મન.મોહ નવ, માય જાય ઉભરાવ,
વડે મુત ધન્ય કામ, ધન્ય નામ નરને !! ૧૦૩

શકરાણા.

ચક્રપ્રસ્થ જેવી સભા. અધિકમાં ચક્રસન,
ચક્ર તેના પર બેઠો, અનુપમ એકલું,
ધ્યાન્યામ દેવાચાર્ય, સચી દ્રોપદીને કામ,
નામિકાથી અપ્સરાઓ. મયે જોના જોડયું;
મધર્વ નિત્યેનાદિ, ઉભયમા એ તો ખરા,
સમાસદ મો સર્વ, તવ કરે તેડયું;

૧૦૨ વચનુ-(પતિમામા) અનુપમ-અર્ચિતમ. અનુભવેન—
અનુપમ રવ-રમ (જાણે)

૧૦૩ આઠર્જુનપત-સન સુધી. (ધનુષ્યની યજ્ઞ-ઉપર ચલાવેલ
તીર) શરને-(ઈ) જાણે હંદ્રપ્રસ્થ હૃન્નકંદને ઉપાડીને હંદ્રમધ્યમાં
લાવે તે જોવી તમામ જરના શર નરને તે ચમુ બેડે ગોહ-દર્શ. મધર્વ-
યોગમા જાણુ ગોહવચાર્ય અગેનિક બર્જન કર્યું છે મારે ૧૯૬૭૧૨૨૫-

ત્રિશો દશો દિશાએ, નૃપેશનિકટ નૃપ,
સંહુ આવે મળતુ ત્યા, કહું હું તે કેટલું ! !

૧૦૪

અમમુખા બાધમુખા, નિપટાદિ મુખા દેવ,
કુરુપા લાગે આર, કેવા દેવ તેહને !
એથી ઇંદ્રપ્રસ્થ મધ્યે, નરની શોભા અધિક,
હીક સ્વર્ગચક્રી જાણુ, જોવુ જાપ જેહને,
નામદેવ વામદેવ, શામદેવ દેવ દેવ,
કરે કેટલાની સેવ, કવિ તજે એહને !
ગાન તાન યાન પૂર, રીઝે સામદ ને શૂર,
રજે મૂઆ એહ પુર, પામિયા ઉજેહને ! !

૧૦૫

શરપતન

શકાસન મધ્ય-જેઠા, શચી સહ સચીનાથ,
સર સુસરાટ કરી, આવતુ જિતાવડુ,

૧૦૪ ચક્રપ્રસ્થ જેવી-ઇંદ્રપ્રસ્થમા પાડવોની સલા છે તેના જેવી-
જ ઇંદ્રની સલા છે માત્ર તેમા એક ઇંદ્રદુ સિદ્ધાસન જ એટલું વધારે છે
અધિકાકાલેકાર દેવાચાર્ય-પૃથ્વીરૂપતિ નાસિકાશી-વારાગનાઓ જેવી
મળે ઇંદ્ર-ઇંદ્રસભામા જે કાક જેવા એટલું છે તે તો જાણું પાડવોની સલા
સાથે મળતુ આવે છે ઉભયમા-ઇંદ્રસભામાં અને પાડવસભામા (દેવના
ગવૈયા હોવાથી લા, અને અર્જુનનામિત્ર હોવાથી અર્જુ) ત્યાં પણ સભાસદ
છે અને અર્જુ પણ છે તથા તેઓ પણ તંત્ર (વાદ) કરે છે અને અર્જુપણ
તેરલોજ વાદ કરે છે, માટે એ પણ મળતુ આવે જ ત્યાં દશેદિશાએ ત્રિશો
(દેવો) છે, અને અર્જુ નૃપેશ (કુદિષ્ઠિર) ની પાસે નૃપો છે

૧૦૫ ત્રિપટાદિ મુખા-ત્રણ અને છ વગેરે મોઢાવાળા. દેવના
નામ જણાવે છે નામદેવ ઇંદ્ર-શામદ ને શૂર પણ છે તે કહે છે રજે
ઇંદ્ર-જે સંજ્ઞામર્મા મરી ગયા તે એ પુર (ઇંદ્રનગરી) માં ઉજેહ
પામ્યા છે ! !

જોઈ ઝટ વજ સા'યું, એવે નમ્યું ઝર આવી,
પ્રણામ ત્યાં પંચકીધા, કવીશ્ય કે' સાંભળું ! !
વિસ્મય ઉદય ઝર, વિષુધો ત્યાં જોઈ હવા,
પત્ર મુખ પર ભાળ્યો, કીર્તિ નવ ફું કળું;
તે ઝર ઈદ્રાંકપર, આવી પડ્યું, જોતજોતે,
છોડયો પત્ર તર્ત ત્યાંહી, દેવ દેન્યમાં વળું !

૧૦૬

✓ અજળ અજળ આ શો ! સિલીમુખ સાથ પત્ર,
નેહથી નમન કરે. પ્રત્યુત્તર માગતું;
કોનો પત્ર આળ્યો અત્ર ? આ સરસધાણુ કેળું ?
વિષય શો સમાયો છે ? મન અતુરાગતું ?
વાંચો દેવાચાર્ય વેજે, અવનવું આ તો અતિ,
જોયું નહિ જાણ્યું નહિ, અરુઝ જિભું જાગતું;
બૃહસ્પતિ ગુરુએ ત્યાં, પ્રકટ પત્રિકા વાંચી,
અર્જુનનું નામ સુણી, વેણુજાણુ વાગતું.

૧૦૭

વાયુ કહે વાંકી વાત ન પડાવે. ઔરવણ,
કાવ્ય જી કાક માગે, વસુધા મધ્યે સુધા;

૧૦૬ કવીશ્ય ઇ૦-કવીશ્ય વસ્તુલ કહે છે કે હું એવી વાત સંભળું-
મેં એવી વાત સંભળી છે, હું કાક સ્વર્ગમાં જઈને જોઈ આળ્યો નથી !
વિસ્મય ઇ૦-ત્યાં સરનો ઉદય થયેલો જોઈને વિષુધો (દેવો) વિસ્મય થયા.
ઈદ્રાંક પર-ઈદ્રના જાણામાં. દેવ ઈ૦-વસ્તુલ કહે છે કે હવે હું દેવની
દીનતા વર્ણવવાને વળું છું !

૧૦૭ સિલીમુખ-જાણુ. મન ઈ૦-એ જાણવાને મન પ્રીતિયુક્ત
થાય છે. અર્જુનનું ઈ૦-ઈદ્રે અર્જુનનું નામ સંભળ્યું કે તેને વચન રૂપ
જાણુ વાચ્યું. (અર્જુને તેનું ખાંડવવન જાણી તેને હરાવ્યો હતો માટે)
દેવોનો વિસ્મય વર્ણવે છે માટે અદ્વિભૂત.

દેવનુ દેવત્વ જાય, માનવનું માન રાખ્યે,
 અસિદ્ધ કે બીજું માગે, નર ન માનો સુધા;
 સવિતા કે સાચી વાત, આ તે 'ગર્વ' કેવો કેવો,
 લેખે નહિ રજ માત્ર, બ્યર્થ માને વિજુધા;
 ઈદ્રાસન માગે કોક, એથી અધિકું કે માગે !
 વિના પૂછ્યે બાપુ અમો, ન માનો જલે શુધા ! ૧૦૮
 પાંડવ પાંડવ હાર, સમે જીતી ગયો જાણ,
 ગર્વ કરતો સર્વશું, જાણતો ના દેવને;
 માની માન મરોડતાં ઝોડતાં દેવેશ્વર,
 વિચાર કર્યો ન કાંઈ, ધારી અહમેવને;
 વજ્રવડે વેધા કાય, દેવનું દેવત્વ જાય !
 કાથી અવહાસ વાય ! સાંત કરો એવને;
 આપનો અશાવતાર, બારે ધરે તેમાં બાર,
 વાર કરીને વિચાર, સાચ સાધો સેવને. ૧૦૯
 ત્રિદશી તમામ એમ, વારા કરતી ઉચારે,
 શાંતિ નવ કોઈ ધારે, યુદ્ધ કરવા જોડે;

૧૦૮ ન પકાવો—ન મોડંલો. ન મોડલવાનાં કારણ કહે છે: કાળ ઈંદ્ર
 વસુધા ઈંદ્ર-વૃન્દીમાથી કાલે વળી કોઈ સુધા (અમૃત) માગ્યો. સુધા—
 પાંચરા. માણસ કંઈ પાચરા નથી ! વિજુધા—દેવો દેવોને એ તો બ્યર્થ
 (નિઘ્યા-નિર્ભય) માને છે. એથી અધિકું ઈંદ્ર-કોઈ વળી ઈદ્રાસન
 કરતાં પણ વધારે-ઈદ્રાણી માગે !. શુધા—દેવ.

૧૦૯ માની ઈંદ્ર-માની (ઇદ્ર)નું માન મરોડતાં અને દેવેશ્વર પર
 ઝોડતાં (બાપુ એવતાં) કંઈ વિચાર ન કર્યો ! અહમેવને—મર્વને. સાંત
 કરો ઈંદ્ર-એવને (નિઘય) એ અર્જુનને સંત કરો—શિક્ષા આપો. સેવ-
 ને—શિક્ષા કરવા રૂપી સેવા. સૂર્ય કહ્યો પિતા હોવાથી પુત્રના યત્ન
 અર્જુન પ્રતિ અમળાટ બતાવ્યો છે, એ દેવલિ.

વિજયથી, ધનંજય, વંદી ગયો વાર નાંદ,
 ગર્વ એનો ધાર નહિ, વાસવ બલે રહે;
 તોડી તામે અસ્ત્ર આબ્યું, જોતું પછે કરે એ શું,
 હિમેશકિમેર ચાલી, એમ ત્યાં મૂડે મૂડે;
 પાર્થપરાક્રમવણી, ખાંડવામાં હાનિવણી,
 વાત ના પિયારે કાષ્ઠ, સ્વયં કૂટણા કૂટે. ૧૧૦

સમસ્ત, મરતગણે, યુદ્ધકરવા વિચાર્યું,
 તદા મુરવ્યં બોલ્યા, સ્થિર થાવ કામ છે;
 પરાક્રમી પૂર તમે, નવખંડ મધ્ય નામ,
 ખાંડવાદિ દાહસમે, જીવ્યો મદાધામ છે;
 સદકા ગયું'તું સોમ ? કે ન્યુનતા રાખી હતી !
 હારી આબ્યા કેમ કહો ? ગરનો એ સ્વામ છે !
 જીતવાતું નથી નથી, કથી કથી કહું હેતુ,
 મથી મથી એમ સર્વ, બેસાડિયા કામ છે ! ! ૧૧૧

ભગસ્ત બારે બૂપ, જરાસંધ, અંધસુત,
 શિશુપાલ સરખાનો, ગર્વ તોર તોડિયો;
 જૂમંડળ આખાકેરા, નૃપમંડળને જીત્યા,
 વીર વ્યંડળ કરીને, સમૂહ વખોડિયો;
 જીત્યા દેવ દેવેશને, મુરારિ અખારી સાંધ,
 કષ્ટ યશો બલા તમે, જોગ જૂઠો જોડિયે !

૧૧૦ વિજયથી ઈન્દ્ર-ધનંજય (અર્જુન) વિજયથી (આપણા
 ઉપર જય, મેળવવા વડે) વંદી ગયો તે વાર (ઠીક) નહિ ધાર નહિ
 -સહન 'કર' નહિ (અમે, કર્તા). વાસવ ઈન્દ્ર એનો બાપ છે તે
 બલે રહે ! સ્વયં-પોતે.

૧૧૧ મરતગણે-દેવના સમૂહ. ખાંડવાદિ ઈન્દ્ર-એમ જતાં પણ ખડિ-
 વનન વગેરે બાબતું તે વખતે તે મદાધામ (મેદા તેજવાળો) જીવ્યો !

જળદંસ્ત, અરિયકી, ડરીને રે'વું દિનેય,
 ભુક્તિ કરેા એવી કૈક, જાણે મને છોડિયે. ૧૧૨
 સરવાંશે કરે એમ, કે હસ્તી ન આપવેા તો,
 આપવેા ના એમ લાખું, ભુક્તિએ જણાવવું;
 આપીએ છીએ અમે ને, લેઈ શકેા નવ તમે,
 એવું કૈ'ક ખોળી કાઢી, તણાતે તણાવવું;
 ના કે'તામાં નડશે એ, યજ્ઞાદિક બધ કરી,
 વેદાદિક વિધિવાક્ય, રોપશે બણાવવું;
 દાન્તી થશે વેદાન્તીએ, નિઝરને નડવાને,
 કૈક મળી આવે દિજ, ચિતમાં ચણાવવું. ૧૧૩

૧૧૨ અર્જુનનાં પરાક્રમ જણાવે છે: ભગદત્ત ઈ. અંધશુત-ધૃતરા-
 પ્રપુત્રો. વીર ઈ-પૃથ્વીના તમામ વીરોને વધ'ડળ (નપુંસક) કરીને
 તેમના સમુદાયને વખોડયો (તિરસ્કાર કર્યો) છે. દિનેય-હે સૂર્ય ! જાણે
 ઈ-અર્જુન એમ જાણે છે કે જાણે દેવાએ મારા અપરાધની ક્ષમા કરીને
 મને જતો મૂકયો, એવી કોઈ યુક્તિ કરો.

૧૧૩ સરવાંશે ઈ-સર્વાંશે (સર્વના મત પ્રમાણે) એમ કરે કે
 હસ્તી આપવેા નહિ, તો હું પણ એમ લાખું છું કે હસ્તી નજ આપવેા
 પણ તે ન આપવાની વાત ભુક્તિપૂર્વક તેમને જણાવવી. અમે હાથી
 આપીએ છીએ પણ તમે લઈ શકતા નથી એવી કોઈ યુક્તિ ખોળી
 કાઢી તણાય ત્યાં સુધી તાણવું-દિવસ ગત કરવા. જો ના કહેશેા તો એ
 યજ્ઞાદિક બંધ કરીને તમને નડશે અને વેદ વગેરે યજ્ઞ કરવાના વિધિનાં
 ને વાક્યો છે તે બણાવવાનો અટકાવ કરશે. દાન્તી ઈ-નિર્જરને (દેવને)
 નડવાને એ દાન્તી (દાન્ત-દાનો) છે તે વેદાન્તી (વેદાંતીએ કર્મ
 ઉપાસનાનો ત્યાગ કરેછે માટે યજ્ઞાદિક કર્મનો ત્યાગ કરનારો) યશે.
 વળી કોઈ બ્રાહ્મણ પણ તેમને મળી આવશે એમ પણ આપણે મનમાં
 સમજવું. બ્રાહ્મણ મળી આવીને શું કરશે તે હવેના છંદમાં કહેશે.

હિપાય રે'શે ન સારે, કરજો તેના વિચાર,
અસંખ્યાબિધ દીજ સેવે, મળે ઠાક સિરનો;
ધનંજયે વિજય તો, વસુંધરા મધ્ય કાપી,
કાવે તેમ દેશાવે એ, સ્વમદિમા મીઢતો;
અમારો જો ધર્મ હતો, તેવું કહ્યું અમે સર્વ,
કરવાનું કરો તમે, વાંક કાઢો વીરનો,
જય છે તેમાં જરૂર, બીજી વાતે ખૂડવાનું,
તરવાનો આરો નહિ, ઘાટો પથ ગિરનો.

૨૧:

સેનાનીપ્રત્યુત્તર

દેવને તમે દેવેશ, ગુરૂવેશ સત્ય માનો,
જોરાળા એ વિર જાણો, પાકુ પુત્ર પંચ જે;
નિમિપાર્ધ તેવું અર્ધ, વા સમય એછો તેથી,
વીતનામાં વશ ક્યેઈ, પ્રોઢો આ પ્રપંચ જે;
તેની સાંધે વેર કરી, મુંજે બેસવામાં માલ,
અમો નવ ધારૂં રજ, સાચેમાચો સંચ જે;
પ્રત્યુત્તર આપવા મેં, આ લખ્યું જુઓ વાચીને,
હીક લાગે તો પકાવો, રાહ્ય નથી રંચ જે.

૧૧૪

૧૧૪ અસંખ્યાબિધ—અબિધ સંખ્યા (જલપિ સંખ્યા) કરતાં પશુ
વિશેષ પાંડવો જનંત બ્રાહ્મણને સેવે છે તેમા કાઠતમારા મર્યાનો મળી
આવશે—તે પોતાના મંત્રજાળથી તમને જાણીને પાંડવોને સ્વાધીન કરી
દેશે. કેમકે “મત્રાધીનાશ દેવતા” —“દેવો મંત્રને આધીન છે”. મીરનો—
મીરપણનો. કરવાનું કરો—શું કરો કે વાંક કાઢો—તે વીરનો વાંક કાઢો—
તેના પોતાના વાક્યોની દાથી ન હેલ જવાય એવી સુક્તિ રચો. ઘાટો
કાઠ—કેમકે અર્જુનને ના પાડવો એ ગિરનાર (પાસેના જંગલ)ના પાડા
આગ લેકું કહ્યું છે.

૧૧૫ સેનાની—કાર્તિકસ્વામી—દેવનો સેનાપતિ. પ્રપંચ—સંસાર.

દેવેય અનુસાવણી, સેનાની પહાવે પત્ર,
વાહ ! વીર માણ્યું તમે, નથી કાંઈ એ વડું !
કિરીટીકુંવર માગે, અપાયે ન તેને કથું ?
વરયું વા'લ અતરમા, ચિત્ત યોગણું ચડ્યું;
અલભ્ય કેં અન્ય માગો, આપવા આરક્ત અમે,
આવો અને લેઈ જાવ, પાધરું અહીં પડ્યું ! !
હળીમળી વાત કડું, લાભ એ અધિક થશે,
ચતુર્દશ રત્ન જુઓ, કે દિન રે' ના અડ્યું ! !

૧૧૬

પ્રત્યુત્તરમાર્ગ.

પ્રત્યુત્તર લખી એવો, સાધિયો શરામ પર,
પ્રાધિયો બહુ વિધિથી, મળે લખનારને;

એમણે એક નિમિષ ચતુર્થાશ કરતા અલ્પકાળમા આ સમણું વિચાર વણ
કયું છે. પ્રપચ-વિચાર. મનુષ્યના બાર માસવટે દેવનો એક રાત્રિદિવસ
ચાય છે, માટે દેવણું નિમિષાર્ધ તે મનુષ્યનાં ૩૬૦ નિમિષાર્ધ જેટલા ચાય.
અર્થાત્ મનુષ્યને જે કાળ ધણે લાગે તે દેવને અલ્પ લાગે, માટે 'નિમિષાર્ધ'
ના અર્ધમાં કે તેથી પણ જોછા સમયમા એમ કહ્યું છે સાચમાણે—
જરેખરો. સચ-સુક્તિ શક્ય ઇન્દ્રેયા રત્ન જેટલી શક્ય (ઉત્પન્ન
ચાય એવું) નથી.

૧૧૬ પત્રમા શું લખ્યું હતું તે કહે છે વાહ ઇન્દ્રીયી ઇન્દ્ર-
મારો કુંવર કિરીટી (અર્જુન) માગે તો તેને શું ન અપાય ? ચડ્યું
(ચડ્યું)-હર્ષથી પ્રકુલિત ચડ્યું. અવશ્ય ઇન્દ્ર-વળી જીતું કાઈ
જે ન મળી શકે તેણે હોય તે પણ માગે આરક્ત-સર્વ રીતે પ્રીતિવાળા.
પાધરું ઇન્દ્ર-આ અહીં પાધરુંજ પડ્યું છે. ચતુર્દશ ઇન્દ્ર-એસવત એ
તો એક રત્ન છે પણ સમુદ્રમાથી કાઢી આણેલા ચૌદે રત્ન તમે જુઓ કે
જેથી કોઈ દિવસ તમારું લાભ અડ્યું રહે નહિ. વક્રોક્તિ.

ચર સુસવાટ કરી, અગ્રમાં ઉતર, ધરી,
 'આવી પાડ્યું પાંચ પાસે, જાણ્યો શુધ્ધ સારને;
 'આનંદ અતિશે આણી, છોડ્યા બધાં બાંધ્યાં તાણી,
 'વાંચવા વધારી વાણી, કર્યો ના વિચારને;
 'વાંચતામાં વાંકું લાગ્યું, વાગ્યું વળથી અધિક,
 'પુરંદર પ્રપંચ આ, ભારે ધરે ભારને.

કિરીટીકોપ.

ભારે વડ બ્રાત! એ શું, એમ જાણે મન મધ્ય,
 અવધ્ય ને વધ્ય. કોઈ, કરનાર છે નહિ!!
 ખાંડવના દાદ સમે. પાંડવ પ્રતાપ ભૂધ્યા!
 તાંડવ કરી કે, અર્થ સરનાર છે નહિ!!
 એમ જાણે મનથી એ, સેમપથ સ્વર્ગકેરી,
 વેમ એ વિદાર, પાર્થ કરનાર છે નહિ;
 છું બરાહિ મિત્ર મારા, ચિત્ર ને વિચિત્ર લુચ્ચે,
 પન્નિત્ર આ ભારે, ભાર, ભરનાર છે નહિ.

૧૧૭ સરાશ્વત-બીણની આણી ઉપર. લખનારને ૪૦-પત્ર લખનાર અર્જુનને મળે એવી રીતે. અગ્રમાં-અણી ઉપર. વાંચવા ૪૦-માત્રુર નાચવાને વાણી વધારી-મોટીથી પત્ર વાંચવા માંડ્યો પણ તેમાં વિપરીત લખ્યું હોય તે સોમાં હલકાઈ જણાયો એવો વિચાર ન કર્યો. અથવા અધીશાઈ સીધે પત્ર વાંચતાં વિચાર ન કર્યો-વાર ન લગાડી. પુરંદર ૪૦-આ તો દાર ન આપવાનો (ઇકનો) પ્રપંચ છે, અને તે ભારે ભાર ધરે છે-પોતા અપણાથી અતિ મોટો માને છે-આપણને તુચ્છ ગણે છે, એ દર્શન.

૧૧૮ વડબ્રાત !-(યુધિષ્ઠિરનું સંબોધન) અવધ્યને ૪૦-દેવ અવધ્ય છે મોટે તેમને કોઈ વધ્ય (વધ કરવા ચોખ્ખું) કરનાર નથી!! તાંડવ ૪૦-અને તેથીજ તે તાંડવ કરીને (નાચી દુહીને એમ કહે) ૬૬ વર્ષમાં

અહો કુતી માત ! કાર્ય, મનવાચિત ઠગુ,
 • ડરનું ન કાઢયકી, સ્મરં દ્રોષ્યાચારીને,
 વડબાતની આશિન, વાચી મેં વાર વાર,
 ક્યો શો વિચાર કહું, ખ્યાનમા લ્યો ધારીને,
 કૃપા કૃષ્ણતણી અને, દ્રોષગુરૂતણી વિદ્યા,
 મિત્રએનું પુણ્ય હદે, ધાયું મેં વિચારીને,
 અખડ આ ભાથા ગ્રહી, બાણુ તેમાયકી ઝાઝા,
 સેતુ બાણુ સ્વર્ગે જવા, દેવ દેહ ડારીને ! !

૧૧૬

૪. સ્વર્ગ સેતુબંધન.

વળી એમ ગાડિવ લે, મગવમથી જે મત્ર,
 શરમા મધાણુ કરી, સંભાળીય વ્યાપિયુ
 પછે આણી આદરને, દાદર આરમ ક્યો,
 સાદર પૂરાવા કાળ, કષ્ટ સર્વ કાપિયુ,
 વિનકેરા નાણક જે, મન બણાવ્યા અપાર,
 ત્યા આચાર્ય આર્ય આલ્યા, ભવવાનુ ભવિયુ,
 પછે અરુ મુખવાને લક્ષ્યા લાગ્યો ચતુર,
 આતુરતા અગ અતિ, વેણુબાણુ વ્યાપિયુ

૧૨૦

અર્થ સરનાર નથી ! એન ઇં એ મનથી એમ જાણે છે કે સ્વર્ગનો પ્રથ
 (માર્ગ) હોમ (સુરક્ષિત) છે એ માર્ગે કોઈથી અત્રાવ તેમ નથી, પણ
 એનો એ વહેમ હું નાશ કર છું પાર્થ (અર્જુન) ક્ષમ એનાથી ડરનાર
 નથી ! હું પારાદિ ૦૦-૮૦૩ વોરે મારા મિત્ર અને સમના અનુચર ચિત્ર
 અને વિચિત્ર મને જુએ છે કે આ પાર્થ બારે પવિત્ર છે અને તે (પાપ રૂપી)
 સાર લારનાર નથી ! હું પાપ રહિત છું મારે સ્વર્ગમાં જવું દુષ્કર નથી,
 એ વ્યતિ ૧૧૬ ગ્રહી ઇં-આ બખડાચાચાથી ઝાઝા બાણુ મહણુ કરીને
 ૧૨૦ મગવમથી ઇં-કોઈ મોટા દામનો આરભ કરતા પ્રમથ

ધટિકા અનેક નદિ, માત્ર એક વીતી જેવે,
 પથારી પૂરાય તેવે, જોઈ સર્વ સીકતા;
 કાયકેરા વેગ આગે, આર્ય વાયુ દીન દવો,
 આઆર્ય કે' વાહવાહ, હર્ષાશ્રુમાં બીજતા!
 અજળ ગજળ દેવે, જાણ્યો ના પિંજાણ્યો તેવો,
 અસ્ત્ર હાથ આલ્યા ઘોડી, ખાંત ધરી ખીજતા;
 દાનવ આદિ હપેટું, ઝપેટું ઝાઝેરી વાર,
 માનવના ભાર શા છે? અભ્યંતર સીકતા!!

૧૨૧

તેનીયોમોટિ દેવ ત્યાં, શસ્ત્ર અસ્ત્ર મૂકી મૂકી,
 સ્વાહવા સેતુ ચહે, કહે કાણુ લેખે છે ?
 જોયું એવું જ્યારે ત્યારે, પંચ સજ થયા પૂરા,
 માતાદિકને પહોંચ્યાં, સામસામા દેખેછે;

અંગદાચાર કરવામાં આવે છે તે પ્રમાણે અંગમય મંત્ર બાણીને તે મંત્રને
 શરૂ બાણી)માં સંધાણ કરી તે બાણીને સમાની વચ્ચે રચાવન કહ્યું.
 અર્થાત્ સમાની વચ્ચેથી સ્વર્ગમાં ચઢવાનો દાદર આરંભ્યો સાદર-મનોરથ
 (કુંડી માતાનો) આર્ય-આર્ય ધૌમ્ય શુનિ વેણુબાણુ ઇન્-કેમકે તેના
 હૃદયમાં ઇન્દ્રિય વેણુ રખી બાણુ બધાની મધુ' હતું.

૧૨૧ પથારી-અરધો માર્ગ. કાયકેરા ઇન્-જલ્દીનના સેતુ બાધવા
 રથ કાર્યના વેગ આગળ આર્ય વાયુદેવ પણ દીન થયા. અર્થાત્ વાયુના
 ચેતની હાથ કરતાં પણ અર્જુનના બાણની ઝડપ વિશેષ હતી. આઆર્ય-
 ધૌમ્ય શુર. અજળ ઇન્-કેન વખતે નદિ પિંજાણ્યો એવો અજળ ગજળ
 દેવ જાણ્યો. મૃત્યુ લોકથી રોતુ માધીને સ્વર્ગનો માર્ગ રચાયછે, એ અજળ
 કરનારી અજળ વાત બાણુવાથી દેવનો વિરમય વર્ણને અજળાદેવ અસ્થાસ
 કર્યો છે દેવ શું બોલવા તે કહે છે દાનવ હજુ તેમના મનના શું વર્ણ હતું
 તે કહે છે: અભ્યંતર ઇન્-પણુ અર્જુનનું કરાકેમ બાણીને તે મનમાં તે
 સીકતા-સીકતા દવા !

નિદ્રો અદરય યાય, દરય યાય વળી પાછા,
 વીજઝબકાર જેવા, પૂર્ણ સર્વ, જેએ છે;
 મૂર્ખ અને શયિ કહે, કરો મૂળકરો નાચ,
 સેતુહેતુ યાય બર્ધ, દેવેશ હવેએછે. ૧૨૬

એમ કરવાથી કશું, સેતુ તોડી નાખો તર્ત,
 પુરજન કષ્ટો વળી, રક્ષણ તેનું કરે;
 બે મુળો માર એવો, સત્વર ચલાવો સર્વ,
 પ્રજાનું પાલન કથી, વિધથી વાલે વરે ?
 કામ કરવે હિત્સુક, અને પ્રજા રક્ષે નહિ,
 પાપ હિંદ્ર જેમ ઝડ, ટોટો યમ આ ધરે;
 ખરું ખરું કહે સર્વ, દેવેશનો દાવ કીક,
 આચરવા માગ્યા એનું, દેવ પાપથી ડરે ! ૧૨૭

૧૨૨ સુવાદવા-નાચ કરવા-સેતુ-અર્જુનને બાલુવડે બધિલો પૂલ.
 કહે ઇં-દેવો કહે છે કે અર્જુનના એવા કાર્યને કાણ લેખે છે-મજેછે ?
 એવું-બધા દેવ સેતુ તોડવા ચલ કરે છે એવું. પંચ-પાથે પડિવ. માતા
 દિંને ઇં-માતા, દ્રૌપદી, મુલદ્રા, વગેરેને તેમના નિવાસસ્થાનમાં મોકલ્યા
 (યજ્ઞાસ્ર વાગી ન બિસે માટે). સામસામા ઇં-તેઓ અને દેવ એક
 જીભને કેખે છે. દેવ કેવા દેખાયછે તે વર્ણેછે; ત્રિલોચી ઇં-દેવ આદરય યાય
 અને વળી પાછા દરય યાય (દેખાય) તેથી સર્વે તેમને પૂરા વીજળી-
 ના ઝબકારા જેવા જુએ છે. મૂર્ખ કરો નાચ-અર્થાત્ સેતુનું મૂળ (તેનો
 બાંધનાર) જે અર્જુન, તેનોજ નાચ કરો. પોતાના પુત્ર કણનો અર્જુન
 શત્રુ હોવાથી સર્વે એવી સલાહ આપી, પણ અર્જુન ઇંદ્રનો પુત્ર હોવાથી
 ઇંદ્ર તે વાતની અવગણના કરે છે; દેવેશ ઇં-દેવેશ (ઇંદ્ર) યજ્ઞની વાતને
 હવેએછે.

૧૨૪ ઇંદ્રનો અર્જુન પ્રતિ પક્ષપાત છે એમ જીભ દેવાને લાગે માટે
 ઇંદ્ર દેવાને સુદિત બતાવે છે: એમ ઇં. પુરજન-ઇંદ્રપ્રસ્થ નગરીના લોકો
 પ્રજાનું ઇં-સેતુ બાંધવામાં તથા બલિલા સેતુનું રક્ષણ કરવામાં રોકાયેલા.

પ્રજાપતિને વાંકે ડામે, પાડાને તો આડા લોક,
 ત્યાં દેવના બવાડા, એવા યથા ચર ત્યાં;
 ઇદ્રપ્રસ્થકેરા લોક, આનંદથી મળ્યા જોવા,
 અત્યંત શ્રેય નહિ, મરે એવા ડર ત્યાં;
 ખપવા ને ખડે ખડે, બુધુડિ ને તુડિ રૂંડી,
 બલ્લ મલ્લ આવી ભેરે, સર્વે હોંસ હર ત્યાં;
 ચકિત મુસવાટ કરે, મુખિ ધડે ત્યાં તો ધાટ,
 મુખિપજાને સ્વીકારે, મુત કહે મર ત્યાં ! ૧૨૪

અર્જુન નમરીના લોકનું રક્ષણ કવી રીતે કરશે ? મર્થ ૪૦-એ અર્જુન
 કાર્ય કરવે (સેતુબંધન રૂપ કાર્ય કરવામાં) કલ્પનું રહેશે અને પ્રભતું રક્ષણ
 નહિ કરે તો, રાત્ર ચર્ષને સ્વાર્થ માટે પ્રભતું રક્ષણ ન કરવા રૂપી પાપનું
 હિંદ્ર નેધને આ યમ તેનું જીવન પહોંચશે. અર્થાત્ પણ તો તે યમપુરીનો
 અધિકારી સવાથી સ્વર્ગમાં આવી ચઢશે નહિ ! દેવ ૪૦-કવિ કહે છે કે
 અર્જુન તો માણસ, માટે તેણે પાપથી દરજી નેધમે, પણ દેવ કાંઈ
 પાપથી દરે એવા નહિ ! અર્થાત્ નિરપરાધી પ્રજાને પીડવા રૂપ પાપ દેવ
 આવરે તેનું કાંઈ નહિ, અને અર્જુન ને રક્ષણ ન કરવા રૂપ પાપ કરે
 તો તે યમપુરીમાં જાય ! જોવાનું દેવનો ન્યાય છે !

૧૨૪ દેવનો અન્યાય વર્ણવે છે; પંખાથી ૪૦ આડા લોક પ્રજાપતિને
 વાંકે બિચારા પાડાને ડામે, એવા એવા દેવના બવાડા ત્યાં રાહ ધરા !
 અર્થાત્ અર્જુનને વાંકે ઇદ્રપ્રસ્થનાં લોકને પીડવા માંડ્યા ! મરે ૪૦-એવા
 દરિયાર વચરના લોક મરે ત્યાં, કવિ કહે છે કે, દુઃ દર ધુ (પાપથી) -
 બુધુડિ-એક બનતું ફેંકવાનું દરિયાર. તુડિ-પડીની ચાવના જેવું દધી-
 યાર. રૂંડી-એ ડામનું એક દરિયાર. બલ્લ-માથા. મલ્લ-મલ્લ જેવા
 દેવ. હોંસ-હોંસને દરનારા. મુખિ ૪૦-કાંઈ પ્રભાતનો પુત્ર ૭૫૨
 કાંઈ દેવ દરિયાર વચરથી મુખિપજાને સ્વીકારે છે-મુખિ ૭૫૨ પડી
 જાય છે અને 'દુ' મરી જાય ૪૦ એમ જાણે છે !

કૃતિપ્રસન્નાખ્યાન.

ચોઢેચોઢ લોકકેરા, ધવાવા ત્યાં લાગ્યા ધણા,
 બીમબડ ! રક્ષ રક્ષ, જામ કરવ કાર્ય એ;
 પ્રસન્નતા માતાકેરી, પછે કરો પાથે વીરા,
 રંદનું રક્ષણ કરો, હણે કે અનાર્થ એ !
 પ્રભ પીડવા ન દેવી, શાસ્ત્રઆગ્ર શુદ્ધ સેરી,
 હૃદયમાં રાખો એવી, ભૂલો નવ આર્થ ! એ;
 તૂટે છે જંધાતો સેતુ, વ્યર્થ થવા લાગ્યા હેતુ,
 નડયા ચંદ્રને કેં કેતુ, કંપતા આચાર્ય એ !
 બીમબડે ગદા ધારી, સેનાનીને મારી સટ,
 અદૃશ્યતા ધારી ધણુ, ગદા લાગી છાતીમાં;
 તદા તે આકાશવણી, પડયો અવનિએ કટ,
 નાસે દેવ આમ તેમ, સુધાર્તિ લગ્નતીમાં !
 પડયો સેનાપતિ હેઠે, અર્કતુર પેઠે પણ,
 પડયો એવો ચઢયો ચટ, સુરની વિખ્યાતિમાં;
 ગમરાયા ધણા સુર, અવનવા આતો અતિ !
 નીચે રથા માર મારે, જોરાગાની જ્વલિમાં !

૧૨૫ કાર્યએ-સેતુ બાધવાનું કાર્ય હણે ઇ-અમને હણે ઇ
 અનાર્થ (કુટ) એ કાણુ ૧ તૂટે છે ઇ-જંધાતો સેતુ તૂટે છે અ
 ઉપર ચઢ સ્વર્ગમાં જઈ એરાવત આણુવાનો હેતુ વ્યર્થ થવા લાગ્યા,
 જેન ચંદ્રમાને કેં કેતુ (ઘણાક ધૂમકેતુ) નડયા દોચ તેમ એક અ
 ધણાક દેવ નડયા છે, એ જોડે પાડવોનું શુભ ઇચ્છનારા આ
 યોગ્ય કંપવા લાગ્યા !

૧૨૬ સેનાનીને-દેવના સેનાપતિ કાર્તિકેયને. અદૃશ્યતા
 સેનાની દેવ અદર્શ તે ચઢ ગયો વચાપિ ગદા છાતિમાં લાગી અર્કતુર
 (આકાશના રૂની પેઠે) તુટ્યો એવો ચઢને ચડયો ઇ-એવો તે પડયો
 વરત આકાશમાં ચઢી ગયો ચઢી જવાનું કારણ કહે છે સુરની ઇ-કે

ધર્મનંદન કહે છે, નાર્યે પે'ણું તપાસ્યું તું,
 તારું ધર નાથ નહિ, તેની જોડય જુકિતને;
 કરવાનું કાર્ય જેઠ, પછે કરજે તું બાઈ,
 રક્ષણ પ્રભનું થાય, રાખ્ય તેની રક્તિને;
 ધર્મચણી મળે જાય, અધર્મથી થાય ક્ષય,
 ન્યાયસાચતાજો નથ, હંડી ધારય ઉકિતને;
 સાચવ્ય સેતુને પછે, એ ઉભય કાર્ય થયે,
 આર્થ દેવ સાથે પુર, કરય ધરય પુકિતને. ૧૨૭

એવે આવી નકુલ કે', પુર સેઠ આચ્છાદી હીધું,
 શરમંડપ કરીને, અભંગ એ તો થયું;
 સદદેવ કહે જાત, સેતુ સાચવું તું સર્વ,
 ભર્વ કાંઈ કર નવ, ભાગતાં પાણી મયું!
 એજીને વળી અપાર, પુરજન પાળવાને,
 અસંખ્યાત અભ મૂક્યા, મુખિઠિરે જે લણું;

સુરની (દેવની) વિખ્યાતિમાં (પ્રસિદ્ધિમાં) છે અર્થાત્ તે દેવ છે માટે
 ચુસ્તીપર રહે નહિ, એવા તેમના સ્વભાવ હોવાથી આકાશમાં ચઢી ગયેા !
 જોરાવાની ઇન્-જોરાવાની ભતિમાં-દેવભતિમાં-અર્થાત્ નીચે રહીને પણ
 દેવાને માર મારે છે । ।

૧૨૭ પ્રભરદાણુ ધર્મ એજ ક્ષત્રિયનું મુખ્ય કાર્ય હોવાથી તેને
 ક્ષત્રિયે પોતાનું પરમાનુ જોઈએ, એવા હેતુથી શુધ્ધિર અર્જુનને ઉદેશ
 કરે છે: તારું ધર ઇન્ નય-નીતિ હંડી ઇન્-ન્યાય સાચવી એની ઉકિત
 (વાણી) ને હંડી ધારય-મનમાં સારી રીતે સમજી રાખ પ્રભરદાણુ
 રૂપ એક કાર્ય સૂચવ્યા પછી સેતુરદાણુ રૂપ બીજું કાર્ય સૂચવે છે: સાચવ્ય
 ઇન્. ઉભય કાર્ય-પ્રભરદાણુ અને સેતુરદાણુ

જામે સહદેવઢેરી, સેતુહેણ સા'ય કરી,
 તીર વીર જની ધર્મ, ધનુષ્ય ખાતે મથુ.
 તાકી માર્યું તીર અતિ, જીવજી બાનુજનુમાં,
 કુશાનુને તેવું માર્યું, ક્યોધમાં તાકીને !
 જીએ કામે પડ્યા બેય, પૃથ્વીપર તફડતા,
 અદવા લાગ્યા અતુર, બામે જોયું ઝાંકીને;
 અગ્નિ પર નાખી મદા, બૂમિમાં બરાયો તેહ,
 હાથું ન મદા વાગ્યો, ગયો જીવો ચાકીને;
 સૂર્ય જતો જોઈ માર્યું, મસ્ત્ર જેવું બક્ષ. થર,
 અટક્યો તે અધવચ, પડ મયો પાકીને !

134

924

૧૨૮ પાંડવોએ જુદા જુદા ઠામ સ્વીકારી લીધાં તે કહે છે: એવે ઇ. ૭૦. સરમંદપ ઇ-નાણનો મંડવો કરીને આખા નગરને ઢાંકી લીધું' એ તેવી દેવનાં મહેલાં યજ્ઞાશ્રધ્ધી તે દવે ભગ્ન પામશે નહિ. જર્વ ઇ-૦-૬ કાંક જર્વ કરીને કહેતો નથી. પણ સેતુ ભાગે તેા માર પાણી બધુ એમ નહોતું. એમ છતાં પણ યુધિષ્ઠિરની ખાતી કરવાને અર્જુને પણ નગરક્ષણ માટે જાણવયાત અસ્ત્ર મૂક્યાં. લીમે ઇ-૦-લીમે સેતુ રક્ષણ કરવામા સહદેવને મદદ કરવાને વીર બનીને વીરને હાયમા ધર્મ' તથા ધડધ્યને પણ ધ્યાનમાં લીધું. અર્થાત્ લીમ અત્યાર સુધી ને ગદાયુધ કરતો હતો, તેણે દવે મનુષ્યનાજી હાયમાં લીધાં.

મનુષ્યનાજીવનના સમયો. ૧૨૬ શીમે મનુષ્યનાજીવનને શું કહ્યું તે કહે છે તાકી ૪૦-ભીમે અતિ લીધણ (ભયાનક) એવું તીર તાકીને જાણ (સૂર્ય) ના જનન (ધુરણ)માં માર્ગ; અને તેજ પમાણે દુરાવરને (અગ્નિદેવને) તાકીને કપો-લમાં માર્ગ. ૧૩૧ મીમાં અગ્નિ છે ને વિષે ઉત્પ્રેક્ષા કરેછે: ઉકાયું ૪૦-લી-મની ગદા વાગ્યાની અગ્નિથી ઉકાયું નહિ મટિ તે જમિમા જરાધ ગયો. સૂર્ય અંતરિક્ષમાં લમે છે તેનો હેતુ કહેછે: સૂર્ય જતો જોધ ૪૦. અગ્નિના જુથિમાં રહેવાના તથા સૂર્યને અધવચ જમવાના હેતુની સંભાવના લીમની ગદા તથા જાણના મહારને વિષે કરી છે માટે હેતુપ્રેક્ષા અલંકાર.

મૃગાંકિત બાણ લેઈ, ચંદ્રને નકુસે તાડયો,
 લાંચનવાજો તે થયો, ગયો લાજ નાશીને;
 અશ્વિનીકુમાર આવ્યા, મેનાનું વેદું કરવા,
 સદેવે એકે ઘરે, જોયા એ તપાસીને;
 યજ્ઞ દવા દવા પડી, તે વેદવારને જડી,
 ગયા નાશી વેદ ત્યાંથી, માત્રા પીધી ત્રાસીને;
 યમદંડ લેઈ યમ, યુદ્ધ કરવાને આવ્યા,
 યુધિષ્ઠિરે અત્ર અડી, ખાસી કરી ખાસીને! ૧૩૦
 સંયમની પાઠવ્યા તે, અત્ર બજે યુધિષ્ઠિર,
 જઈ પાપ પુણ્ય જોવા, બેઠા યોષ્ઠા વિને;
 બીપણ નાગાત્ર બીમે, વાયુ પર મુક્યું ઝઠ,
 કાગ બ્યાળ આવી કેળ્યા, દીન બાપડો દીસે;
 અર્જુને અસંખ્ય અત્ર, જે જે દેવનેજ માર્યા,
 ગયા નાશી તે તે ત્યાંથી, મોટે નાને તો મિથે;
 ઉત્ક્રાંત્ર પ્રમટાન્યું, મધૂરને મારવાને,
 હડયો દે સેનાની યયું, કારજ વચા વીરો. ૧૩૧

૧૩૦ મૃગાંકિત-હરણના ચિત્રવાણું. યજ્ઞ ઇન્દ્ર-તે બન્ને વેદને દવા (સોમની પીડા) યજ્ઞ અને સોમની પામેલી દવા (ઓષધ) પડી (પુરુષ પર પડી ગઈ), પુરુષ પરના વેદવારને જડી ખાસી-સારી રીતે. ખાસી કરી-લીજડો બનાવ્યો! અર્જુન પણ ચંદ્ર વગેરેને લાંચન આદિના હેઠળી સંભવતા નહિ વગેરેના બાણપ્રદારમા કરી છે માટે હેતુઐક્ષણ.

૧૩૧ સંયમની પાઠવ્યા-જમપુરિમાં મોઠથી દીધા અર્થાત્ તે પોતાને વેર નાશી ગયો! બીપણ-સંયમનક સાપ વાયુને ખાઈ જાય છે, એમ દર્શિયો જાને છે તે ઉપરથી વસ્ત્રન કહે છે કે, કાગ ઇન્દ્ર-વાયુના કાગ રૂપી બ્યાળ (સર્પ) આવીને તેને કચડ્યા (ખાઈ ગયા) તેથી તે બાપડો દીન દેખાવા લાગ્યો. મોટે દીન-જગા બિગા જવાનાં કાઢીને સેના-ધૃત વાદન

યુષિઠિર કહે જાણ, દેવેંદ્રનો દાવ સાધ્ય,
 નીકર એ નાખી વજ, ધાત કરે કોઈના;
 વાસવનો વજવાળો, ફિરીટીએ રોક્યો કર,
 ઉયો નીચો નવ સાય, દાવ સાધ્યો મોઈનો,
 એવે ત્યાં અનેક વ્યાજી, બીમાદિક ભડે માર્યા,
 વાર્યાં પણ વળ્યા નહિ, ઉડ્યો દાવ મોઈનો,
 સમજાવી મુરદને, સાચી તેજી ગયા સાય,
 આવવા ઘો અહીં એને, ફીટાડીએ ફોઈનો. ૧૭૨
 એમ વિસર્જન મયા, આવ્યા તેમ ચાલ્યા ગયા,
 સકટ કંટક સંઘા, માનવને ભણિયા ।
 ગયા દેવ ભણી ઝંટ, કટ આરંભાયો મેતુ,
 હેતુ પાર પાડવાને, કાતા તીર તણિયા,
 સીડી બીડી નભે જઈ, કાડી ચડી ચાલી જાય,
 પીડી પેરેપેર દેવ, એવા દિન આણિયા,
 ક્ષીશ્વરેરી કૃતિ, સ્મૃતિ મધ્ય આવે કોને,
 અરસિક શ્રોતા વસ્તા, પ્રમાણે પ્રમાણિયા । ૧૭૩

મોર ॥ અને મૂડ મોરને મારે છે, તેથી અર્જુને સેનાનીના મોરને માર-
 વાને ઉલ્લાસ (મૂડના જેવું કાર્ય કરનારું અસ્ત્ર) પ્રકટાવ્યું, તેને જોઈને
 મોર સેનાનીને લઈને ગયા. એ રીતે દેવના સેનાપતિને પણ સંમા-
 નમાયી દૂર કર્યો ।

૧૭૨ દેવેંદ્રનો દાવ સાધ્ય-ધંદ્ર વજ ન મારી ચક્રે તેમ કર રોક્યો-
 અસ્ત્ર બળે અટકાવ્યા વાર્યાં ધન-જેમ મોઈનો (જિજ્ઞાસુનો) દાવ ઉડ્યો-
 જિજ્ઞાસુ ઉડાડી દોગ તે પાછી વળે નહિ તેમ બીમાદિક વીર યુધ્ધોએ
 મારેલા બાજુ પણ દેવોએ અટકાવ્યા તેા ખરા પણ પાછા વળ્યા નહિ ।
 સાચી-સાચે આવેલા બીજા દેવો ફીટાડીએ ધન-એવું નામજ કાઢી
 નાખીએ-નાશ કરીએ

૧૭૩ આવ્યા તેમ-અર્થાત્ કાર્ય સિદ્ધ કર્યો વિના પોતાની રસિક

ભીમાલું નગમન

પૂલ જાંધ્યો એમ પેરે, મૂળ મહી (નિ) ટોચ નમે,
 ફૂલ ફાલ્યાં વૃક્ષ વિના, ફૂલ ચંદ્ર વારિયી;
 નમ્યો નર નૃપાળને, ગમ્યો કે'વા મજ્જ' શી છે ?
 સમ્યો ઉમરો સમાવ્યો, રમ્યો શો દિદારીયા !
 નૃપાળ ! આરા આણિયે, ફૂપાળ ફૂપા હીનિયે,
 રસાળ ! રસ લીનિયે, અકાળ આ કારીયા,
 માતમન મનાવયે, યાત શુદ્ધ જણાવિયે,
 વાત ખ્યાત વણાવિયે, બાત ! ભીમ બારીયા. ૧૩૪

કવિતાની ચમત્કૃતિ તે વખતના અરસિક બોલા અને વક્તા સમગ્ર સમ્યો
 બધો, એમ ધારી કવિ શોક કરે છે: કવીશ્વર ઇન્-કવીશ્વરની આ અદ્ભુત
 રસમય કૃતિ (રમના) છે તે કોને સ્મૃતિમાં આવવાની છે ? કેમકે બોલા અને
 વક્તા બન્ને અરસિક (અરસક) છે એમ પ્રમાણથી (મત્વજ્ઞાતિ પ્ર-
 માણથી) પ્રમાણમાં છે (સિદ્ધ થયું છે) મતવળ કે રસક પુષિજ મારી
 આકૃતિ લેધને બાનંદ પામશે. કવિએ અહીં યુદ્ધવીર વર્ણ્યો છે તેમ છતાં
 તે અદ્ભુત રસનીજ પુષ્ટિ કરે એવો વર્ણ્યો છે, એ ચમત્કાર રસક પુર-
 થોજ લક્ષી થકે એવો હોવાથી કવિનું 'લખણ' સત્ય છે.

૧૩૪ મૂળ ઇન્-તે પૂલનું મૂળ મહી (પૃથ્વી)માં છે અને તેની
 ટોચ નમે (આકાંક્ષામાં-સ્વર્ગમાં) છે. ફૂલ ઇન્-ચંદ્રકળાવારિ (પાણી-
 બળ) થી વૃક્ષ વિના ફૂલ ફાલ્યાં-અર્જુન પૃથ્વીપર છતાં તેના
 પરાક્રમ રૂપ પાણીથી તેની કીર્તિ રૂપ ફૂલ સ્વર્ગમાં ફાલ્યાં. અર્જુન દલ્લ
 સ્વર્ગમાં ગયો નથી તે પહેલાં તેની કીર્તિ ત્યાં જવાઈ માટે વૃક્ષ વિના ફૂલ
 ફાલ્યાં એમ હતું છે. રૂપકાલંકાર નર-અર્જુન. નૃપાળને-યુધિષ્ઠિરને.
 મમ્યો ઇન્-કવિ હશે છે કે અર્જુન યુધિષ્ઠિરને ગમ્યો. એમ હોવાની શી
 ગરજ છે ? એ તો અર્થાત્ સમન્વય એવું જ છે. સમ્યો ઇન્-ચંદ્ર કરેલું

આલિંગીને મુષિઙ્ગિર, વધા જાત વેગે જાત,
કાપ' કરી આવેા મુળ, જાતને રીજાવવા;
વાપને વળવાતણી, ગર્જ' નવ દોષ કહી,
તોય એકજણી બેય, આનંદ બીજાવવા;
ભીમભડ સાથે જાવ, પંચ મળી જાત પૂરા,
આરગણુ અર્પે' કહ્યું, 'કાપ'ને સીજાવવા;
અમેા તથા પુરે રહી, રક્ષણ સર્વે'નું કરે',
તમેા બંને જાવ જોડે, ખરાને બીજાવવા. ૧૩૫
આપણા અનુસાર જાડ' ભીમભડ સાથે જાણ,
ગર્જ' હોય મારી જાડી, જાત જાવ એકલા;
નરેશ કે' જાવ બંને, જાળવી લઈયું' અમે,
વે'લા વળી આવેા તમે, અખંધ દુર્ગે જલા;

પ્રતાપ' અપમાન સાંભળીને ઉપજેલો પ્રતાપો ઉભરો સમયે અને બીજા
સૈના' ઉભરો સમાચાર. ૨૪૫૦-દિહારી (દર્શન' કરવા એવા દેવો) ની
સાથે તે યુદ્ધમાં ગેવો ૨૪૫૦ । અથવા દિહારી (મુષિઙ્ગિર) ની સાથે તે દેવો
આનંદ પામ્યો । હવે સ્વર્ગમાં જવાને આજ્ઞા મારે: નૃપાળ ૪૦. રક્ષાળ
૪૦-હે રક્ષાળ । આ આજ્ઞા (સમય થવા પહેલાં) કરેલા સેવક પાસે
(કારમા) કામથી રસ સ્થા-ધર્મિજીવ અર્થ સિદ્ધ કરો. મૃત્યુ થવા પછી
સ્વર્ગમાં જવાય છે તેમ જીવે મૃત્યુ થવા પહેલાં સ્વર્ગને માર્ગ ધર્મો માટે
'આજ્ઞા' સંબંધ મૂક્યો છે. પાત ૪૦-સારી ભીમથી વાતની ખ્યાલ વધારો
અર્થાત્ ભીમની પાસે દર્શન કરાવીને તેની કીર્તિ વધારો. અથવા આખ્યા
સારી જાત ભીમવડે આ વાતની ખ્યાલ આપણે પ્રસારી સકીએ છીએ ।
ભીમને માત્ર આપવાવડે અર્જુનનો વિનય દર્શાવેલો ધર્મો છે.

૧૩૫. આનંદમાં ભીમજવાને એક કરતા બે સારા ત્યારે પાંચે કેમ ન
જઈએ ? તે કહે છે: પંચ ૪૦. અરિજણ-સત્તુજો. સીમાવવા-અમાડવા.
ખરાને ૪૦-બળવાન સત્તુ સાથે જાણ લીડવાને એ સત્તુજો બળવાન છે.
માટે બેની જરૂર છે, એ વ્યંગ્ય છે

આશિર્વાદ આપ્યો ધૌમ્ય, કાર્યસિદ્ધિ નક્ષી થશે,
 માધવ રતિધવર્યા, મોહ પામે સખલા;
 વચન શકુન શુભ, શ્રવણ કરી દેખીને,
 સેતુપર ચઢ્યા બાત, દેવ માની નિમંત્રણ. ૧૩૬

જેચરની ગતિ ધારી, દુનિયર માની ગયો ત્યાં,
 સમ્પ્રચાર કહ્યા સર્વ, સ્વર્ગના સદનમાં;
 ભણી બેઠે બેઠે વાત, તે તે છાપી ગયા ભેવા,
 અંતકને કાળ લટી, કાપિયા કદનમાં;
 સામટા આ સ્વર્ગને શું, સમેટીને લેઈ જશે,
 બ્યાપ્યો કોપ અહુ અંગ, રાહથી રદનમાં;
 અસુગારિ અટવાય, સેનાની સામદ મેળી,
 પેરેપેર પૂછતો તે, મોહે એ મદનમાં? ૧૩૭

૧૩૬ શ્રાવ-ગીત. મનલભ કે ભીમ એકલા પળ બધા દેવાને પૂરા
 ખડે એવા છે ! ભીમની સ્તુતિ બધેંબ છે. અગાધ ૬૦-તમે બધા (વિમ)-
 થી અગાધ (ખીટા વિનાના) હો. માધવ ૬૦-એમ માધવ (વચંત)
 અને રતિધવ (કામદેવ)થી સખળા પુરો પશુ મોહ પામે છે, તેમ તમે
 બળેથી પણ દેવો મોહ પામશે (મૂઠ કરાવવાનું) બનશે. વચન ૬૦-
 શુભ વચનને શ્રવણ કરીને અને શુભ શકુનને જોઈને. અનુક્રમાલંકાર.

૧૩૭ જેચરની ૬૦-આશામાં રટનારની. સમ્પ્રચાર- (ભીમ તથા
 અર્જુન આને છે એવા) સદન-ચર-સ્થાન. બેઠે બેઠે-જે જે દેવોએ.
 અંતક ૬૦-ભીમ તથા અર્જુનને અંતક (વધ) અને કાળ જેવા દેખીને
 તેમનું કાલ (નાશ) કરવાને તેઓ કાપ્યા. તેમને એમ લાગ્યું કે આ બળે
 ભણુ આ સામટા સ્વર્ગને એકઠું કરીને લેઈ જશે કે શું ! આ વિચારથી
 તેમના ચક્ષુમાં અને અંજમાં કોપ બ્યાપ્યો !-કોપથી તેમનાં નેત્ર લાલ
 થઈ અને શરીરે રોમાંચ થઈ ! રાહથી (પુછ કરવાના વિચારથી) તેમના

બદરિકાશ્રમયત્રી, ઉર્વશીને ઉપજાવી,
અર્પો તેહ ભૂતી અયા, કામ કરે કામ શુ ?
પેના અતલની પાસ, અપ્સરાદિ જાણે કાણ,
મદા મારે માઠી આઠી, રહે નવ નામ શુ ?
શા ચહે જોએ ચતુર, જામનો ન લેશ ભાણે,
ઐરાવત આજે અર્પો, જાણો ન વિશ્રામ શુ ?
એક ખતા ખીજ ખતા, માનો ત્રીજ ખતા માધ-
રખખતા બને નિશ્ચે, અત્ર યાશે આમ શુ ! ૧૩૮

અષ્ટ વયુ ને સમીર, ધીર ધરી બોલ્યા ત્યારે,
મહોત્કલ માતંગને, કરવો અપાર તો;

રતનમા (હાતમા) પણ કાપ વ્યાખ્યા-હાત પીસવા લાગ્યા ! અપુરા-
ઈદ્ર સેનાની ઇન્દ્રેવને સેનાપતિ. સામદોને મેળી (એકઠા કરીને) પેર
પેર પૂછતો હતો કે એ (લીમાર્જુન) મનમ (મોહ પામે) એવા છે કે
અર્પાંત્ર તેમ હોય તો આપણે અપ્સરાઓવડે તેમને વચ કરી સહીએ.

૧૩૮ સામદો સેનાનીને ઉત્તર આપે છે ! બદરિકાશ્રમયત્રી ઇન્દ્રેવના
અર્જુન અર્ધા આળે હતો ત્યારે બદરિકાશ્રમમા રહેલા નારાયણની જ પા-
યત્રી વપજેલી સર્વોત્તમ અપ્સરા ઉર્વશીને તેની પાસે મોકલેલી હતી પણ તે
મળ્યા નહોતો, તેની પાસે કામદેવ શુ કરવાનો ॥ ૧ લીમની વાત કહે છે
પેલા ઇન્દ્ર-અને પેલા અતલ (યમ જેવા લીમ)ની પાસે અપ્સરા વગેરે
કાણ જાય ? રહે ઇન્દ્ર-તેણે નામ શુ હતું, તે પણ રહે નહિ ! જણે ઇન્દ્ર-
વિચારો ખાવો તે શું તે પણ તેઓ જાણતા નથી ! એક ખતા-ખાદવ
કાલ વખતે ખીજ ખતા-સેવકાત્ર વખતે ત્રીજ ખતા-હવે ઐરાવત ન
આપતા માર ખાશે તે “એક ખતા ખીજ ખતા, અને ત્રીજ ખતા માધર
ખખતા” એવા લૌકિક કથનનું અનુકરણ કર્યું છે મારે લોકોદેશિત અલ કાર
અત્ર ઇન્દ્ર-અહીં આ પણ એણે તો નહિ બને શુ ?-ત્રીજ વાર ખતા
ખાઈને જેવકું તો નહિ જનમ પડે ?

આવે જોણીવાર જન, ભીમાર્જુન મામવાને,
 શુદ્ધિએ સન્માન દેઇ, સાંધી લેવો તાર તો;
 કે'વું ઔરાવત હસ્તી, દસ્તીઆગાથડી છોડી,
 સાયવીને સાય લીજે, જોડી આણી વાર તો;
 હસ્તારોહને પકાળ્યો, ચઢાળ્યો ચતુરમણો,
 હાથી નવ હાથ જાણ, વાડ એ વિચાર તે.

૧૬

જોષ્ટ ગમી સવને તે, હા હા કરો એમ એમ,
 એમ વાસે ખરેખરું, બોલ્યું સત્ય દરે !
 ઔરાવત હાથ આવે, એવો માનવો ન દી,
 જશે હારી વાડી પાછા, દિલ મધ્યે કરશે !!
 વાસવ કે' વાડ એમ, કરવાની કરો આગા,
 સભા મધ્યે ચાલો બેસું, દસ્તીએ શું કરશે ?
 એમ વદી ગયા ચાલ્યા, સમાપ્તમા મધ્ય બેડા,
 ઉભય ત્યાં બ્રાત આળ્યા, અર્થ કેવો સરશે !!

૧૪૦

ભીમાર્જુનધ્રુવસભાપ્રાપ્તિ.

ચડી આળ્યા ચતુર એ, આતુર દસ્તી લેવાને,
 સ્વર્ગમાં પધારતામાં, માન અરખું પલું;

૧૩૬ જોષ્ટ વસુ-વસુ નામના આઠ દેવો. સમીર-વાયુદેવ શું
 બોલ્યા ? મહોત્કટ ઇન્દ્ર-માર્જ (હાથી) ને અપાર મહોત્કટ (ઝાડો) કરવે.
 સાંધી ઇન્દ્ર-તેમની સાથે શુદ્ધ ચવાથી ને મન નહીં પાડી જવાં છે તે પાછાં
 મેળવી લેવાં. જોષ્ટ ઇન્દ્ર-સાથે જોષ્ટ લીજે-જોષ્ટ લેઇ જાઓ. દસ્તારોહને
 ઇન્દ્ર-એવો વિચાર કરીને પછી દસ્તારોહને (મદાવતને) મોકલ્યા અને
 તેને પણ ચતુરમણો (ચારમણો) ચઢાળ્યો (રસોયો) કે હાથી ભીમાર્જુનના
 હાથમાં ન જાય એ વિચાર વાડ (ઠીક) છે.

૧૪૦ સમાપ્તમા મધ્ય - સભાની કાંતિ (રોશા) ની વચ્ચે
 અર્થ ઇન્દ્ર-દેવે અર્થ કેવો સરશે તે કું (કવિ) કહું છું.

હતવાળાતથાં છોરું, મતરીન બલાદેસ,
સેત ફેર એજ ભેદ, પિતા એક તો ગણું;
પરાક્રમી પૂર નર, યર વીર સાચા લહી,
કયો પિતા રાજે નહિ, હેત આવે જમણું !
એમ હવું મારે માન, બીમાદિકને ત્યાં મળ્યું,
સનમાન થયું ચારું, ઉભય માતાતણું ! !

૧૪૧

કોઇ કહે એમ નહિ, પરાક્રમ કરી કમ—
મરે ધરે માન સર્વે, નિમય એ વાત છે;
વાર દશે એમ બને, શંકાએ અમારી ધારી,
માન્ય કરવા વિચારી, કવીશ્વર ખ્યાત છે;
જોયા ઇંદ્રે આવતા બે, અંતક ને દાળ સમા,
આપોઆપ આપ્યું માન, વિશ્વમાં વિખ્યાત છે !
ઈન્દ્રાસન પાસ ખાસ, આસનપણે બેસાડયા,
સમાસન કર્યું અતિ, પ્રેમદેશ પાત છે.

૧૪૨

૧૪૧ કવિ બીમાર્જુનને જિજ્ઞાસાવે છે: હતવાળા ઇન્દ્રે બન્ને
હતવાળા(દેવો)ના છોરું છે, અને બલા(દેવો)ના ભત્રીજા છે: માત્ર
ફેર ફેર એજ ભેદ છે, નહિ તો પિતા તો એજ છે. જયંત અને અર્જુનનો
પિતા તો એક ઇન્દ્રજ છે; માત્ર માતાઓ નહીં છે એટલેજ ફેર છે. એમ
હવે-એમ હવું મારેજ બીમાદિકને ત્યાં માન મળ્યું. વક્રોક્તિ.

૧૪૨ પાછળ કહેલી વક્રોક્તિનો સ્પષ્ટાર્થ કરે છે: કોઇ હવે-કોઇ હવે
છે કે એટલા મારે માન નથી મળ્યું, પણ સર્વ કોઇ પરાક્રમ કરીને કમ
(હજલો) મરે, તો માન પામે છે, એ વાત નિમય છે. બીમાર્જુને પરાક્રમ
કર્યું મારે તેમને માન મળ્યું છે. વાર હવે-પાછળ કહેલી વક્રોક્તિ
અને આ સ્પષ્ટોક્તિ, એ બન્ને શંકાએ અમારીજ ધારેલી છે મારે બન્ને
માન્ય છે. એમ હોય તોય ઠીક અને તેમ હોય તોય ઠીક; માન મળ્યું એ
નહીં છે. આપો આપ હવે-એમનું પરાક્રમ બેઠેજ એની મેજે માન

ઈદ્રઆશિર્વાદ.

કુશળ છે! પંચગ્રાત, તમ માત આજ પૂરો,
 સમરપો! તેને સુખ, એક આશિર્વાદ છે;
 આ સમા અમારી તેવી, તમે તો કરાવી નુત!
 લુઓ લુઓ તોય અહીં, કેટલો ઉશ્વસ છે!!
 ગધર્! આ ગાનગર્વી, તમારે ત્યાં આવે દહી,
 અપસરાઓ આવી નવ, સુખકેશ! સ્વાદ છે!
 કેવામ ન મારાશુદી, અધિક હવે તો કાષ્ઠ,
 સ્વર્ગ માંદી સન્નિધિ દહી, માનવ પ્રમાદ છે!!

૧૪૮

જોઈએ નંદન વન, ચંદન વરની ખેલ,
 જુદ નવા નવા આગે, જલ્પાય ન ગાણવી;
 એક વૃક્ષ એવું સેતુ, જોતા માંદી કુષા જાય,
 છે ભારી અપાત્રી શોભા, સ્વચ્છિત એ મ.જુની;
 ચાલો જોએ ત્યાં ચતુર! આતુગતાં દર્શે અતિ,
 આજ પૂરવી ન ક્રોધી! આજેકા સી આજુની!
 જુઓને આ વજ્ર વાહ, મારું તેને ના ઉમારું,
 આવે નહિ એને આકું, પેર એ પ્રમાણુવી.

૧૪૯

અપાઈ ગયું : સ્વસ્થાવોદિત. સમાધાન-સમાપ્તન-આરણ્યકાદિ
 આદિ-પાત્ર

૧૪૩ તેમને લેખાવવાને ઇદ્ર યુદ્ધિ રમે છે અપસરાઓ ઇન્દ્ર-
 આવી અપસરાઓ તમારે ત્યાં નથી! કેવાય ઇન્દ્ર-એમની સ્ત્રી તમે
 વિદાર કરો! એવું અધિક વચન તમે! પુનઃ પ્રત્યે મારાવી કહેવાય નહિ.
 તમે લાનતા દો તો લાન છેલી દેએ, કમકે સ્વર્ગમાંદી ઇન્દ્ર-સ્વર્ગમાં
 લાન સી? લાન એ તો માનવ, નતનો એક પ્રમાદ છે!!

૧૪૪ ચંદન દહી-એ જનમાં નવાં નવાં રહેતા રૂંદ (જપદ)

લીમવચન.

મુરેંદ્રને નામી શીય, વીય વચા કાઠા સાય,
બતરીને બતો વધો, કાઠા! કાર બહુ દુઃ;
શોભા આનંદ ઉભય, જોવાં નથી અમારે તે,
મુદ્દ દાથી પૃથ્વીપર, ત્રણને ત્રમાણુ દુઃ;
જે રહો તમારી કને, અર્પા દીને તણ વસ્તુ,
અમસ્તુ નથી મેં બાખ્યું, ઇચ્છા એવી આણુ દુઃ;
તેજતામાં તર્ત આવ્યા, મીઠા જોલ જોલશે મા,
સાચા જોલા યવા યર, મુરેંદ્ર પ્રમાણુ દુઃ.

૧૪૫

હજેછ તેમાં ચંદન તથાની કાંઈ જોલ છે એમ ન બહુ દુઃ! કલ્પતા જવાવ-
વાને બાવાને હલચાલેછ: એક પુલ્લ ઇ૦ સ્વેચ્છિત ઇ૦-એ શોભા સ્વે-
ચ્છિત (પાતાની ઇચ્છા પ્રમાણે) માણવી. આતુરતા ઇ૦-જ્યાં જવાની
તમારી અતિ આતુરતા મને દેખાય છે મારે ચાલો ત્યાં જઈએ. આસ
ઇ૦-મારે કોની આસ પૂરવી? તમે શું મારે કાંઈ પરમાર્થ છે? અને
—તમારી આસ પૂરવામાં મારે આસંકા સી આણુવાની. ૥? અથવા તમા-
રે સ્વર્ગને? જપજોત લેતા સી આસ કા આણુવાની છે. તમને જે કાંઈ
નંદન વનમાં ફરતાં જાળયે તેા તેને મારું વન મારું, વમેરે નિમિત્તથી
તોમને લાયકીત કરવાની મુહિત રહે છે. જુઓને ઇ૦. આદુ-એ વળને
કોઈ રાત્ર અટકાવી લકે એમ નથી અર્થાત્ તમે જો અમારી સાથે મુદ્દ
કરશે તેા વળથી તમને સીધા કરીશું, એ અર્થગ્યાર્થ.

૧૪૫ કાઠા સાય-લીમ વાણુદેવનો પુત્ર હોવાથી અને વાયુ તથા ઇંદ્ર
એક અદિતિ માતાના પુત્ર હોવાથી ઇંદ્ર લીમને કહીકા યાય, એમ વર્ણ્યું છે.
બતરીને-લીમ. કાર-કારસ્થાન-મુક્તિ પ્રયુક્તિ- શોભા-ચંદન વનની.
આનંદ-અપ્સરાઓનો ત્રણને-તમારી સાથે મુદ્દ કરવું, દાથી મેવો, અને તે
પૃથ્વીપર લેઈ જવો, એ ત્રણ મારે જોઈએ છીએ. જે-પૂર્વોક્ત શોભા અને
આનંદ, ત્રણ વસ્તુ-મુદ્દ, દાથી, અને તે દાથીનું પૃથ્વીપર આવવું. લોકમાં
હોવત ૥ કે 'હૃદય કાઠા' ત્રણ તારા ને જે મારા" એ વાતની પૂર્વ કથાને

વાસવવચન.

ના ના ભાષાએમ નથી ! તમારે કાજે આ કહ્યું,
હસ્તી લેઈ વળે પાછા, અમારે ક્યાં નાપ છે !
જોવા જોવું જુઓએ એમ, અમારા મનની ઇચ્છા,
વેમ પડે વાર નહિ, હાથીફરી હાથ છે;
જાવ જઈ વેએ અપો, હસ્તી આણી દીજે સુર,
જે જે વળી આવે કહી, અમર આ કાપ છે !
એવે દોડી આવ્યા દાસ, મસ્તી હસ્તી થયે મસ્ત,
છોડવા દેતો નથી તે, વક્તાયે વાંચ છે.

૧૪૮

વદે ત્યાં જલસવસ, અરે એમ ધાવ કેમ ?
મને તેમ કરી કરિ, અહીં લાવે આ ધડી;
કારણ ન ચાલે કાંઈ, વારણને વચ કરે,
ધારણ ને ધ્યાન થરે, ધડી કાઢે આ અડી;

અનુવાદ કરનાર એટલે “જે મારા ને ત્રણ તારા ” એકું વાક્ય
વર્ણુ” જે માટે લોકોહિત તેજતામાં ઇતિ-તમે લખ્યું હશે કે સ્વર્ગમાં
આવીને હાથી લઈ જાઓ, તેા અમે તે પ્રમાણે વસ્તુ આપ્યા છીએ માટે હાથી
આપીને સાચાજોશ થાઓ તેા હું તમને ધર એવા મુરેંદ્ર પ્રમાણ કરું !

૧૪૯ એમ નથી-હું તમને છેલ્લવાને મીઠા જોશ પ્રાપ્તો નથી !
વેમ ઇતિ-તમને વેહેમ પડે જે વાર (ઠીક) નહિ હાથ-હા; જે જે
હા-વળી કરી (કોઈ દહારો) પાછા સ્વર્ગમાં આવે ત્યારે જોવા લાયક
વસ્તુજો જે જે, કેમકે આ કાયા તેા અમર છે ! મનુષ્યની કાયા અમર
નથી, અને પોતાની કાયા અમર છે, એ સૂચવવાને મનુષ્યની કાયાને ઇદ્રે
અમર કરી જતાવી માટે વક્તોહિત વક્તાએ ઇતિ-વાચ્યુકો ફરી નધને
અમને ઇતરે છે, પણ છોડવા દેતો નથી ! અથવા, એમ વર્ણાપણાવડે
જે, આપણને છેતરે છે. (કવિવચન).

નામ લાગ લાવી લાવો, ભાગ ભલા પામવા ને,
જનમ જગતણી જુએ, પાગમાં નાખો કડી;
વાર કહી દત ગયા, કરવા વિરદ વાત,
માતંગને વધુ મસ્ત કરતાં મૂછી દડી. ૧૪૭

પુરમાં પોઠાર પાચો, ઔરાવત છૂટયો છૂટયો;
નામે નાસો નમરથી, વસવામાં દાણુ છે;
આદાર કરી લોક, પોઠે પોઠ મળી આભ્યા,
પોઠે પોઠ મૂછી રડે, જાણુ મે અજાણુ યે;
અસુરાચિ વાર વાર, વારે અને સાંત કરે,
એવે આભ્યા દત દોડી, દીન થઈ વાણુ છે;
નાથ ! નવ ઔરાવત, દાય આવે કોઈ પેર,
સાચ પુરજનતણા, પડીકે તો પ્રાણુ છે ! ! ૧૪૮

ઉંપા સુરસા મુછી, ભીમાલું ન સાચ ભાષ્યા,
એક બે દિવસ રહો, દસ્તીનું શું સાચ છે ?

૧૪૭ રૂઢિપ્રસન્ન—ઉદ્ધરિ—દાધીને. વારધને—દાધીને પ્રાણુ
ધ-આ અડી (અટકેલી) થઈ કાઢો—નરરણું લાગ કરો. નાગ-દાધી.
લાગ ઇં-દમારે ભલા ભાગ (નેતન અથવા યજ્ઞના લાગ) પામવા
દોષ તો. જન ઇં-દાધી જગતણી (પુરુષી) ની જન જુએ-પુરુષીમાં
જન, એમ કરવાને જમે તો નેતા પ્રમથા કહી નાખે. વિરદ વાત ઇં-
ઉદ્ધરિ કહ્યું તેથી કહ્યું કરવાને—દાધી ભીમાલું નતા દાયમાં ન આવે
એમ કરવાને માતંગને—દાધીને. કરતા ઇં-દાધીને વધારે મસ્ત કરી
ને અથવા કરવાને દડી મૂછી.

૧૪૮ જાણુ ઇં-કોઈ દાધી છૂટયાની વાત જાણે છે તે અને કોઈ
નથી જાણતા તે પ્રાણુ દેખાદેખી પ્રસરાધને જુએ પાકવા લાગ્યા ! અસુરાચિ
—ઉદ્ધરિ વારવાર—વારવાર. વારે—(પ્રજાજનને) રોકે. દીન થઈ ઇં-અ
ર્થાત્ તેમની વાલ્હી દીન થઈ ગઈ છે. સાચ ઇં-પુરજનતણા સાચના
પ્રાણુ તો પડીકે જમાયા છે !

જ્યારે જ્યારે છૂટે ત્યારે, આમ તે તોફાન કરે,
 હાથ નવ આવે વે'ણે, દૂર નાશી જાય છે!!
 ચિંતા મન યાવ એજ, ઇદ્રપ્રસ્થ પુરે કહી,
 છૂટી જશે મસ્ત થઈ, ધરે તેવો રાય છે!!
 આપવાને વાર નથી, પણ આપવાની વસ્તુ,
 હાથયજી જતી રહી, મારી નવ નાય છે!!

૧૪૯

પ્રાર્થાત્રિમવચન.

પિતાશ્રી ! પ્રભુભ કરું, ચિંતા નવ ધરે ચિત્ત,
 આપવાની હશે ઇચ્છા, આપતાં થી વાર છે ?
 પુજન કષ્ટાય અતિ, શાંત કરવા તે પે'લા,
 હાથી નવ હાથ આવે, મુરમાં શો સાર છે ?
 રે'વાય ન એક દિન, અમારે તો આંકી ધાંટી,
 તમે પણ કશું કરો ? વાલમાં વિચાર છે !
 હસ્તી હાથ આવે નવ, એવકને કાર્ય મેરપો,
 પિપગમા દરી આવે, એના તે શા બાર છે!!

૧૫૦

૧૪૯ વસ્તીનું ઇન્દ્રવે હાથીનું શું થાય છે તે બેઠબે । વે'ણે
 ઈન્દ્રે વહેરે । હાથ નથી આવતો. અર્થાત્ તમારે અહીં કેટલાક દિવસ
 સોમનું પડશે । ચિંતા ઇન્દ્રવને હાથી આપવા એજ ચિંતા થાય છે
 કે કહી ને ઇદ્રપ્રસ્થ નગરમા આમ તેમ છૂટી જશે તો તેને ધરે (૫૩૩)
 એવો માર્ગ ત્યાં રાખ છે ? મારી ઈન્દ્ર ના કહેતો નથી ।

૧૫૦ પિતાશ્રી :- (અર્જુનનું ઇદ્રપ્રતિ વચન છે અને અર્જુન ઇદ્રનો
 પુત્ર છે મારે). પૂર્વન- (પૂર્-નગર) નગરમા લોક. હાથી ૬૦-એ
 હાથી હાથમાં ન આવે તો પણ મુરમાં (દેશમાં) શો સાર (તત્ત્વ) છે ?
 પાદી-યાદી. અમારે મોટી અડચણ છે મારે એક દિવસ પણ રહેવાય
 તો નહિજ. તમે ૬૦-વમે પણ શું કરો ? એ વાતમા તો વિચાર એવુંજ

લીમકોપવેશ.

હસ્તી એક મસ્તીવાળો, પકડી રહે ન વસી,
અમસ્તી અમરતણી, ખ્યાત તો વિખ્યાત છે!
ઈંદ્રપ્રસ્થ આવે એહ, અને ધૃતી નાચ કદી,
પલકમાં પકડી હું, લેડું સલ વાત છે!!
પુરજન પીડાય ને, રાય સુખમાં વિરાજે,
ગમી નવ જાણ મને, અહીં કાળા રાત છે!
એ જો કાર્ય સોંપો મને, હસ્તી મસ્તીવાળો ધરું,
વાર કંઈ કરું નવ, વેશ આ સાક્ષાત છે!!

૧૫૧

ધનદ કે' ધન્ય ધન્ય, આપ ન કરો તે આજીવું,
દેવ કરે કશું? જોનો, અદ્વર મુકામ છે;
વિષજને પણ તણી, બને બંધુ બોલો વાત,
અસત્ય ન એમાં રજ, નવે ખંડ નામ છે!!
સાંચ સુરકેરા બનો, જાવ જઈ જાલો હસ્તી,
મરાવવો આધુર્લ્યથી, નાગ જોડું કામ છે;
હચ્છા મન તમારે તો, જાવ જઈ જાલી લાવો,
લેઈ જાવ ઈંદ્રપ્રસ્થ, દેવા ખુશી સ્વામ છે.

૧૫૨

• છે! વરોહિત. અર્થાત્ તમારે અમને દ્વાથી આપવો પડે તે તમને વિષમ લાગે છે! સેવકને-મને (અર્જુનને).

૧૫૧ વસડી-(દેવલોકની). અમરતણી-દેવની. ખ્યાત (ખ્યાતિ) -કીર્તિ. વિખ્યાત-પ્રસિદ્ધ. ગોષ્ઠ-વાત. કાળીરાત-અંધાર. અહીં તેદ અંધાર' ધળ દેખાય છે કે નગરના લોકો પીડાય ॥ તે છતાં રાજા મુખ સોગવે છે! સાક્ષાત છે-અર્થાત્ પ્રવિણા કરીને આ વચન કરું છું.

૧૫૨ લીમકાન્તનના ગર્વવાળાં વચન સંભળીને કુબેર તેમને વરોહિત માં કહે છે: ધનદ ઇ. ધનદ-કુબેર. અદ્વર-અંતરિયાળ. અંતરિયાળ

હરિવરકિરીટીસમર.

ભીમભડ કહે બલે, દેવેયની ઇચ્છા પૂરં !
 અધૂરું ન રાખો કંઈ, બિંધ્યા એવું કહી;
 પાર્થપાણિ પકડીને, પુરપોળ ભણી પળ્યા,
 વળ્યા વારણની વાટે, દુરથી હીડા સહી;
 છૂટેલો ન જોયો તેહ, યુદ્ધકાળ સજ દ્યો,
 ગજ યુગાને ભયો છે, મડતો ગિરિ મહી;
 કિરીટી કે, ભાત મારા, માંવન મોતંગ લાવે,
 યુદ્ધ કરવાને કાળ, સાંતરા થાઓ સહી. ૧૫૩

ભીમભડ કહે પાર્થ, અમો એશું યુદ્ધ કરું,
 ઊભો અહીં રહી તું જો, અરે એ વિકાળ શો !

ચહેરા તે બાપડા શું કરી શકે ! વિષળ દિ-તમે જન્મે બંધુમાંથી એક
 બધું વિપળમાં હાથી પકડવાનું કહે છે અને બીજો પળમા પકડવાનું કહે
 છે, તેમાં જરાયે ખોટું નથી. તમારૂં નામ તો નવે ખંડમા પ્રસિદ્ધ છે !
 મરાવલો ઇ-આપૂર્ણ (પરાણ) પાસે સાપ મરાવલો, એ કામ ખોટું
 તો છે, તથાપિ તમારા મનમા તેવી ઇચ્છાજ છે તો જાઓ. દેવા ઇ-
 સમને હાથી આપવાને સ્વામી (ઇદ્ર મહારાજ) ખુશી છે !

૧૫ હરિવરકિરીટીસમર-હાથી અને અર્જુનનો સંગ્રામ. દેવેયની
 ઇ-વક્રોક્તિ) ને ઇદ્રની ઇચ્છા એવીજ છે કે અમારે યુદ્ધ કરીનેજ
 હાથી લેઈ જવો, તો તેમ કરીશું. અપૂર્ણ ઇ-કાંઈ જાણી રાખતો નહિ.
 અર્થાત્ તમે અહીં આવવાનું કહ્યું ત્યારે અમે અહીં આવ્યા, અને હવે
 હાથી આવે યુદ્ધ કરાવેકરો તો તેમ પણ કરીશું. પાર્થપાણિ-અર્જુનનો
 દ્વાય. છૂટેલો ઇ-પોતાની મેળે છૂટી ગયો. લેય તેવો તેને હીડો નહિ,
 પણ યુદ્ધ કરવાને જખતર વગેરે ખદેરાથી તૈયાર નેહો હતો. મડતો
 ઇ-પર્વતને ઉપાડીને પણ મરણ નાખતો હોય તેવો મસ્તીવાળો હતો.
 સાંતરા-સજ-તેયાર.

શુંડાઈડ યમદંડ, તે પશુ વળી છે સખત,
અખંડ અનેરા કેવા, દેહ દશે કાળરો !
વિજુધોએ વેર વાર, લીધું કીધું કામ સારું !
માંત ચા દું મદા મારું, ઝગી લઈયો ઝાળરો !
અર્જુન કે અવશું એ, લખુખાત ભેરી રહે,
સુદ કરે વડખાત, દું શું નાના બાળરી !! ૧૫૪
જુઓ તમે જેમ એમ, વારણને બાંધું શ્રેમ,
અડગ ડગાણું આજ, સુર નભે ધરને;
એમ કરે વાત એવે, ઉપર કરિ તો આવે,
સાવધાન સખસાચી, ધરે રૂપ ફરને;
ગાંડિવમાં બાણુ ભરી, કરિવર રોક્યો કને,
દંડસલ મુસલ કા, વેધિયા અંકુરને;
અસંખ્યાત મૂડી બાણુ, વારણને વીંટી લીધી,
માર્થ પરાક્રમ જુઓ, ભરે ભરપૂરને ! ૧૫૫
હસ્તમારોહ ઉપર ત્યાં, નાખ્યાં બાણુ દાણુકારી,
વળી મૂકતો અપાર, કિરીટી કરામતી;
સરસવ જેટલું ન, યર વ્યાપવાથી અંગ,
સમરે માહે દેખાય, જો જો નરની મતિ !

૧૫૪ અને ૪૦-અરે એ કેવા વિદરાજ છે ! શુંડાઈડ ૪૦- તેની શુંડો રૂપી દંડ યમદંડ જેવા છે અને તે પશુ વળી સાત છે, અખંડ ૪૦ અને અનેરા (જૂદા જૂદા) છે ! વિજુધોએ ૪૦-વિજુધોએ (દેવોએ) આપણા પર વેર તો વાર (કીક) લીધું, અને પોતાનું કામ તો સાફે કર્યું. ઝગી ૪૦-એમ કદેતામા તે ઝાળરો (અગ્નિની નવરાજાની પેટે રૂ કોધથી) ઝગી લઈયો (પ્રહારથી) .

૧૫૫ ભેમ-કંઈ આજ આખ્યા પગર સાવધાન-સાવધ યથેલો. સખસાચી-અર્જુન દંડસલ ૪૦-તેના મુસળ સરખા દંડસળના અંકુરને સુધ્યા. ભરે ૪૦-ભરપૂર પરાક્રમને ભરે-અતિ પરાક્રમ કરે છે !

ગિરિરાજ પર વૃષ્ટિ, મેઘ કરે મંડી ધણી,
અણનાએ મણે નહિ, માતાંગ તેવી મતિ;
હેલી ધેત્રી કરે સૃષ્ટિ, મેલી મૂળવની કરે,
ધાટો ગિરિ કાંધ લેખે, વૃષ્ટિ થાય છે ઊત્તી,

૧૫૬

મુસલધાર મડે જો, આખ ઉધાડ્યા વિનાનો,
ગિરિરાજ અણે તોયે, મેઘઢેરા મારને ?
નગને ઉખાડવાને, ધન ધાર મારે ધણી,
હલટો શોભિતો બને, અણે વારધારને ?
એમ ત્યાં કિરીડીઢેરી, અંબવૃષ્ટિ થાય શોક,
કપે નવ કરિરાજ, પામે પાર્થ પારને;
વર્મ છેડવાને માટ, વર્મ કર્મ કિરીડીએ—
ક્યાં અર્થે ગયા તેહ, સાપડયો ન સારને ?

૧૫૭

નિષ્ફળતા પામ્યો પાર્થ, જોઈ દસ્તી હડી કરી,
અમર આવી અડ્યો, દસ્તાદોહે પ્રેરિયો,

૧૫૬ દસ્તાદોહ-મહાવત કરામતી-પ્રજિવાળો (અર્જુન) સ-
રસવ ધૃ-અર્જુને મુકેવા બાણને લીધે દાધીનું સરીર એક સરસવનર
દાણા નેટનું પણ સમરમા (સંભ્રામમા) દેખાતું નહોતું. નરની-અ-
ર્જુનની એમ છતાં અર્જુનના બાણ દાધીને લાયક નહોતા, તે દટાવથી
હલી બનાવે છે ગિરિરાજ ધૃ હેલી ધૃ-વરસાદની હેલી સૃષ્ટિને ધેલી કરે
છે, અને મૂળવની કરે છે (મૂળમાથી ઉપાડી નાખે છે), પણ ધાટો ગિરિ
કાંધ તે વૃષ્ટિને લેખે છે ? કબરોત્પાદકાર.

૧૫૭ નગને-વર્ષાને હલટો ધૃ-તે હલટો શોભાતો થાય, પણ
હાંધ વારિની ધારાને તે ગણે ? પામે ધૃ-પણ તે પાર્થના બળતા પારને
પામે છે-અર્જુનનું બળ આટલું જ છે એમ બહુ બચ છે વર્મ-કવચ
(દાધીને ઝાટાડેલું) વર્મ કર્મ-મૈત્રુ પરાક્રમ સાપડયો ધૃ-અર્જુન
તે કર્મ અલેલ દોવાથી કાંઈ વચ મળ્યું નહિ-કવચ તૂટ્યું નહિ.

સખ શુન્દાદં મધ્યે, અખંડ પ્રચંડ પાર્થ,
 ઝડપીને જાવી લીધો, હરયા ભેધ વેરીઓ;
 દેવાંગના જુએ જેહ, દુઃખી ધરતી અતિશે,
 દેવેશ આ કરે કથું, દિલગીર મેરિયો;
 અરે ! હમો બાલ એનો, સાંધ નવ કરે રજ,
 ઝોરમાઈ હશે નહી, મોતે એને મેરિયો !!
 સપડાયો સિદ્ધ પય, દાવ આવ્યે ચૂકે કેમ ?
 માતંગે ત્યા શુડે લઈ, હિર પર દેરિયો;
 હમો યનાં વાર કાઢી, અસિ હળ્યો હસ્તવારોદ,
 પડ્યો પૃથ્વી પર તેહ, હેવા મધ્ય દેરિયો;
 અસિવડે પાત ક્યો, શુન્દાદં મધ્ય અતિ;
 સિધિલ વગામ સરી, સિરે ચહ્યો મેરિયો;
 માંવત પડ્યો જે પૃથ્વી, કરિએ જાણ્યો કિરીટી,
 પોરો પખી મોરો ક્યો, ધનંજયે મેરિયો !
 દંત્રસલ મુસલથી, હદે મદે ચીરી નાખ્યું.
 મૂઓ નવ તે તથાપિ, અમૃત હમેરિયો !

૧૫૮

૧૫૯

૧૫૮ નિમ્નજગા ઇ-અર્જુન નિમ્નજગા તે ભેધને. મેરિયો-હાથો.
 વેરીઓ-દેવો. દુખ ધરતી-(આવા શુન્દર તથા પરાક્રમી વીરને
 હાથો મારી નાખ્યો એમ ધારીને) મેરીઓ-સીઓ. મોતે ઇ-એને
 પસુ મોતેજ વેર્યો છે. (કેમકે હાથો અર્જુનના માર્યા પછી કાઇ એને
 છોડવાને નથી !)

૧૫૯ જિયા ઇ-હાથી એવો એને શુન્દમા ધાલીને જગા કર્યો
 કે વરતજ અસિ (તરવાર) કાઢીને હસ્તવારોદ (માદાવત)ને હણ્યો.
 દેરિયો-ભેયો. પાત-પ્રહાર સિધિલ ઇ-તરવારના પ્રહાર ચપાથી શુદ્ધ
 સિધિલ થઈ કે વરત અર્જુન શુન્દની આંટીમાંથી સરીને હાથીને સિરે
 ચઢી ગયો અને પછી મેરિયો (મોર-વાધ એવો પરાક્રમી) થયો. પોરો
 અર્જુન-વખત (લાગ) ભેધને. મોરો ક્યો-દંત્રસલવડે પ્રહાર ક્યો દેરિયો-

જુઓ! જીવે ધણી વાર, ચલે બોધી રાખિયે જી,
તેમ દંતુસલે સતાં, જીવતાં એ ઝેરિયો !
મુદગરની મૂઠં મારી, પાકયો નીચે તેને પાથ,
કરિવરે ઝોળખ્યો તે, આ તો મારો મેરિયો !
શું અરિ ચડયો છે સિર ? મન ક્યું મારવાને,
ગયો અર્થ મારવાને, અંગનો અધેરિયો.

૧૬૦

કૃત્ય જોઈ પારચનું, સારથક સતુ કહે,
બ્રહ્મસદનથી ચઢ, પુષ્પવૃષ્ટિ તે પળે;
અપ્સરા ત્યાં રીસી ધણી, વરયો ઉરવશી ઉર,
કંકુ સમ અંકુચથી, કરિ વધતો વળે;
કિરીટિની આગે તદા, કરિનું ન ચાલે કાંઈ,
બયોબય મારે બાસા, બાળા મોહતી બળે;
રક્ષાયાં ન કવચથી, જોડ અંગ શુભ ધણાં,
વેર આણી વીધે પાર્થ, પાકારિ પરજળે.

૧૬૧

વલકાર્યો (હાથીને). અર્જુને હાથીને વલકાર્યો તેથી તેણે માદાવતને
અર્જુન જાણીને તેનાપર મારે કાર્યો.

૧૬૦ મદે-મદવડે. મૂળા. ૪૦-એમ છતાં પણ અમૃત ઉમેરિયો
(અમૃતથી ઉમેરાવડો-અમૃતપાત કરેલું એવું) તે (મદાવત) મૂળા
નહિ. ત્યારે તેની રી ગતિ થઈ તે કહે છે: જેમ જુઆને (એ નામના જી-
વજાને) શૂળ ઉપર બોધી રાખિયે તોપણ તે ધણી વાર જીવે છે તેમ એ
ઝેરિયો (અર્જુનાદિ પર જે રાખનાર માદાવત) દંતુસલ ઉપર છતાં પણ
જીવતો હતો. પાર્થ-પાર્થ. મેરિયો-મેર-સિસમણિ. અર્થાત્ મારો
મદાવત છે એમ હાથીએ તેને જાણખ્યો. શું ૪૦-હાથીએ બોલ્યું ?
શું હું ત્યારે અરિ (અર્જુન) મારા માથા ઉપર ચડયો છે ? અંગનો ૪૦-
અધેર અંગવાળો-હેવાફૂટો. (કેમકે માથા ઉપર બેઠેલાને હાથી પકડી
ચકતો નથી).

૧૬૧ બ્રહ્મસદનથી-બ્રહ્મસાહચર્ય. રીસી-(વીર અર્જુન હાથીના

દેવેય દેવને કહે, શું જાઓ છો હજો! એને,
કરિતણી કીકિયારી, સુણી હો આ જાએ;
સુર લેખ યજ્ઞ હાય, મારવાને મંડ્યા જેવે,
ભીમભડે ભાભું આમ, અન્યામ શું ના કળે!!
માન્યું નવ વેણુ જ્યારે, ગદા કર સાઠી ત્યારે,
યુદ્ધમાં અડગ ઉભો, વારતાં જે ના વળે;
મદા ધાતપાવ કર્યાં, સુરેન્દ્ર સમા સાક્ષાત,
સો મર્ણિયા માધો એકે, તીખા તાનથી ટળે!!

૧૬૨

ત્રાહિ ત્રાહિ કરે સુર, લાવક નાવક અતિ,
સામક ન સાંધ કરે, એક માનવથકી!
રૂદ્રના ઉપાસકને, રાહ્યમાં ન પો'આ કાઈ,
જોઈ વળી દોડી આબો, કેમ ના રં કો ટકી?

પાશમાંથી મુક્ત થયો માટે). ઉરવચી ઇં-ઉર્વશીના મનમાં તે પસંદ પડ્યો. કહિ ઇં-તે કરિને વળે (કાન વગેરેના વળામાં) વેધતો. જાણ્યું ઇં-સ્વર્ગની સીઓ તેના જળથી મોહ પામતી હતી. રક્ષાયાં ઇં-હા-થીનાં જે અંજ ધણું શુભ રાખવાં જેવા છતાં કવચથી રક્ષાયાં (અર્થાત્ ટંકાયાં) ન હત્યાં, તેને પાર્થ વેર આણીને (કોધથી) બીધતો હતો, અને તે એકને પાકારિ (ઇદ્ર) મનમાં પરજાળે (જળે)-જળતો હતો.

૧૬૨ આમ-દેવોના તરફ અન્યાય ઇં-ભીમ બોલ્યો કે એક વીરની સાથે તમે ધણા મળીને યુદ્ધ કરવા આવો છો એ અન્યાય થાય છે એ પણ શું તમને સમજાતું નથી!! વારતાં ઇં-એને અટકાવતાં પાછા વળે નહિ એવા (બીમ). ગદાધાત ઇં-ગદાના પ્રહારથી સાક્ષાત્ સુરેન્દ્ર સમા દેવોને પાત કર્યાં-પડ્યા. એવી રીતે સો મરણીઆને (અનેક દેવોને) એકે (એકલા ભીમે) માર્યાં! એવા હેતુથી કે જેથી તીખા (દેવો) તેમના તાનથી (યુદ્ધ કરવાના હત્યાદથી) ટળે!! “એક મરણિયો સોને બારે” એજ કહેવતને ઉલટી વળુને તેના અનુવાદ કર્યો છે માટે હોડોડિત.

ધરી ઇદ્ર આવતો ને, કિરીટીએ ગ્રેયો દરિ,
તે નવ સન્મુખ થાપ, જાગ્રેયો જની જાગી;
એવે દંત દાખી અને, અધર ચાટી અતિરો,
ગદાધાત વાસવને, લીમે કરિયો નહી. ૧૬૭

ચીર્ષ મધ્ય ગદા વાગી, મુહાળી મુરેંદ્ર ડગ્યો,
પાશુ દાવ ઘડી વજ, ઝડપી લીધું ભીમે;
અરિર વજ નવ, જાય તેમ દુર્ધુ બલું,
ચાલુ નવ કોષતલું, ભીમ મુદ્દના નીમે;
અર્જુન મારે છે અન્ન, કરિપર બેઠો બેઠો,
કપી હી દેવદાય, શુદ્ધિ આવે ના સીમે;
એમ જ-ને જાત મળી, સમરમાં ચર જની,
અંમરમાં આગેવાન, થાપ છે ધીમે ધીમે! ૧૬૮

વાસવ પડ્યો જે ભૂમિ, શુદ્ધિ આવી નવ તેને,
સેવકો હિપાડી ગયા, મુરેંદ્રને સખામાં;

૧૬૭ ત્રાદિ ઇન્દ્ર-કવિ કહે છે કે, ભીમ નાવક અતિ લાયક છે; કેમકે તેને કાષ સદાયક (મહાનાર) સદાય કરતો નથી, તેમ છતાં એક માન-વચ્ચી મુર (દેવ) ત્રાદિ ત્રાદિ કરે છે! કેમ ભીમને કાષ પોહોઆ નહિ તેનું મારણ કહે છે: રૂદ્રના હિપાસક ઇન્દ્ર ભીમ સિંચનો બંધ દેતો. તેથી કાષ દેવ તેને ચાલ્યમાં (મુદ્દમાં) પડેલી સહ્યા નહિ. 'રૂદ્રકપાસક' એ હેતુ તર્જિત વિશેષ્ય છે માટે 'પરિકરકુર અવ'મર વજ-વજ ધારણ કરનારો (ઇન્દ્ર). જાગી-હડીસો. (પોતાના ધણી ઇન્દ્રને જોળખીને).

૧૬૮ ભીમ ઇન્દ્ર-ભીમના મુદ્દ કરવાના નિયમને લીધે. અર્થાત્ એ વજ પાશુ દેવા આવે તેને પશુ ભીમ ગદા નાદે એવે દોવાથી, શુદ્ધિ ઇન્દ્ર-મૂર્તિય થયેલા દેવાને સીમે (સાંવધ થવાનો અવધિ થતાં છતાં પશુ) શુદ્ધિ આવતી નથી ! અર્થાત્ મરણુતુલ્ય મૂર્તો થઈ હતી. આગેવાન થાય છે-અર્થાત્ જય મેળવે છે !

ને ને પડ્યા તે તે ગયા, નવ આવી હિભા રહ્યા,
 સાંવધ સેનાની હવા, ચુદ્ધતણી પ્રભામાં;
 સવિતારુ લહે પાર્યે, છિદ્ર જોયું સેનાનીએ,
 તાકી તીર માર્યું વાગ્યું, અર્જુનના ખલામાં;
 ઉથલી હેઠો પડ્યો તે, કટ લખ કરિયકી,
 વખાણાયો સેનાપતિ, વિજયના વખામાં. ૧૬૫
 ઐરાવતે પડ્યો લલ્લો, દુઃખનો દેનાર અરિ,
 મોરો કરવાને ધાગ્યો, બીમે લહી તે ધડી;
 હડી કાઢી અણી લહી, પુચ્છ નાગતણું સાંયું,
 એંચિયો અપાર જોરે, વાર કરો ના વડી !
 એક કોય પર્વત તે, લેઇ ગયો હસ્તી જેંચી,
 મરાયા પીલાયા સુર, પીડ ભારે તો ધડી;
 અદ્ભુત આક્રમ જોઇ, દિગ ચઇ ગયા સર્વ,
 કોઇથી ન કરું થયું, અર્જુન આવ્યો તડી!! ૧૬૬

ઐરાવતલીમચુદ્ધ.

હી આવ્યો પાયે જોઇ, ભીમભડ લાખ્યો એમ,
 કરિ દીન કરી નાણું, મુદ્ધ કર્ય સુરથી;
 પેંતરો જમાવી પૂરો, પાયે પારવનાં અન્ન,
 રથી માંરથીને, માયીં, કરે લહી ફરથી;
 નાચી મયા તાચી મયા, ત્રિદશે લાયો તમામ,
 આક્રમ ન આણું કાંઇ, સાંત થયા શૂરથી;

૧૬૫ સાંવધ ઇલ-ઈંદ્ર મહારાજન મૂર્છિત થઇને ગયા એટલે દેવના
 સેનાપતિ સેનાની ચુદ્ધ કરવાની પ્રભા(કાંતિ-લસાદ)માં સાંવધ થયા ।
 સવિતારુ-સૂર્યસાથે વિજયના-દેવાના. વખામાં-મોટાધમાં. ૧૬૬ મોરો
 કરવાને-ઈંદુસજ આરવાને. આક્રમ-પરાક્રમ.

સર્વ સભા મધ્ય નાડા, ઈંદ્ર કને બેઠા જઇ,
 કિરીટી કુંવર ચર, નામ પાળે નૂરથી. ૧૬૭
 ઠાઠું કે આલે નહિ, બિંબું ત્યા રેંવાય નહિ,
 અમ્ર તો મેંવાય નહિ, બીમ વડે હમ્મીથી;
 મુણી વાત ચક્ર દંખો, વજ્ર હરી લીધું મારું,
 હસ્તીકેરા લેરો પ્રાણ, ડરે ચક્ર વસ્તીથી, !!
 વેણુ મુણી સર્વ મુર, નીચુ જોઇ રજા નહી,
 દંપે દાય સાગરથી, દર્શન અમસ્તીથી;
 પછે બહી ઉચે સ્થાન, જોવા ચક્રા ઝમોઝમ,
 રાહ્ય ત્યા રચાવી જોતા, હસ્તી સાચ રસ્તીથી ૧૬૮
 બીમબટે પુરુષ સાંધું, બીજે કર ધારી ગદા,
 નિતબમા મારી વેગે, હસ્તી ત્યા હકમડ્યો;
 આતંરવરે ચીસ નાખી, એવે મારી વદરમા,
 પડી ગયો હસ્તી પટ, બનેરો બડમડ્યો;

૧૬૭ સાખ્યો-અર્જુન પ્રતિ) જોલેથી કરિ ૬૦-કરિ (હાથી)ને હું
 હીન કરી નાખુ છુ, યુ દેવોની સાથે યુદ્ધ કર કર્મ ૬૦-નેમના કૂદ કર્મથી
 તેમને લહી (જેઠને). ત્રિદેવો-દેવે સાવ વચ્ચા ૬૦-ને ચરથી સાવ
 વચ્ચા (હાથી) અથવા પેનાના ચક્રાવલથી સાવ વચ્ચા (ચિરામ પામ્યા)
 કિરીટી ૬૦-ઈંદ્ર પાળે જઈને મોહ્યા કે તમાને કુંવર કિરીટી (અર્જુન)
 ચર છે અને તે નૂરથી (પોતાના તેજથી) નામ પાળે (નામ રાખે)
 એવે છે

૧૬૮ પ્રાણ લેરો-(વજ્રનો પ્રકાર કરીને) જીવ લેરો. ટરે ૬૦-ચક્ર
 (ઈંદ્ર) વસ્તીથી ટરે છે-(વજ્ર બોલુ અને મનુષ્યથી હાથે મારે બધા નગ-
 રમા મારું અપમાન થશે એવા ભયથી) કહે ૬૦-જેમ અમસ્તી (અવસ્થા)
 મુનિના દર્શનથી સમુદ્રની કાવ કહે (અવસ્થા સમુદ્રનું પાન કરી ગયા
 વળા તેથી) તેમ બીમ તથા અર્જુનનું પરાક્રમ જોઈને દેવની કાયા પણ
 કંપવા લાગી. રસ્તીથી (રસ્તે રસ્તે)-ધીમે ધીમે (૧)

વળી મસ્તક ને પાદ, વિશે ગદા મારી ઘણી,
દંત દાઘી હણે દાઘી, તર્ત તે વડમડયો;
ઊભો કરે પુચ્છ સાહી, જોવર્દન કૃષ્ણ તોળે,
તેમ તોળે ને પછાડે, ચાનકે ચડમડયો. ૧૬૯

સારી પેઃ શિયિલ તે, થયો જોઇ ગયો આજે,
દંતુસળ મુસળ યા, સાહી ઊભો સાંતરો;
લાગ મળ્યો જોઇ હસ્તી, મસ્તી ચઢાવીને ઉઠયો,
રૂઠ્યો જીમજાડ પર, તાવ શું એકાંતરો !!
સપ્ત શુંક બીચ સાંધો, ઉચલીને કપોં ઉચો,
ચૂક્યો નવ દાવ તે તો, વિશાળ ત્યાં દાંતરો !
દિમગિરિ રાજે જાણે, સપ્ત કર કાઢી જા'ર,
કપૂરતું દુમ ધારું, નહિ એમાં આંતરો. ૧૭૦

અતિ રીઝી મુર જોતા, વાહ વાહ મુખ કે'તા,
ઐરાવત ધન્ય ધન્ય, માનવને મારિયો !

૧૬૯ આર્તસ્વરે-દુઃખીત અવાજે. જોવર્દન ઇ-એમ કૃષ્ણ જોવ-
ર્દન પર્વતને તોળે તેમ. ચાનકે (કાળજી રાખીને-સાવધ રહીને). દાઘી
સાથે ચડમડયો (હઠયો).

૧૭૦ સાતરો-તેયાર થઇને તાવ ઇ-એકાંતરિયો તાવ પણ એમ
દિવસ સાત થઇ જઇને જીજી દિવસે પાછો પૂરા વેગથી આવે છે, તેમ
દાઘી પણ વચ્ચમાં થોડી વાર સાત થઇ જઇને પાછો પહેલાંના જેવા
મસ્ત થઇને ઊઠ્યો વિશાળ દાંતરો-એટલ દાંતવાળો (દાઘી). કપૂર ધોણું
હોવાથી કપૂરના ઝાડને પણ ધોણું માની કવિ ઉપમા આપે છે: દિમગિરિ
ઇ-એ જોઇ દિમગિરિ (દિમાચળ પર્વત) પેલાનાં સાત શિખર રૂપી
સાત દાઘ જહાજ કાઢીને તે વડે કપૂરતું દુમ (વૃક્ષ) ધારણ કરીને
ચોસતો હોય નહિ ! આંતરો-ફેર-તફાવત.

તે તો સ્વર્ગ, શોભાવિધું, નામ નૂર રાખિયું તે,
સૂરતવ તો દાખિયું તે, દાવે આણી ડારિયો ! !
અર્જુને ત્યાં અસ્ત્ર લીધું, ના ના બીમબડે કીધું,
સાધ્ય કરનાર 'માર', વેગે એમ વારિયો;
કંપતો હસ્તી અતિશે, છૂટશે તો લેશે પ્રાણ,
'શુ'ડાઈડ ખીચ દાખી; ધણી થડી ધારિયો" ૧૭

બીમ અમિ કાદી કટે, છેદવાને શુ'ડ લાગ્યો,
કરિએ છાણા ફેંક્યો, ત્રણ કોશ ને પડ્યો;
પછે નાડો પાછો તેહ, આવશે, એવું વિચારી,
પેણી 'ભાડ', પોણ મધ્ય, દરવાજો તે ચડ્યો;
એવે બીમબડ દોડી, આવિયો અતિશે વેગે,
હાર જતો હસ્તી સાથે, સામે થઈ તે તડ્યો;
ક્યો મોરો બીમ બાળી, ખરી ગયો ત્યાંથી તે,
પૃથ્વીમાં પેસાડ્યા દાંત, અંતર એવો અડ્યો ! ! ૧૭૨

નીચો નગ્યો જોઈ બીમે, કુંભસ્થળ મધ્ય ગદા,
મારી તદા તઈડ્યો તે, પડ્યો ચીસ પાડીને;
'નાકેશે નિઃસ્વાસ નાખ્યો, બીમે ગદા મારી ખીજ,
ત્રીજ ચોથી ખીજ એમ, તંત જોયો લાડીને,

૧૭૧ ડારિયો—(અર્જુને-બીમને)કસાળ્યો. ના ના હં—બીમબડે (બટ્ટે-વીરે) ના, ના, એમ કીધું (કહ્યું). અને વળી કહ્યું કે મને સદાય કરવા આવનારને થજુ હું માર'. ધણી થડી-ધણીક થડી સુધી-બહુ વાર લગી. ધારિયો-પકડી સપ્પો.

૧૭૨ તેહ—(દાણી) આવશે—(બીમ). પોણ મધ્ય-નગરની પોણમાં (ત્રણજુ થવક માટે). અંતર હં—એમ ઉડું થડી થયું !

મુજિત માનંગ સભો, વિચારતો વાર વાર,
 ન્નેયો પછે નક્કી ભારે-દળરો ઉપાડીને;
 ચંદનતરૂએ જાળે, દિમગિરિ કંચલ્યો છે, ૧૭૩
 ઉપમા એવી અપાય, કારિકાથી કાઢીને.
 કામ કંડુક જુલાળે, પુંડરીકદેરો કરે,
 તેમ દેરો ઉજાળેછે, બીમબદ્ધ મળ આ;
 ઉજાળે ને ગ્રીલે પાછો, કીડા એમ કરે અતિ,
 રાકાશ ન કાષ્ટવતી, યર સાચો સજ આ;
 નજર ચૂરે ગ્રીસલા, તો કંડુક પડે હેઠો,
 તેમ ખડે દરિ ધરે, કરે નહિ રજ આ,
 માતંગ ઉજાળનાં તે, ઉસડી કેવલ કરે,
 બરે એક તમુ અને, કાઢી નાખે મળ આ! ૧૭૪

૧૭૩ નીચેના નમ્યો-(બીમને દત્તસજ મારવાને) નારો-સ્વર્ગના
 પશ્ચી હંદે. નિશ્વાસ નાખ્યો -બીમ દાસીને મારે છે અને આપણે બ-
 ચાવી શક્તા નથી એમ નિરાશા ઉપજવાથી) તત્ત્વ ઉપ-અર્થાત્ દા-
 સીની કટલી સત્તા છે તેની ખાતરી કરી જેમ વીમે કંચલ્યો દાસીને ઉપ
 માથી વર્તે છે: ચંદન દંડ-ભાગે ચંદનતરૂ (ચંદન સ્વેત નાય છે માટે
 ચંદનતરૂને પશુ સ્વેત માનીને ગૌર વર્ણના બીમને ચંદનતરૂની ઉપમા
 આપી છે) દિમગિરિને કંચલ્યો છે એક રાકા કરે કે ઉપમા અવંકાર
 તમે કથાથી કાઢીને આપ્યો કે તેના સમાધાન માટે કહે છે: કારિકાથી ઉપ-
 કુવચયાન દમરિકા મયમાથી કાઢીને એ અલકાર અપાય. કુવચયાન'દકા-
 રિકામાં વખુ' છે કે, " ઉપમા યન માદ્યન્કુનીરમતિ દ્વયો " ૧૭૪
 ઉપમેય અને ઉપમાન બન્નેના સરખાપણાની શોધા અમરકાર ઉપમવે
 એવી રીતે વર્ણીત હોય તેને ઉપમા અવંકાર બોલ્યો. " અહીં ચંદનતરૂ
 અને વીમની તથા દિમગિરિ અને ઘોળા દાસી અસાવતળી સરખાપણાની
 શોધા વર્ણીત છે માટે ઉપમાઅવંકાર ॥

૧૭૪ બીજી ઉપમા આપે છે કામ દંડ-એમા કામદેવ કરે (દામમાં)
 પુંડરીક (ઘોળા કમળ)ને કંડુક (દંડો) વજાળેના હોય તેમ લીમમદ્

દેવેશના દુઃખતણો, કેવાય ન આરો હુંથી,
પારેપાઝ પેહા તીર, ન કા કાકાનાર છે !
પાકન જે ઉત્તમ તે, કષ્ટાય છે આમ અતિ,
વજ્રવની મતિ યદ, કાણુ તારનાર છે ! !
આખ્ય બંધ કરી અને, ધણેરો નિશાસનાખ્યો,
શે ન અંશવત આખ્યો ! મર્વ મારનાર છે ! !
શિથિલ થયો તે કરિ, સારી પેઠે જાણ્યું જ્યારે,
ગદાકેરો જાર મૂક્યો, કે કાકાનાર છે ?

૧૭૫

લીમકૃતકરિવર્ગન.

હાથો પર ગદા મૂકી, બાધી લીમ નાચતો ત્યાં,
સાથી મુરકંપે હાય, અડબંગ મંગ છે ! !
પાકવ કરી તાકવ, પર્મ કરિવર્ગ પાસે,
ગયો ને વિચાર થયો, આ અડબંગ ભંગ છે,

આ ગજને ઉછાળે છે તે દેરો (શુભા). લીમનો વજ્ર ગેર હોવાથી તેને કામદેવની ઉપગા આપી છે તથા હાથી ગેર હોવાથી પ્રદરીકની ઉપમા આપી છે. કીડા-અત. સજ-તેવાર થયેલા તેમ ઇ-તેમ કરિ (હાથી) જે હેઠા પડે તો પાછા તેને ધરે (હાથમા પકડે), પણ આ (લીમ) રજા હરે નહિ ઉઘડી કેવન-કહેવત એવી છે કે " મજા ભરે પણ તણું ફાડે નહિ " કહેવતનો અર્થ એવો છે કે મણું કહે-બરાવે પણ કાંઈ હાથ કરે નહિ. અહીં કહેવત ઉઘડી થઈ, એવી કે, " એક તણું ભરે અને ગજ ફાડી નાખે-હાથીને ભણે રમાડનો કોય તેમ કે શોફું દુખ દેતો હોય તેમ દેખાડે અને તેને દુખ થણ દે લોકોક્તિ

૧૭૫ તીર-દુ ખરૂં લીમની ઇ-મારી મતિ વજ્ર વિનાની થઈ છે ! માર મુખ્ય હથિવાર જે વજ્ર તે લીમને હાથ મળું છે ! ઇદ્ર પથાન-સાપ હરે છે એ ઇ-અહીં અસવત ન આપવા રૂપ વિરોધ અર્થ સાથે " અર્ધ મારનાર છે " એવા સામાન્ય અર્થવું દયન કર્યું છે મારે અર્થાતર-ચાલક અથવા કાર.

સોનાકેરી સાંકળથી, બખ્તર જે ખૂબ બાંધ્યું.
તોડી નાખી તર્ત તેહ, આ ઉમંગ જંગ છે;
સાયળ કરિના પછે, સાંકળથી બાંધી લીધા,
બીમબડ અંગે અંગ, નવ રંગ રંગ છે ! !

૧૭૬

જુએ અરણુન ઉભો, દેવ દિલ દયા પારે,
અને તે વિચારે, મન સામું થવાને !
એવે ત્યાં બીપણ બીમ, નર નીમ ત્યાગી કરી,
સીમ શુદ્ધ આધી કરી, લાગ્યો કને જવાને;
અગે કરશે કશું એ, સુરનર દેવ શોએ !
વિરમયનો હૃદય ત્યાં, પ્રગટ્યો પગવાને;
બળ કરો બાધો જોહ, તપાશીને જોગો તેહ,
ધાયો ધીર ધારણથી, વિરમે ઉપજવાને.

૧૭૭

૧૭૬ સાધી ઇં-સુરના સાધીઓની કાચા કવે છે. (અને હહેલ કે)
લીમ અડબંગ (ઉદ્ધત) અને બંગ (નાગો મર્યાદા વિતાનો) છે ! !
પાંડવ-લીમ, કરી પાંડવ-ઉદ્ધન રીતે ચેડા મારીને પર્વ ઇં-પરમ
એવા કવિર્મ (દારીના કવચ) પામે ગયા. જો વિચાર થયો તે હહે છે:
આ ઇં-આ (કવચ) તો અક્ષત (ન દૂરે એવું) છે. પણ આ (સો
નાની સાંકળ વગેરે બાંધના) વાગ (દૂરે એવા) છે આ ઇં આ (સો-
નાની સાંકળ તોડવા રૂપ) ઉમંગ, તે જંગ (શુદ્ધ)નો ઉમંગ છે (અન્ય-
યા સાંકળ તોડવી બને નહિ). લીમ ઇં-લીમબડને અંગેઅંગ નવ-
રંગ (વિજય રૂપી નવીન રંગ) નો રંગ (આનંદ) છે !

૧૭૭ અને ઇં-અને તે દેવ લીમના સામે થવાને વિચારે છે ખરા,
પણ વળી બીલીને મનને વારે છે ! નરનીમ ઇં-મનુષ્ય તો આરહુન્
કરી ચડે, એવા નરના સંબંધી હસ્તરકૃત નિયમને ત્યાગીને તથા સીમ
(મર્યાદાને) શુદ્ધ (ખાસી રીતે) આધી કરીને (અર્થાત્ કેવળ અદ્ભુત

લીલવલ્લીમકૂત-

કરિસ્કમહાલય.

દમ્ભ સ્વમ્ભ અંત્ર કરી, ગજરજ પછે ઠાઠી,
 - અજળ ગજળ ધાર્યું, દરવાનું દામ છે,
 વામસ્કંધ મદા ધારી, દક્ષિણેતો ગજ બારી,
 મૂઠી પાચે સાચ વધો, કમડાં હંદ્ર દામ છે?
 મળી તેને ચાલો પછે, જઈએ જનની પાસ,
 જીવતો છે આ જરૂર, અધિરત્ન નામ છે;
 મોંમાં મારી શેવો માલ, ચાર કર્મ કર્યું નથી,
 પૂછી ચાલો જોએ ધેર, જો જો કેવું ગામ છે. ૧૭૮

વાતો એમ કરતા તે. સુરેન્દ્રસભામાં આવ્યા,
 જોનારાના વિરમયનો, ચારમાર કે' નથી;
 દાનવ અનેક દીકા, માનવથી માન મૂકે,
 સાન વની વાલ આ તે, ખરેખરો મા'રથી !!
 સભા બરી બેઠો ચક્ર, વક્ર જોતો રોકોદર,
 પૂર્વદયાન બેસી નમ્યો, મથતો ન કે' મથી;

હાં દરવાને) દાથીની કને જવા લાગ્યો; સુરનર દેવ-દેવોમાં નર ૩૫
 દેવ. પાલવાને (દેવનાં હુકમ) બાજવાને. ધીર- (૧૭૮ મ.)

૧૭૮ લીલવલ્લી ૪૦-જવાનક જોમે કરેલું દાથીના ખમાડું મદલ્ય.
 ગજરજ-દાથી ઉપર ચાટેલી જૂઝ. જીવતો છે તેવું દારણ હરે ૧: અધિ
 ૪૦-અમુદ્રમાધી નીકળેલું રત્ન, એવું એવું નામ છે, અને તે રત્ન દેવાએ
 મદલ્ય કરેલું દોષાનો અમૃતપાનના વોને એ મરે એવો નવો મારે એ
 જરૂર જીવતો છે. જો, જો ! આ ગામ કેવું છે - અર્થાત્ તેઓ દાથી ૬-
 ચક્રોને ભાગ વચ્ચે થઈને સેના દેખતા આવ્યા એ અર્થવાર્થ.

ઠિરીટીકુંવર જોઇ, શક જડી જોઇ થયો,
આલિંગન દીધું અતિ, મનસા કહી કથી. ૧૭૫
જૂડ ગળ ધારી તાર્ક્ય, શ્રાત વડો બાપ ! તારો.
શાંત કરય શાંત કરય, મનસા પૂરી થશે !
દધિમિએ અસ્થિ અર્પી, વજ્રકેદું દાન દીધું,
ઉભય દે દાનેશ્વરી, સંકટ તારું જશે !!
લીપણ એ બીમબડ, માનવ દયાળુ બડયા,
છોડય છોડય હસ્તી છોડય, વિસ્મય હદે વસે !
કરવાનું કર્યું સર્વે, ગર્વ ગળ્યો મુરકેશે.
ફેરા આ સફળ થયો, આનંદ પામે કરો !! ૧૮૦

૧૭૫ પારસાર-પાર કાઢવાનું વત્ત. અર્થાત્ જોનારાના વિસ્મયનો પાર કાઢવા બેસિયે તે તેમથી કાંઈ વત્ત નીકળે નહિ-પાર આવેજ નહિ. વિસ્મય વહું છું દાનવ ઈ-અમે દાનવ તે અનેક દીડા છે, (અર્થાત્ તેમનાથી દેવ હાર્યા નથી), પણ તે દેવો માનવથી માન મૂકે આ વાત તેા સાન વની (સમાજધાર્મા ન આવે એવી) છે । ' વક-વાકું. વૃકોદર-લીમ. પૂર્વસ્થાન-પ્રથમ આળ્યો ત્યારે જ્યાં બેઠો હતો ત્યાં મથતો ઇ-ગાઈ કહેશે કે તેને ખલે હાથીને શાર હોવાથી તે મથી મથીને બેસતો હશે, તેા તેમ તે મથીને (મહેનત કરીને) બેસવા માટે મથતો (ચત્ત કરતો) નહોતો. ઠીરી જોઇ થયો-તેમને માન આપવાને. મનસા-પોતાને (ઇવઠને) બિચાર

૧૮૦ હે બાપ ! (દીકરા) જૂડ અને જળ બન્નેને બે પાંખોમાં લઇને ઉડી જનાર તાર્ક્ય (ગરક) ના જેવો તારો વડો શ્રાત (લીમ) છે. " કરયપમુનિને ઘેર ગરકનો જન્મ થયો ત્યારે ગરકે પિત્રને કહ્યું કે, હું પિતા ' હું ' શું ખાઉ ? કરયપ મુનિએ પારોના સરોવરમાં લાખ્ખો વરસયા યુદ્ધ કરના જૂડ તથા ઠાથીને બતાવીને કહ્યું કે, આ બે પ્રાણીનું હું સંસન કર. તે ઉપરથી તે બન્નેને પોતાની બે પાંખોમાં લઈને તે ઉડી ગયો" એવી કથા મહાભારતના આદિપર્વમાં છે, તે વાતનું સ્મરણ આળી ઇદ્રે બીમને આ ઉપમા આપી હતી. દધિમિએ ઈ-વ્રજાસુરને મારવા માટે વજ્ર

નારદ સારદ આવી, મનાવવા બીમ મંડપા,
 વાંસવ પ્રસન્ન કરય, ધન્ય પાંડુમુત તું;
 કેસરીએ ફેર કર્યો, એક સ્કંધે દિમ ધર્યો,
 હેમકૂટ બીજે વર્યો, ધન્ય પાંડુમુત તું;
 બૃહસ્પતિ વડે ભાષ, આનંદો નંદી સ્વરૂપી,
 ઉપમા હું આવી અર્પું, ધન્ય પાંડુમુત તું;
 ભૈરવ ને ઉમાધવ, નરરૂપ ધારો રજો,
 સાર્યક તે દેહ કર્યો, ધન્ય પાંડુમુત તું !

૧૮૧

એવે પિતા પાંડવના, ત્યાં પાંડુ નૃપાળ આભ્યા,
 શ્રદ્ધે ઓળખાવ્યા કંટ, બાપ આવે આપના;
 પિતૃલોકથી પધાર્યો, સ્વર્ગે મુત આભ્યા ભરૂં,
 લક્ષ્મી આ અસંખ્ય તમે, મોટા બન્યા માપના !!
 પેખી પિતાશ્રીને પાસ, નમન નેહથી કર્યું,
 આલિંગન અર્જુનને, દેહ તૂટયા તાપના;

જતાવવાને હાલકું નોંધતું હવું, તે ઇન્દ્રેણ કરતા હિચિત્તુનિ પાસે માગ્યું.
 હિચિત્તિએ પાતાના વાંસામણી તે કાઢી લેવાતું કહ્યું, તે પ્રમાણે ઇન્દ્રે કયું
 હતું. એ પ્રસિદ્ધ વાતવૃ હાલકરણ આપીને ઇન્દ્ર કને ઝ ક, હે કાનેશ્વરી તું
 હલય (વજ અને હાથી બન્ને વાનાં) આપ કાનેશ્વરી (તું વારી પાસે-
 કાન માગ્યું કું. અને તું રાજ છે માટે તારે આપતું નોંધજે.) એ બ્યંભ્યાર્ય
 અમે તારું અર્પણ લેનારા છીએ માટે તું અમારા કરતાં જળવાન છે એ
 કવનું. આનંદ ઇન્દ્રેણ સદૃશ કરવાથી તને આનંદ થવો નોંધજે તે
 રાધો; હવે તું બીજું કું ઇન્દ્રીને આનંદ માને છે ?

૧૮૧ સારદ-સરસ્વતી. કેસરીએ-બીમરૂપી સિંહે. દિમ-હિમા-
 ચળ (એરાવત રૂપી). હેમકૂટ-એ નામનો સોનાના સિખરવાળો પર્વત
 (મહા રૂપી). નંદી સ્વરૂપી-મહાકેવળા ગણ નંદી એવે-નંદીની ઉપમા
 કેમ આપો છો કે ભૈરવ ઇન્દ્ર-કેમકે નરરૂપ નંદીશ્વર તું મહા રૂપી ભૈર-
 વને અને એરાવત રૂપી ઉમાધવ (મહાદેવ) ને ધારી રજો છું. ।

આવા સુત ના ઉચ્છન્ન, લઘુવધી લેવાયા મેં,
આજ દેખી દિલ ક્યું, શાત થયા સાપના ! !

૧૮૨

બીમબડ મણી માળી, અંતર નિરાંતવાળી,
નાખ્યા શંસપને ટાળી, શીર્ષ હાય ચૂકિયો;
અતિ થયું હવે સુત, હસ્તી પું ઉતારય હોડો,
વળી વળ અર્પી મેટો, પું રણે ના ચૂકિયો;
વક્ર દષ્ટિ કરી માળી, પૂછયું કિરીટીને જાણે,
કેમ કરવું પ્રમાણે, કેસરી શું દૂકિયો;
વામશીર્ષ ઉંચું કરી, ડબાવી દક્ષિણ ચક્ષુ,
કે કંકુકવત કરિ, મૂકતા ના ચૂકિયો.

૧૮૩-

વળ આમ્મું પિતા હાય, તેમણે વળીને આપ્યું.
નિર્ઝર આનંદા અતિ, પુષ્પની તૃષ્ટિ પડી;

૧૮૨ પાંડુ નૃપાળ-(મૃત્યુ પામી પિતૃસૌહર્માં ગયેલા હોવાથી).
લગ્ન-પાળ્યા. તાપના નૃસ્યક-પરિતાપ સગ્યા. આવર હૃ-આવા
સુતને તેઓ લઘુવધી (નાની કમરના છતાં) મેં ઉચ્છન્નમાં લેવાયા નહિ,
પણ આજ એમને દેખીને મારૂ દિલ ક્યું તથા સાપના (સાપ સંબંધી)
ને પરિતાપ હતા તે સાત થયા અને મયેવા સાપને લીધે મારું મશજુ થ-
વાથી પુત્રને રમાડતાની મારી કમ્પા પૂર્ણ થઈ નહોતી, પણ આજ તે
પૂર્ણ થઈ.

૧૮૩ શીર્ષ-માથા ઉપર. લીમે બન્ને ખલે બે મોઢ વસ્તુઓ મૂકી
હતી તેથી એને અશ્વિંગન થઈ એક એમ નહોતું માટે મારે દ્રવ્ય મૂકી
પ્રેમ જણાવ્યો ! વળીને-ઈંદ્રને. ના ચૂકિયો-સાક્ષ્યો નહિ. કેમ
હૃ-પું કેમ કરવાનું પ્રમાણે છે ? અર્જુન વજ તથા હાથી આપી દેવાની
ઇચ્છારત કરેછે: વામ હૃ-વામ (ટાળી તરફનું) શીર્ષ (માથું) ઉંચું
કરીને દક્ષિણ (જમણી) ચક્ષુ (આંખ) દબાવી (મીચી), કે લક્ષ્મ
કંકુક (દડા) ની ચેડે કરિ (હાથી) ને નીચે મૂકતાં ચૂકિયો નહિ.

અસન વસન બન્ને, પુરંદરે દિવ્ય દીધાં,
વખાણ અતિશે કીધાં, દીધાં જ્ઞાન તે ધડી;
મનરાંચિત કિરીટી, ભીમભઃ માગે। માગે,
અનુરાગ્યો હું અતિશે, 'ભેડી રહી આ જડી;
ભીમાર્જુન ભાખ્યા તદા, ઐરાવત એક દિન,
પ્રેમ આણી પહાવે એ, મનસાસિદ્ધિ વડી!!

૧૮૪

મુરંદ્ર કે ઈંદ્રપ્રસ્થે, પાદ ધારે। તમે જેવે,
જુઓ તેવે ઐરાવત, માગે। અન્ય શું ગમે ?
ભીમાર્જુન ભાખ્યા તદા, અન્ય નવ ઇચ્છું કાંઇ,
ધર્મપરાયણતાને, પામું અમ તે રમે;
પ્રસન્ન થઇ પાદારિ, વદા વા'લ આણી મુખ,
સા'ય હું સંપૂર્ણ અપુ', કુપ્તજન જ્યાં કમે;
ધર્મશ્રદ્ધા ધૈર્ય ધ્યાને, આપવા હું દીન દાને,
સનમાને સરે કશું, સુખી થાવ સૌ તમે !

૧૮૫

આસિર્વાદ, સાદ મુણી, અલ્પાદ અતિશે આણી,
ગમે જ્ઞાત ગઠયા જાણી, શકે કશું આવળે;

૧૮૪ નિર્ઝર-દેવ. અસન-ભોજન. વસન-વસ. પુરંદરે-ઇંદ્રે.

અનુરાગ્યો-પ્રીતિપુરક થયો. ભેડી કંઠ-શીમ અને અર્જુનની ભેડી
આ જડેલી !-તમે જન્મે જરાગર પરાક્રમી છો. મનસાસિદ્ધિ-ઈષ્ટા-
ની સિદ્ધિ.

૧૮૫ પાદ ધારે-પગ મૂકે. ધર્મ કંઠ-અર્થે ધર્મપરાયણતાને પામું,
એજ અમારે અમે રમે છે-એજ અમને આનંદ આપે છે. પાદારિ-ઇંદ્ર-
ધમે કંઠ-ધર્મ થદા અને ધૈર્ય એ તો તમારા ધ્યાનમા ઉત્તમ, અને તમને
દીન આપવાને તો હું દીન છું, તેમજ તમને કાંઈ આપવા વિના તમારું
લેણું સન્માન હવે તેથી તો સરે શું ? મારે કેવળ આસિર્વાદ આપું છું
કે તમે સદ સુખી થાઓ !

સેતુહેતુ પૂર્ણ થયે, નાશ કરી દેને સુત,
 પૂતાપૂત સર્વ આવે, પો'આ પછે કવિ'જો;
 પૂર્વજિયો પાંડુ કહે, પુત્ર દેમ કે'જો સૌને,
 પાથ કહે પિતા ચાલો, પછે પાછા આવજો;
 ઉપાધિ ને બ્યાધિ આધિ, અસાર સંસારમધ્ય,
 ભોમવતાં ભટક્યો હું, અટક્યો ના રાવ જો. ૧૧૬

માટે આવવાનું મન, મને રજમાત્ર નથી,
 માત તમારીને કે'જો, વે'લાં વહી આવજો;
 સતકર્મ કરી શુદ્ધ, પર્મ ધર્મકેરી શુદ્ધ,
 ધારી તમે નાર નહી, સ્વર્ગમાં સુદાવજો;
 જીવ પુત્ર વેગે વળો, માતાદિકને તો મળો,
 આદ્ય સારી પિતૃપર, પ્રેમ પૂર્ણ લાવજો;
 હડી ચાલ્યા બને જોવે, શબ્દ થયો સામટો ત્યાં,
 આવજો ભાષ આવજો, (ને) પો'આ પુરો કાવજો !! ૧૮૭

ભીમાણુનાગમ.

અકારનું ધ્યાન જમ, અંક તવને લાગી રહ્યું,
 ચાતકનું જોવું ચિત્ત, મેધમધ્ય મગ્ન છે;

૧૮૬ ભો (ઉભય) - બન્ને. નાશ કરી દેને - (સેતુને). નાશ કરવાનું કારણ કહે છે: પૂતાપૂત છો-પૂત (પવિત્ર) અને અપૂત (પાપી) સર્વે એ માર્ગથી સ્વર્ગમાં આવે તે કીડ નહિ આટે. પૂર્વજિયો-પૂર્વજ થયે-સો-પિતૃલોકમાં ગયેલો. સંસારમાં ન આવવાનું કારણ પાંડુ કહે છે: ઉપાધિ છો. રાવ જો-જો કે હું રાવ (રાત્ર) હતો તોપણ ઉપાધિ વગરેના ભોમ ભોમવતાં અટક્યો નહિ! અર્થાત્ ફરીને એ ઉપાધિમાં આવવાથી હું કટાણું છું.

૧૮૭ નાર-હે ક્રુતિ! (પાંડુએ સદેવો કલાવતાં કરેલું સંબોધન).

ઐરાતુ' તો દિસે ચિત, અધારી રયની વિધે,
નવા ધુવા ચતુરાતુ', ચતુરે સંલગ્ન છે;
તેવું કે તેથી અધિક, ઇદ્રપરચ તૃપાદિતું,
બીમાળુ ન વિધે ચિત, આઝ્યા જોવા લગ્ન છે;
નવો યોગી જોમ જુએ, યોગવચ્ચ કાળ અર્ક,
તેવા ધણા બાળનાર, દષ્ટિથી અમગ્ન છે.

૧૮૮

અકારને મળે ચંદ્ર, ચાતકને સ્વાતીનિંદુ;
ઐરાને અધારી રૈન, ચતુરા ચતુરશુ;
દષ્ટિ સાધ્યવાળાને તો, યોગસિદ્ધિ જોઈ મળે,
આનંદ અતિશે વ્યાપે-અર્જ, કે' આતુર શું;
જોમ તૃપાદિકને ત્યાં, ઉતરતા સેતુ ચકી,
ઉભમ દર્યા છે જાત, પદ્ય ને આ સુર શું;
રસયતું મન જોમ, કવીશ્વર ધીમે ધીમે,
રસ અર્પી કરે પુષ્ટ, તે પેર આ યર શું.

૧૮૯

૧૮૮ રયની (રજની)-રાત્રી. નવા ઇન્-નવા (નવી) ધુવા (જુવાન) ચતુરા (સ્ત્રી)નું ચિત ચતુરે (ચતુરે પુરુષ વિષે) સંલગ્ન- (લાગેલું) છે (હોય છે). ઇદ્રપરચતૃપાદિતું-ઇદ્રપરચના રાત્રી ધુધિગિર વગેરેનું. આઝ્યા ઇન્-બીમાળુનને આવેલા જોવાને લગ્ન (આસક્ત) છે. નવો ઇન્-જોમ કોઈ નવો યોગી યોગલક્ષ્ય (યોગથી મળે એવી સિદ્ધિ) કાળે અર્કને જુએ ઉ-સૂર્ય સામે દષ્ટિ રાખી રહેવાનો અભ્યાસ કરે તેમ તે-વા (યોગીની પેઠે ધારેલા અર્થ) મળવાની આશાથી હયુ જોઈ રહેનારા) ધણા લોકો અમગ્ન (અખંડ) દષ્ટિથી બાળનાર છે. અર્થાત્ બીમાળુન-ને આવવાની આતુરતાથી વાટ જોઈ આકાશ સાચું જોઈ રહ્યા હતા !

૧૮૯ બીમાળુનને સ્વર્ગમાંથી ઉતરતા જોઈને ધુધિગિર વગેરેને વ-વેસો માનદ વર્ણે છે; ચક્રારને ઇન્-સ્વાતીનિંદુ-સ્વાતી નક્ષત્રમાં વસવાટ મેળવતા પાણીનું ટીપું દષ્ટિસાધ્યવાળાને-સૂર્ય વગેરે પદાર્થ સામે ધણી વાર અખંડિત દષ્ટિથી જોઈ રહેવાનો અભ્યાસ કરનારને આનંદ ઇન્-

તિલ જેટલા જણાતા, પણ જેટલા તે લલા,
ખાલ કેસરી સમાન, દરશ્યા બે વીર છે;
ત્યારે બેનારા કરે છે, કલ્પનાઓ કલ્પ જેવી,
સ્વલ્પ કહી દાખે કવિ, બિતરે ચા વીર છે !
કોઈ કહે શુક શનિ, કોઈ કહે સોમ સૂર્ય !
કોઈ કહે ભોમ બ્યોમ ! કો ક' હંસ કીર છે !
આહા ! બિતરી ચા આવે, આકાશમાં વસનારા,
કેવી પેર ગઈ ધરા, (શુ) ધારતી બે શિર છે ? ૧૯૦

ત્યારે ઉપર કલા તે સર્વને અંગે ને આનંદ બાપે, તેને કોઈ આવર (ઉત્ક્રિષ્ટ) માણસ કહી શકે શું ? નહીં કહી શકે. અર્થાત્ ઉત્ક્રિષ્ટ માણસને તેની ઇચ્છાથી વસ્તુ મળવાથી સીમા વિનાનો આનંદ થાય છે. નૃપાદિતને—યુગ્મિષ્ઠિર વગેરેને ઉલ્લસ-બન્ને-ભીમ તથા અર્જુન તે બન્ને કેવા દેખાય છે તે વિષે ઉત્પ્રેક્ષા કરે છે. પણ ઇન્-બલ્કે આ સૂર-સૂર્ય (સૂર્ય જેવા બે સાધ) પદ્યને-કમળને (યુગ્મિષ્ઠિર વગેરેને) દેખાતા હોયની ? સૂર્ય જેમ કમળને ખીલાવે છે તેમ આ બે સાધઓ યુગ્મિષ્ઠિરાદિના હૃદય-કમળને ખીલાવનારા હોવાથી ઉપમાલ કાર બને છે, પણ એકને વિષે પદ્યની અને બીજાઓને વિષે સૂર્યની સંભાવના કરીએ માટે ઉત્પ્રેક્ષા.

૧૯૦ ઉત્તરી આવતા બન્ને સાધઓ કેવા દેખાય છે તે વિષે વર્ણન કરે છે. તિલ ઇન્-તિલ-તન ખાલ કેસરી-સિ હવ્વ બચ્ચુ' વસ્તુઓનાં રસસ્વભાવ વર્ણન માટે સ્વભાવોક્તિ કલ્પ જેવી-મોટી મોટી. સ્વલ્પ એ કલ્પનાઓ-નાની કેટલીક-લોટી ઉતરે ઇન્-એ બે વીર શા (કેવા) ઉતરે છે ! ભોમ ઇન્-કોઈ કહે છે કે એ તો ભોમ (પૃથ્વી) અને બ્યોમ (આકાશ) એ બે ઉતરી આવે ! ! કીર-પોપટ. પૃથ્વી અને આકાશની કલ્પનામાં વિકલ્પ કરે છે કેવી ઇન્-કોઈ કહે છે કે જ્યારે પૃથ્વી અને આકાશ બન્ને ઉતરી આવેછે અને આપણે પણ પૃથ્વી પર હોઈએ, ત્યારે એ પૃથ્વી આકાશમાં ગઈ શી રીતે ? શું તે બે માથા ધારે છે કે કે બે માથાવાળી પૃથ્વી હોય તો એમ બની શકે. કમલે એક

કોક કહે કોક જોવો, હસ્તી દોરી ઉતરે છે,
 આહા ! એના પગ કેવા, પગથીએ ઠરે છે ! !
 નાગ મહાનાગ બાઈ, માનવ સમાન હશે.
 નીકર ઉતર્યા શું, તર્ક એવા કરે છે !
 હસ્તી જોવો મસ્તી મધ્ય, આહા ! મારવા શું દોડ્યો !
 અંકુર અડાડી, વારે, માંવતથી કરે છે ! !
 સોકકેરા થોફે કહે, કેટલાક ચર્ત બાંધી,
 માંવત જાણતો નથી, ધીમે ડગ બરે છે ! ! ૧૫૧

માધવ રતિધવસા, એવે મૂર્તિમાન હીડા,
 કુંતિ કહે આવ્યા પાછા, કરિ ક્યાં દેખાય છે !
 હૃષ્યા ને સુભદ્રા કહે, રૂરે નવ પાછા કહી,
 આનંદવાળા અતિશે, બાપજી ! પેખાય છે;
 દાસીઓએ દાળી આખ્ય, જોઈ કશું ઝટપટ,
 હસ્તી લાવ્યા હરતી સાથ, વ્યર્થ હવેખાય છે !
 બીગરવામી કક્ષા મધ્યે, લાવ્યા છે કરિને માતી,
 સટકતું સાંમુલ આ, લાલ તો લેખાય છે ! ! ૧૫૨

માયું મનુષ્યાદિ વસવા માટે રહેવા દેઈ બીજું માયું આકાશમાં નય !
 અસંબંધમાં સંબંધનું વર્ણન કર્યું છે માટે સ્વંજ્યાતિશયોક્તિ

૧૫૨ કોક જોવો-ચક્રવાક પક્ષી જોવો (ધાળો) નાગ-દાથી. મહા-
 નાગ-મોટા સામ્યવાળો. માનવ સમાન દાથી હશે, એની ઉપપત્તિ કહેછે:
 નીકર ૬૦-જે જ્યોતિ મેટો હોય તે પગથીઆં ઉપર મથને શીરીતે ઉતરી
 શકે ! હરતી ૬૦-કાઈ કહેછે કે મેં હસ્તીને મસ્તીમધ્ય (તોફાન કરતો)
 જોયો ! ચર્ત બાંધી-હોડ કરીને

૧૫૨ માધવ-વસંત. રતિધવ-કામદેવ. આવ્યા પાછા-ખાલી લાવે
 -કામ કર્યા વિના. દાળી આખ્ય-આખ દાળીને (દુરનો પદાર્થ) મારી

ખીજ કહે ના ના માત' ખભે ચઢાવ્યો છે હાથી,
કાળો કાળો બમ્બર શો, મને તો જણાય છે !
કાલો દાસ બોલ્યો એક એ તો ઘોળા બચ જોવો,
દેખાય છે પીઠે બાધ્યો, સ્વેત શો તણાય છે !
એવે આવા હિતરી બે, માત્ર પગચિયા પાય,
ખાકી રજા ત્યારે સૌ હો, ખોટરા ગણાય છે !
કુતિ કોપ બાધ્યો કાય, રકત નેત્ર થયા અતિ,
મરવાને જતી જાણે, હેલામા હણાય છે ! ૧૮૩
હેલો પગચિયે પગ, એક અડ્યો ભૂમિપર,
હિમર છે એક એવે, યુધિષ્ઠિર પૂછતા;
કેમ ભ્રાત' કુશળ છો, સ્વદેહે તો સ્વર્ગે ગયા,
તમ સમ હો ન થયા, આ વિશ્વ મધ્યે છતાં !
કહો કાઈ-એવામા ત્યા, સમુદાય મધ્યે પડ્યો,
ઐરાવત આવી ઝડ, લોક નાશી ત્યા જતા !
કપી કાય કહે લોક, અવનવું આ શુ ચક્ર !
જીવું હોયે તે નાસે, નાના મોટા સૌ હતા ! ૧૮૪
સુભદ્રા ચમકી અતિ, કિરીટીના રકથ માલી,
સત્વરે ભરાઈ ગઈ, કંપતી અતિ અતિ,

ધારીને ભેવા માટે) સ્વભાવોક્તિ, હસ્તી-ધૃ-હાથી લાખ્યા હાથી !
કક્ષામધ્યે-બગલમા લાગુલ-પૂંછડં.

૧૮૩ ખોટરા-(તેમની સાથે હાથી નથી તેથી ખોટી કલ્પના
વાળા) કુલી-કુલીને મરવાને ધૃ-જાણે તે હેલામા (તરતજ) હણાય
છે (મૃત્યુ પામે છે) તેથી વધને મરવાને જતી-જવા લાગી !

૧૮૪ સ્વદેહે-મૃત્યુ લોકના કેલ સહિત છતા-પ્રખ્યાત- કહો ધૃ-
કહો, કાઈ વિદ્ય નડ્ય કે કેમ ? જોયી તમે હાથી લીધા વિના પાછા
આવ્યા કે એવો પ્રસ હરવાનો આરંભ કરી, કહો કાઈ, એટલું જોણતામાં
લોકના સમુદાયની વચ્ચે ઐરાવત હાથી આવીનેપડ્યો સૌ હતા-(નાસવામાં).

કૃષ્ણાએ વિચાર્યો કેર, અભયી થવા તે જઈ,
ભીમને આલિંગી પડી, ગાયત્રી થઈ ગતિ;
કૃતિકોપ કરિ કાળ, આરોપ થયો તો જોઈ,
તેહ ભયે ભાગી ગયો, મૂઠ થઈ જે મતિ;
અભય થવાને કાળે, પેઠાં કોઈ કરિ નીચે,
શુંડ પુચ્છ સાહી કોઈ, કંપતાં કાયાવતી.

ઐરાવતદર્શન.

યુધિષ્ઠિરે જોયું આ શું ! વિસ્મય વશ્યો છે મન,
તોયે જાણ્યો આવ્યો દસ્તી, કારણ ત્યાં કાર્ય છે;
ઐરાવત આવ્યો આવ્યો ! નાસરો ન કોઈ નહી,
એવે જોયા સુખ થયા, પિત્રને આચાર્ય છે ! !
સમજાવ્યા તેમને ત્યાં, માત્ર કને જઈ વણા,
અરાવત આવ્યો આ તો, કોઈ ના અનાર્થ છે !
નકુલ ને સહદેવ, આવી શુદ્ધિ મધ્ય પછે,
સાંત સરવેને કરે, ઐરાવત આર્થ છે ! !

૧૪૬

૧૪૫ અભયી-ભય રહિત. ગાયત્રી ઇન્દ્ર-મરીચ ગાય જેમ કોઈ
ભયકર પ્રાણીને જોઈને ખીલીને નાથી ભય તેવી રતિ થઈ ! મનુષ્યોનેજ
જેમ ભય ઉપજાવે, એટલું નહિ, અદૃશ્ય મનોવિચારોને પણ ભય ઉપ-
જાવે : કૃતિ ઇન્દ્ર-કરિ (દાસી) ને કાળે કૃતિને વિષે જે કોપનો આરોપ
થયો હતો, તે કોપની રતિ મૂઠ થઈ ગઈ અને તે પશુ ભાગી ગયો ! ! અ-
ર્થાત્ કૃતિભાગનો કોપ દાસીને જોઈને ઊતરી ગયો. અભય ઇન્દ્ર-મરીચ
દાસીથી ભય નહોતો થયો, પણ અતિ મોટા પ્રાણીના એકાએક પડવાથી
ભય થયો હતો; દાસી તો જોનારાના વિસ્મયનું કારણ બન દોષને અદૃશ્ય
રસ પ્રકાશનાર હતો.

૧૪૬ યુધિષ્ઠિરાદિનો વિસ્મય વળે છે- યુધિષ્ઠિરે ઇન્દ્ર. તોય ઇન્દ્ર-
તોય (વિસ્મય થયા જતાં પણ) દસ્તી આવ્યા તેને ઐરાવત દર્શી

માંદોમાંદી ઐરાવત ! આલ્યો આલ્યો ઐરાવત !
 શબ્દ એવો આલ્યો વેગે, વિસ્મે દૂર ચાલ છે;
 ગાંધ્ય ઉધાડી કે બુએ, મીચી દેતા વગી પાછી,
 નિકટના નિરખીને, ધણા નાશી જાય છે !
 એવે ક્રી ક્રી કરી કરિ, શબ્દ કરવા ત્યાં લાગ્યો,
 તમે પેઠા લોક ધણા ધણા ગમરાય છે !
 નેગમેથી વારણને, લખી વારણને કહે,
 જતા નિવારણ કરે, માંદોમાં કે વા'વ છે !

૧૬૪.

વિરમમના કદા વેરી, નકુલ ને સદેવ,
 રાત્ર અરુ સજી ધાયા, હાંકી કાઢ્યો તેહને !
 તોય ધણો ખરો રહ્યો, વેરો વડદશ્યતણો,
 ભોક્ષાંતર ગુપ્તપણે, જીતે કાણુ એહને ! !

૧૬૫

અર્થ; કેમકે જ્યાં કારણ હોય છે ત્યાં તેનો પરિણામ કાર્યજ થાય છે. મતલબ કે કીમાર્જુન સ્વર્ગમાં હાથી લેવાના હેતુથી ગયા હતા. તેમજ 'એક' ગમનરૂપ કારણ વિદ્યમાન હતા આકાશમાથી કોઈ પ્રાણી પડવારૂપ 'એ' કાર્ય થયું તે તેના કારણને અનુરૂપ (ઐરાવત હાથી પૃથ્વીપર આવવા રૂપ) થવું જોઈએ. અહીં 'કારણ' એ હેતુ વાક્ય અને 'કાર્ય' એ પ્રતિ-
 :સાવાક્ય હોવાથી અનુમાનાઈકાર. સૂમ થયા-વિરમયથી જડ થઈ ગયા-
 અદ્ભુતનો અનુભવ જડલા. કોઈના ઇન્-એ બીજો કોઈ અનાથ (દુષ્ટ
 રાક્ષસાદિ) નથી ! ઐરાવત ઇન્-એ તો આર્ય ઐરાવત છે ! !

૧૬૭ મીચી દેતા-એવું અદ્ભુત રૂપ ન જોઈ સહવાથી. નિકટના
 -પાસે ઉભેલા. નાશી જાય છે-તેને હાથી છે એમ ઓળખીને. ક્રી ક્રી
 -હાથીનો શબ્દ વારણને-હાથીને. લખી-જોઈને. વારણને અટકાવને-
 એ હાથી જી માટે તમે એની પાસે જતા અટકો, એમ કહે. જતા-પાસે
 જતા. નિવારણ કરે-અટકાવે. માંદોમાં-માંદોમાંદો. વા'વ છે-'આ હાથી
 આલ્યો' એમ કહી બીજાઓને છતરીને ગમ્મત કરે છે !

કુંતી માત કને આવી, બીમાલુન લાખ્યા પમે,
 આઈ ! અરાવત આબ્યો, બાબો એના દેહને;
 બેમાનો ખરો કિયો તે, વત્સ જોળખાવ નહિ,
 અમિત થં જાણું નહિ, ઓકુંજુ કે । મેહને. ૧૪૮

અલુન કે' જોળખાવું, અખાડીવાળા બેહરતી,
 મહારતી મેહો નહિ, અરાવત તે ખરો;
 વાંક નથી તમારો કે', મયની કૃતિ છે એવી!
 જુઓ જોવા જોવા હરતી, મન મન તો કરો;
 વડમાનની કૃપાએ, અવનવું કાર્ય થયું,
 મહ્યા અમારા પિતા ત્યાં, વળી બીજું હજ્યમે;
 કુંતી કે' કુંવર મારા, આશ પૂરી વડી તમે,
 સમાચાર લાખ્યા વળી, ત્રિભુવનમા ફરે. ૧૪૯

૧૪૮ દાથી પ્રથમ આબ્યો ત્યારે પછે વિસ્મય થયો. હવે, પત્ન
 દાથી જાણવા પછી ધીમે ધીમે વિસ્મય દૂર થવા લાગ્યો, તે પછે છે
 વિસ્મયના ઇ. તેહને-વિસ્મયને. અર્થાત્ 'આ અરાવત દાથી છે, બીજું
 કાઈ નથી ! એમ કહી કહીને નકલ તમા સહરેવે પછાનો વિસ્મય દૂર
 થયો ! ત્યારે છ' વિસ્મય નિઃકુલ નાસ પામ્યો । તે વિષે કહેછ. ના,
 કેમ છતાં પણ વડદવ્યતલો-એક દાવવાનો-જાણે વેરી (વિસ્મય
 કથી પછે ખરો રહો । કયાં રહો । લોકાંતર ઇ-લોકાંતરમાં (લોકાના
 અંતરમાં) ગુપ્તપણે રહો । બીજે યત્ર પણ હારે છે ત્યારે લોકાંતરમાં
 (બીજા દેશમાં કે બીજા લોકમાં) જાય છે, તે સૌ જાણે છે. લોકાંતર
 સંદર્ભે એ અર્થ થાય છે મારે સ્વેચ્છાલોકાર. બેમાનો ઇ-મય રેત્યે કરેલો
 ચિત્રરૂપ દાથી અને ખરો દાથી, એ બેમા ખરો દાથી થયો । છાંતિ
 અલંકાર, એમ ઓકુંજુ કાળ છે અને એક પણ કાળે છે મારે તે
 જ-ને જોળખાવા નથી, તેમ આ જ-ને સમાન પાળા દાથીએમાં ખરો
 મોટો જોળખાતો નથી. જિંજમતિનિંજજાન છે મારે હાંતાલંકાર.

૧૪૯ મહારતી-ઉદ્ધ. ચિત્રના દાથીમાં દાથી હવે જોવા હવે

આસો નિરખીએ હરતી, એમ કહી સદુ કને-
ગયાં, યયાં સુખી અતિ, મનસા પૂરી રૂણી;
સોઠ ચોઠેચોઠ આવે, જોઈ કોઈ જાણ નહિ,
જોતાં વૃક્ષિ ચાપ નહિ, નિરખે હળી મળી;
વિશાળ સભા હતી તે, માણસે બરાઈ ગઈ,
જવા જાગ રહી નહિ, નવા આવતા વળી;
પંડિતને પુરાણી ત્યાં, વેદિયાને વેદ આપ્યા,
અધ્યાપ્ત ગામોટ ગોર, આવ્યા હાથી સાબળી.

૨૦૦

કવીશ્વર આવ્યા એક, તેમણે કવિત કયું,
શુભ્ર અખ્ર આ તે હશે, અંબાડી કે વીજળી;
ધંટકેરા ઘોર ચાપ, ચક્રવા એ લાગ્યો મેધ,
આભૂષણ ઝૂલ એ તો, રંગની રેખાવળી;
હરખારોહ આ તો નોખ, ધન અટકાવનાર,
શુભ્રઅખ્ર કરનાર, શંકા થઈ ને ટળી;
'કવન કવિતું સુધી નૃપ દેવા લાગ્યો દ્રવ્ય,
જોઈએ ન જઈ મારે, વિત્ત કવિતા કળી !!

૨૦૧

પણ થીતર્યો છે, પણ ખરો એરાવત એહલો આવેયો હોવાથી તે ઉપર
મહારથી ઇદ્ર બેઠેલો નથી । કૃતિ-ચિત્રપ્રતિમાની રચના એવી-પ્રાતિ
ઉપજતે એવી સમાચાર-(પાડુના) આસિવાઈ દેહે ત્રિશુવનમાં ઇ૦-
તમે ત્રણે દોહમાં ગતિ કરનારા ચાગ્યો, સર્વત્ર વિજય મેળવો, એ વ્યંગ્યાર્થ.

૨૦૦ જોઈ ઇ૦-જેવા આવે તે જોઈને પાછા જાય નહિ-હાથી
અત્યંત દર્શનીય હોવાથી જોવાન કરવાની વૃત્તિ થઈ હતી । જોનારના
મનનો વિરમય એ વ્યંગ્ય છે.

૨૦૧ કવીશ્વર-વલ્લભ- શુભ્ર ઇ૦-આ તે મોજો હાથી દશે કે
એણું વાદળું ? અંબાડી દશે કે વીજળી ? આતે ધંટકેરા ઘોર ચાપ
કે મેધ ચક્રવા લાગ્યો છે ? મેધમર્જના છે ? સંદેહાલંકાર. આભૂષણ ઇ૦

એવો જોગ જોધ એક, બ્રાહ્મણ કે બાટ આબો,
 ગુણ ગાવા લાગ્યો ઝટ કવિતા નાખી કરી;
 સિખિ સમ દાનેશ્વરી, નૃપ અમે ટેક રખી-
 દા કનેથી દાન લેવું, ખલું લેવું ના જરી;
 સોભાજો કવિતા મારી, મારે સાંભળતી છે,
 હાથી હથોડા જેવો આ, દિલ જાય છે ડરી;
 પૂછડાં છે સાત અને, દાંત ઉગ્યા ચાર તહીં,
 એક શુંડ પાછલી એ, નહિ શે દંતુસરી ? ૨૦૨

—આ આશ્વપદ અને બ્રહ્મ જેવું દેખાય છે તે આશ્વપદ અને બ્રહ્મ નથી, પણ એકબીજાના રંગની રેશમો વણી (વાંછી વણી) છે. આ હસ્તારોહ (મહાવત) ન હોય, પણ મનને અટકાવનાર અને અજ્ઞ (વાદળને) શુભ (ધોળાં) કરનાર (મૂર્તિમાન વાયુદેવ) છે એમ અને સંકેત થઈ અને તે ટળી (નિહત) પણ મધ્ય સત્ય અર્થને નિષેધ કર્યો છે માટે અપ્રત્યુક્તિ અલંકાર. નૃપ-યુધિષ્ઠિર. એકએ ઇ૦-કવિ કહે છે કે મારે તો એક જથ્થો પણ જોઈતો નથી. શું મારી કવિતાને તમે વિત્તની અરોગર કરી (સમજ્યા) ? અર્થાત્ એ કવિતા તો અમૂલ્ય છે. દ્રવ્યલોભે કવિતા ક્યવો એ અધમ છે, એ કવનિ.

૨૦૨ બ્રાહ્મણ કે બાટ-બ્રાહ્મણ છે કે બાટ ? તે યોગથી સંકાવ નહિ એવો-બાટ જેવો બ્રાહ્મણ. શા માટે બાટ જેવો ? ગુણ ગાવા ઇ૦. કવિતા ઇ૦-કવિતા કરી નાખી ? સી કવિતા કરી ? સિખિ ઇ૦. દે દિન-ગાન સરખા દાનેશ્વરી નૃપ. અમે ટેક રખી (રાખી) છે કે દા (દાતા) કનેથી દાન લેવું, પણ જરી (ચોક્ક) ન લેઈ, એ ખલું (નિયમ) છે. અથવા ખલું (સુગ્રહ-વસ્તુ અથવા ખર્ચા ઉધરાવી ખર્ચા તે) ન લેઈ. આ ચરણમાં એવો અર્થ પણ રહેલો છે કે, હે નૃપ. સિખિ સરખા દાનેશ્વરી રખીદા કનેથી અમે (અમેએ દાન લેવું, અને જો ખલું (ખજું) લેવા બંધ, તો તે જરી (ચોક્ક-ચોક્ક દાતા) ન લેઈ. એવી બીજે સામ-જુમદના, આશ્વદાતા રખીદાસનું કવન પિલટ સંકેતો કર્યું છે માટે

દશરથ અજ જેવા, દાન દીધાં મોટા તમે,
કવિયોના કોડ પૂર્વા, આપી શેર બાજરી ।
ધન્ય ધન્ય લાભ્યા હાથી, માતાનું મનાવ્યું મન,
કોષથી કરાય નહિ, તમારી બરાબરી । ।
રામા રાસમાએ સુણી, કવિતા કરામતી આ,
આપી દેશે રાય રાજ્ય, કુણુ જશે આ તરી,
તે તો કવિ વણા સારે, લાડવો ખાવાનો નથી,
વર્ણની સગાઈ કેવી, ચોચરણી આવરી । ।
બીમબડ દાખી દાત, બોલ્યો તોલ તોલ્યો તર્ત,
કચરાવો આવા કવિ જઈ પીસો ધાણીમા

૨૦૩

સુદ્રાક્ષકાર સામળબટ સ્તુતિપાઠક તથા દ્રવ્ય લોભે કવિતા કરનાર અને
ખળા ઉધરાવી ખાનારો લોભી હતો, એ વ્યંગ્યાર્થ મારે સ્વભાવની
છ-અર્થાત્ પોતાની કવિતા બજારમાં સ્વભાવવાની ઇચ્છાવાળો હોવાથી
રસજ્ઞ અરસજ્ઞનો ભેદ ન લખનાર તે હતો, એ વ્યંગ્ય હથોડા જેવો-
(હીનોપમા) પૃષ્ઠડા ઇ-અર્થાત્ કવિ અચતુર માનડિયો છે, એ
વ્યંગ્યાર્થ

૨૦૩ દશરથ ઇ-દશરથ અને તેના પિતા અજ રામ કહ્યું વગે-
રેની પેઠે દાન દેવામા પ્રખ્યાત ન છતાં તેની પ્રખ્યાતિ વર્ણી છે માટે
કવિ ઇતિહાસાદિકના જ્ઞાન વિનાનો છે, એ વ્યંગ્યાર્થ શેર બાજરી ઇ-
અર્થાત્ શેર બાજરી આપે તેના પછુ વખાણની કવિતા નેરે એવો એ
કવિ છે, એ વ્યંગ્યાર્થ રામા ઇ-રાસમા (ખર) જેવા રામાએ આ
કરામતી-કરામતવાળી (વક્રોક્તિ) કવિતા સુણી (ત્યારે તે બોલ્યા કે
આ તમારી કવિતા સાલણીને) રાય તમને રાજ્ય આપી દેશે અને આ
કુણુ (કોણુ અથવા કુળનો મનુષ્ય) તરી જશે । અર્થાત્ આ કવિ ન્યાય થઈ
જશે. કુણુ ચબ્દમાં એ અર્થ છે માટે સ્લેષ, અને કોણાનુ તરી જઈ તથા
કવિનું ન્યાય થઈ એ બંને સમાન રીતે વર્ણવા છે માટે દૃષ્ટાત.
વર્ણની ઇ-અમે કવિતામા ચોચરણી (ચાર ચરણમાં આવેલી) વર્ણની
સગાઈ (અક્ષરસગાઈ) કેવી આવરી છે । ચોચરણી-ચાર પગવાળી. સ્લેષ.

ધુધિશિર દહે બાપ, બાટ જેવો ખાલણુ એ,
 તોત્ર કરી ન નિંદા, ધૂળ હોય ખાણીમાં
 ખાલણુને કવિ તમે, માટે પસાયતું પાણું,
 આડી લીટીએ લખાયું, પાણી લીધું પાણિમાં;
 કર્મ આવાં કર્મ કરે, કલ્યાણુ કલ્યાણુ હજે,
 શિવાજીની સેવા સજે, વાંદ વધે વાણીમાં !!

૨૦૪

ઐરાવતઅર્ચન.

એવા નાટ્યરંગ ચતાં, સદ લઈ પડી સાંજ,
 દિન જતો રહ્યો ઝટ, લાખો લય લાગતો;
 એવે ઉચો કરિઆલ્હો, આકાશદીવો શું ખેંચ્યો,
 દિમગિરિ નમે આલ્યો, ધંટ આંધ્યો વાગતો;
 વિકાસી વદન વેગે, જુએ ઉંચુ એક ટસ,
 સદૃ કે આખાલટક ના તો દેન જાગતો !!
 પછે જણાતો રહ્યો તે, ઐરાવત આલ્યો મયો,
 અહા કેવો સારો હાથો, ખાવા નવ માગતો !!

૨૦૫

૨૦૪ ધૂળ ઇંદ-ખાણીમાં ધૂળ હોય છે તથાપિ તે એકંદરે ખાણીજ
 ગણાય છે અને ડાહ્યા પુણ્યો મૂળને દૂર કરીને ખાણી ખાય છે; તેમ કવિ-
 વાના સમુદાયમાં એવી કવિતા પણ હોય છે, પરંતુ રસદેવે તેનો ત્યાગ
 કરીને સારી કવિતાનોજ સંચલ કરે છે, એ વાતપર્યં. આજણુ ઇંદ-જાણી,
 તમારું પસાયતું પાણીશું, એવો જવાબ મળેલ. અર્થાત્ પુણ્યો નથી
 સેવા, એજ તમારું કાવ્ય જણાવે. પાણિમાં-હાથમાં. કર્મ-દે કર્મ !

૨૦૫ બીજી વખત આપે છે: દિમગિરિ ઇંદ-જાણી દિમાવજ
 પવેત આકાશમાં ચઢવા લાગ્યો હોય ! આખાલટક-જાણકપી તે પરામાં
 લગી. જણાતો રહ્યો-આદર્શ મયે.

સેતુભંગ.

એવે પેલા કવિ જોને, પસાયતું મળ્યું પૂરું,
 સેતુએ ચડવા લાગ્યા ગુણ ગાઇ રાખના;
 અર્જુને ત્યાં જોયું ઝડ, નૃપને નમન કયું,
 ॥ સેતુ સંહારવા દહ્યું, આવા કવિ જાણ ના!
 આતા આપી નરનાથ, કાર્ય સિદ્ધ કરે ભાવ,
 ધનુષાણ લીધા હાથ, સેતુ તોડ્યો સાચ ના;
 એમ હવું નોંટું કરી, માતને નમ્યો કિરીટી,
 શીલ કંઈ કરે આતા, એવા સાચી થાય ના!!

૨૦૬

કુંતી આશિષ.

મુખ માગ્યું મળ્યું બાઈ, કરી સુતની કમાઈ,
 ધન્ય થયું મરી ધાઈ, થાવ સુખી પંચ તો;
 રાજ્યાસન મેળ મળે, પરમેશ્વરીને પિછાણે,
 વધો ધણે વાણે તાણે, થાવ દાણે સચ તો;
 પરિચરે પોરો ખાત, અંકે પુત્ર પંચ સાત,
 બેસો કરો તેશુ વાત, મળો મણિમય તો,
 આશા પૂરી મારી જે-રી, તમ તન પૂરો તે-રી,
 સુખી કરો ડુળદે-રી, વધજો પ્રપંચ તો.

૨૦૭

૨૦૬ સેતુ સંહારવાતુ હારણ કહેછે આવા કવિ સ્વર્ગમાં જાય નહિ
 માટે સેતુ હવે તોડી ખાડવા જોઈએ એવા માગણ કવિની અધમનદિ
 થાયછે એ દેવતા સાચ ના-કોઈથી સાદાય વિના. અર્જુનનો વિનય
 વળે છે. સેવા ઉઠાવે માતા અમાસથી તમારી સાચી સેવા થતી નથી.

૨૦૭ કરી ઈ-દીકરાએ માતાને માટે જે કમાઈ કરવી જોઈએ તે
 જોઈ કરી. ધન્ય ઈ-દુ જે તમારે માટે બાઈ મરી-એ જે તમારે માટે
 હૃદય કર્યો, તે સર્વે ધન્ય થયું!-સાર્થક થયું! પરમેશ્વરીને-પ્રસન્ન થવે-
 ॥ પરમેશ્વરને વાણે તાણે-અર્પણ સંતાન-મન. પરિચરે (પર્યંક) ॥

સર્વવિસર્જન.

આશિર્વાદ સુધી સર્વ, જવા લાગ્યાં જાગ જાગ,
નાગોરી વાતો કરે, જેવો જેથો જેમણે;
બીમાર્જન વખાણે કે, વાણે કેષ કિરીટીનું,
જાણે બીમ કે જોરાળ, જાણે દેવ એમણે !!
માતનું મનાવ્યું મન, માતંગ આણીને હેડે,
એમ વાતો વદી મુખ, વદ લીધી તેમણે;
નૃપ શ્રાત કુંતી કૃષ્ણા, તૃષ્ણા પૂરી થયે આસ્થા,
માતૃયાં સુમદ્રા અવિશે, મોહ વાંધો જેમણે.

૨૦૮

મત્સ્યમહિમા.

માછલું જે ભક્ષ ભાવે, તેહ દેવ દક્ષ કાવે,
ઉચ્ચરાવે રક્ષ દાવે જન લક્ષ ભક્ષત છે;
ગાડરાના રૂપવાળો રહે દિવિ ભૂ લાળો,
આ તો અનુપ નિહાળો, પપટુપ રડત છે;
અર્થાત્તર્મા દેવ એવ, તજ અદમેવ એવ.
દિવિ તતખેવ એવ, દરે સેવ જકત છે;
કવીશ્વર કાજ ધારે, મંગળ મુખ્રાજ ભારે,
મત્સ્યમહિત આજ સારે, વાણીસાજ વડત છે.

૨૦૯

પદ્યમર્મ. અર્થાત્ત વૈશવ મળો. અકે-પાળામાં. મહિમંચ-મહિમવ
આનંદ. પ્રપંચ-સંસાર-વિસ્તાર.

૨૦૮ નાગોરી-દાથીની. માતંગ-દાથી. હેડે-પૂરોપર. જેમણે-

દરેકને જેમણે જેમણે દર્શ થયો ! અર્થાત્ત ધણે આનંદ પામ્યાં !

૨૦૯ વસ્ત્રમ દિવિ મંચ સંપૂર્ણ કર્યા પછી અદ્ભુત એવા મત્સ્યાવતર
રત્ન વર્ણન કરે છે. માછલું ઇન્-માછલું, જે મત્સ્યાદારી મનુષ્યોને ભક્ષ
હોવાથી તેમને ભાવે છે, તે દક્ષ (મત્સ્ય) દેવ કાવે (કહેવાય છે),
અને "હે મત્સ્યદેવ ! તું જાને (જાણ આણીને) અમારું રક્ષ કર" એવ

સત્યનંદ રાય એક, મહાકાવ્ય સાંચ સુદ,
 સર્વ સુખદાય સિદ્ધ, દુઃખદાય નામ છે;
 સંખ્યા કરતો તે કહી, ધ્યાન ધરતો ધનેષ,
 કષ્ટ દરતો જણાતે, અવર તો વાંચ છે;
 અંજલિમાં નાનો મત્સ્ય, તર્ફડતો હતો માનો,
 જોઈ ના પિછાન્યો પૂર, દયાદાનો સ્વામ છે;
 પંચપાત્ર પ્રાણી રાખી, મત્સ્ય દયા આણી નાખ્યો,
 સાખ્યો જીઓ વાણી સુણી, પ્રજા પ્રાણી આમ છે; ૨૧૦

હવ્યશાને છે, તથા લક્ષ્મી જન તેના મક્ત છે. ગાડશાના ઇન્દ્રિયો મને સુક
 (રુપ) ગાડશાના રૂપવાળો (એક ગાડશાની પછવાડે જેમ બીજું મારફ્ટ
 આદ્ય) ભય છે તેમ એક કવિએ મંગળાચરણ વગેરેના કરેલા નિયમને
 અનુસરીને તે પ્રમાણે જ ક્યાં કરનારો) કવિરૂપ લાગે! અર્થાત્ બધાક
 કવિઓ અંધના આદિમાં દેવનું કથન કરીને વસ્તુનિદર્શન વગેરે મંગળા-
 ચરણ કરે છે, પણ હું તેમ ન કરતાં મંગળાચરણ અંધમાં ઉપડે કરે
 છું; કેમકે કાર્ય પૂરે થયા પહેલાં દેવાદિકની સ્તુતિ કરવી તે કરતાં કાર્ય પૂરે
 થાય તો જ તેમની સ્તુતિ કરવી એ મને વધારે ઠીક લાગે છે. આ તો ઇન્દ્ર-
 આ કવિ તો અનુપમ કવિતારૂપી (દુધના) ક્ષમામાં રહત (પ્રીતિવાળો)
 છે. અર્થાત્ અનુપમ કવિતારૂપી દુધના) દુધમાં આસક્ત આ કવિ બીજા
 કવિએ કરેલો નિયમ શું કરવા માને? અર્થાત્માં ઇન્દ્ર-અને એટલામાટે જ
 કવિ અહમ્મેવનો ભેગ (મર્મ) વગરને અર્થાત્માં વતખેવ દેવની સેવ કરે છે.
 શું સમજીને? કરે ઇન્દ્ર-કેમકે જગત્ તેની સેવા કરે છે. કવિશ્વર ઇન્દ્ર-
 આવી રીતે હથેલી સેવા કરીને કવીશ્વર મંગળ અને સુખાન (અતિ પ્રકાશ-
 વ) એવું બારે કાજ ધારે છે, તથા મત્સ્યભક્ષણના સકિત તે કાજ સારે (સિ-
 દ્ધ કરે છે). કથું કાજ? વાણી ઇન્દ્ર-વાણીના સાજ (અલંકાર) રૂપ
 વક્ત (વક્તાપણું) એ મારું કાજ છે. આ અંધની સમાપ્ત અદ્ભુત-
 રસના આલંબનપૂર્વક મત્સ્યાવતારના સ્વરૂપથી કરીને કવિએ જેમ સૂચ-
 સું છે કે આ આખો અંધ અદ્ભુતરસથી ભરેલો છે.

૨૧૦ મત્સ્યાવતારની અદ્ભુતતા વર્ણવે છે: સત્યનંદ ઇન્દ્ર-એક સત્યનંદ

પૂર્ણ થયું પંચપાત્ર, ત્વ ઘટ મધ્ય ધાત્યો,
 મત્સ્ય મોઢરો થયો ત્યાં, અવનવી પાન છે !
 સત્યનતે ધારી દયા, ઘટચક્રી મત્સ્ય કાઢ્યો,
 મોજ માંહી નાખ્યા આણી, ઝખ દીન જાત છે;
 એક રાજ ગયો નહિ, હોજ એવે તે હારાયો,
 મોજ માણે ને મુરારિ, વિશ્વમા વિખ્યાત છે;
 પૂર્ણ થયું સ્વયં તેહ, તદા જગ અતિ હરી,
 સરોવર નાખ્યો મત્સ્ય, વધી પડયું જાત છે.

૨૧૧

મત હરીને રાજ મહાકાવ્ય (હત્તમ સરીરસ પતિવાળો) તથા શુદ્ધ સાદાચવાળો હતો. તેને સર્વ સુખદાયક સિદ્ધિઓ (પ્રાપ્ત થઈ) હતી; એમ હતાં તેનું નામ દુઃખદાયક છે. (કેમકે તેના વખતમાં મોટા જળ-મલય થયા હતા તે તેના નામથી સાંભરી આવે છે મટિ). હરી (એક વાર) તે ધનેશ (ધનવાન) રાજ સંધ્યા કરતો હતો, ધ્યાન ધરતો હતો, તથા હ્રષ્ટ કરતો હોય એવો (દયાળુ) જણાતો હતો. અવર ઇન્દ્રિય લોકો ને હ્રષ્ટ કરતા દેખાય છે તે તો વાદાય છે-દંભથી છેવરે છે. અર્થાત્ સત્યનત્ર તો ખરેખરો દયાળુજ હતો. તેનું દયાળુપણું વર્ણવે છે: અંજલિમા હૃન્-સંધ્યા કરતી વખતે તેની અંજલિમાં તાનો સરખો મત્સ્ય આવ્યો અને તે વશકરતો હતો (હણ) તેને એકને તેણે પૂર (પૂર્ણ રીતે) ના પિઠાન્યો કે, તે મત્સ્ય નથી પણ દયાવાળો તથા દાનો સ્વામ (હથેર) છે ! એ વાત લે જાણો ! તમ માનો-અદ્વૈત જાણીને અનિશ્વાસ ન લાવ્યો, કેમકે મત્સ્યપુરાણ વગેરે મહામ તે લખેલી છે ! સત્ય જાને દયા આપીને અંજલિમાંનો મત્સ્ય પંચપાત્ર (પવાણા) મા પાણી સખીને તેમાં નાખ્યો ! સાચો હૃન્-તમે મારી નાખી સાતરીને સાચો (સાદીઓ-પ્રમાણો) જુઓ (પુરાણમાં), તેથી તમને માલમ પડશે કે પ્રભુ પ્રાણી (મત્સ્ય) થવા તે આમ (જાણી રીતે) છે !

૨૧૧ પૂર્ણ હૃન્-તે પંચપાત્ર પૂર્ણ થયું (મત્સ્યને કાઢી વધવાથી પ્રસાદ થયું) ત્વ (ત્યારે) તે મત્સ્યને ઘટ મધ્ય (ઘડામાં) ધાત્ય.

સરોવર માથે નહિ, મંત્રબળે ત્યારે તેજ,
સાગર મધ્યે સરાબ્યો, દેવ શો સમર્થ છે;
પારાવાર ત્યાં પૂરાયો, જોઈ સત્યવ્રત શૂપ,
વિચારવા લાગ્યો તદા, ગજબ આ ગય છે !
એવે બોલ્યું માણસું ત્યાં, હું તો છું દેવશદેવ,
પ્રલોકાળ પૂરો યશે, વાણી તુલિ બ્યર્થ છે !
અલૌકિક લાગી વાત, તુષ કે જાતે જણવો,
પ્રસન્ન પ્રભુ ત્યાં હવો, ખીજ એજ અર્થ છે. ૨૧૨
નવકા નીચાઈ એક, નયતિ જેસાર્યો મધ્ય,
પ્રાણદા કંપાબ્યો અતિ, મત્સ્ય જોવા જોવો છે;
કપટ સ્વરૂપ એવું, હીન મીન તોય સેવું,
નથી કાઢ્યું કાઈ દેવું, જનરાહ કેવો છે;

અને ત્યાં (તે ધડામાં) પણ મત્સ્ય મોટા થયો. (માવા ન લાગ્યો)
એવી અવનવી વાત યશ ! અળ ઇં-હીન (ગરીબ) જાતના (પ્રાણી)
અળ (અપ-મત્સ્ય) ને- (હોજમા આણીને નાખ્યો) મોજ માણે-
વૈભવ લોગવે અર્થાત્ લીલા કરે. જાત-જાત-શરીર

૨૧૨ સરોવર ઇં-જ્યારે તે મત્સ્ય સરોવરમાં માથો નહિ ત્યા
તેને સત્યવ્રત રાત્રી પોતાના મંત્રના બળથી સાગરમાં સરાબ્યો-મોહથી
હીલો, કેમકે તે રાત્રી દેવના સરખો સમર્થ છે । પારવાર-મહાસાગર-
પૂરાયો-મત્સ્યના મોટા દેહથી. ગજબ ઇં-આ ગર્થ (મત્સ્ય રૂપી ધન)
તો (જગજ કરનાર) છે । દેવશદેવ-દેવના સ્વામી ઇં-કરો પણ દેવ-
અર્થાત્ પરમેશ્વર. પ્રલોકાળ ઇં-હવે પૂરેપૂરો પ્રલયનો કાળ યશે, જે
મારી વાણી બ્યર્થ નથી. અલૌકિક ઇં-સત્યવ્રતને આ વાત અલૌકિક
લાગવાથી તે બોલ્યો કે (હવે મારે શું કરવું) તે તમે જાતે (પાતે)
અને જણાવો-કહો. જે સામળીને મત્સ્યરૂપી પ્રભુ ત્યાં પ્રસન્ન થયો (અરે
બોલ્યો કે ' ખીજ ' એજ મારે કહેવાનો અર્થ છે. અર્થાત્ હું પ્રત્યક્ષપરની
તમામ વસ્તુઓનાં ખીજનો સંગ્રહ કર.

યવન દવનકારી. મળી નવ આવે કદી,
તો તો બવ બદ કરો, નમે મોટા દેવો છે;
માછલાની મૂર્તિ કરી, હવ્યારી કવિત આજે,
પૂજા કરે તરે તેહ, તાલ માન તેવો છે.

૨૧૩

નમો દેવ મત્સ્યને સૌ, પૂર્ણ થશે આશ આસ;
યવનમવન બધ, મન માન્યુ આવે છે;
આર્પને રીઝાવશે તે, બધામાં બીજાવશે તે,
વધુને વધારશે તે, કુધા તૃપા દાપે છે !
ધન્ય પ્રભુ ધન્ય દેવ, ધન્ય મત્સ્ય ધન્ય મેવ,
સાધો સાધો સર્વ એવ, માપ કાણુ માપે છે !!

૨૧૩ નવમ-ગોલા-વાદાણુ પ્રાણદા હૃ-મત્સ્યને જેણે પ્રાણ
આપ્યો (તે નાનો હતો ત્યારે જેણે તેનું પંચપાત્રમાં નાખીને રક્ષ
કર્તું) તેને કંપાળી-પ્રલયકાળના જળથી લવણીત કર્યો, એવો એ મત્સ્ય
જેવા એવો (અદ્ભુત) છે ! કપટ હૃ-કથરણું એ કપટસ્વરૂપ (માણવકે
ધારણુ કરેલું સ્વરૂપ) એ કે હીન (અધમ) અને મીન (મત્સ્ય)નું છે
તોય તેને હું સેવું છું. બીજા લોકો તો મત્સ્યાવતારને સેવતા નથી તેમ
છતાં તમે કેમ સેવો છો ? એમ કહેશે તો, નથી હૃ-અનરાદ (લોકા-
નો પંથ) દેવો છે, તેનું મેં કંઈ દેવું દાદું નથી ! કે એથી મારે તેમને
માર્ગે ચાલવું જ નહિએ, અને મને પસંદ પડે તે માર્ગે જ ચાલવું ! યવન
હૃ-દેવે મીનસ્વરૂપને કહે છે: યવન હૃ-એ માછલાનો દવન કરનારો
(તેને ખાઈ જનારો) કોઈ યવન ન મળી આવે તો તો તમે ભવમદ્ર
(સંસારનું દુષ્ટાણુ) કરો, અને તમને મોટા દેવો પણ નમે ! મોટાને
કપટેશ આપે છે: માછલાની હૃ-એ કોઈ માછલાની મૂર્તિ કરીને અને
આ કવિતને હવ્યારી (લણીને) તેની પૂજા કરે તે તરે, કમકે મેં એ આ
વાણ (મત્સ્યાવતારની સ્તુતિ કરવા રૂપ) જમાવ્યો છે તે તેમો (વાર-
એવો) છે એમ માન.

કવીશ્વર કશ્વરજા, વલ્લભ વાગીશ ધરા,
કપટી મત્સ્યાવતાર માને લોક યાપે છે !!

૨૧૪

અંથયુગ.

અંથપંથ દક્ષ પડ્યા, તે તો તરી નય નિશ્ચે,
એક વર્ણ અદ્ભુતનો, તારનાર તાર છે;
રસગતા ધરી વાંચે, આધિ બાધિ બાધી નાસે,
અરસગ લોકને આ, મારનાર માર છે;
પીયૂષનું પાન કરે, ઝામું શુભે જન તેહ,
અંથામૃત પ્રાપ્તે કદી, સારનાર સાર છે;
ગુણવાન અંથ એવો, સેવો ચાંતપણે સર્વ,
ગર્વ કવિહેરો ગણે, વારનાર વાર છે.

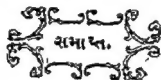
૨૧૫

૨૧૪ મત્સ્ય ભજવાનની મહત્તા વર્ણે છે: નમો ઇ૦. મત્સ્યદેવ
આશા પૂરશે તેની ખાત્રી થવા માટે પ્રમાણ આપે છે: ધવન ઇ૦-તે
ધવનને ભવન (ઘેર) જઈને તેમને મન માન્યું આપે છે।- (તેમનો
નિર્વાહ માછલાંથી થાય છે માટે). આર્યને ઇ૦-એ મત્સ્યભજવાન આર્ય-
જનને રીઝાવશે, તેમના ભલામાં તેમને ભીલવશે (પ્રસન્ન કરશે).
વધુને (ચરીરને) વધારશે (પુષ્ટ કરશે), અને તેમની છુપા તથા વૃધાને
તે હાથે છે. (મત્સ્યભક્ષકને એ સમજું લાગુ થાય છે માટે વક્રોક્તિ).
માપ ઇ૦-એ મત્સ્યાવતારનું માપ કોણ માપી શકે એમ છે। (મત્સ્યવટે
કેટલા લોકોને નિર્વાહ ચાલે છે તે કોણ કદી શકે એમ છે। કવીશ્વર
ઇ૦-કશ્વર સરખા કવીશ્વર અને વાગીશ (સરસ્વતી)ના પણ કથા એવા
વલ્લભ મત્સ્યાવતારને કપટી (દેખાડવામાત્ર જણે મત્સ્યનું રૂપ ધાર્યું છે
એવા-વસ્તુતઃ અરૂપી) માને છે તેને લોક યાપે છે-માળો ભરે છે।
અર્થાત્ એ પણ એક અદ્ભુત છે।।

૨૧૫ અંથ ઇ૦-આ અંથને પથે જે દક્ષ પ્રણયો પડ્યા છે તે તો
નિશ્ચય (સંસારને) તરી નય, કેમકે અદ્ભુતરસનો એક વર્ણ (અક્ષર)
પણ મનુષ્યને તારનાર તાર (તારકમંત્ર) એવો છે। કશ્વરનાં પરાક્રમ

સર્વેશો.

વલ્લભ અંચતરો પયવલ્લભ, વલ્લભ સાથ રસાન વખાણું,
સતર સાત અને વળી સાતજ, સાંત સુખ્યાત પ્રમાણું પ્રમાણું,
અદ્ભુત અગ્નિ અખંડિત મંડિત, દાર કલંકિત વારિ ન જાણું,
વલ્લભ એક રસગતરો ઉર, દુલ્લભ અગ, ન સુલ્લભ આણું. ૨૧૬

અદ્ભુતરસધીન કરેલાં છે માટે). પીયૂષણું ૬૦-પીયૂષ (અમૃત) નું
જે પાન કરે તે માપૂસ આમાં વર્ષ સુધી જીવે છે; આ અંચ રૂપી અમૃ-
તને જ પ્રાપ્તિ (પાન કરે) તે પણ ચોતાના અંચ વાંચવા રૂપી સાફને
સારનાર (સિદ્ધ કરનાર) છે. અર્થાત્ આ અંચ વાંચનારને પણ આનંદ
પ્રાપ્ત થવાથી તેને આનંદ રૂપ જાડની પ્રાપ્તિ થઈ એમ જાણીએ. વારનાર
૬૦-આ અંચવડે કવિઓનો ગર્વ ગમે છે તેને ગગનો અટકાવવાને વાર
છે-અર્થાત્ ભેમ બની શકે નહિ !

૨૧૬ વલ્લભઅંચ-વલ્લભમૃત અંચ. પય-માર્ગ. વલ્લભ-વર-
હાલો-પ્રીતિકર. સતર ૬૦-૧૭૭૭ એ રસાન સાથ (વર્ષ)-વલ્લભ-
વાદાલી છે (તે બખતે અંચ પૂરો થવાથી). વળી એ સાધની સાત (સાંતિ)
સુખ્યાત (સુપ્રસિદ્ધ) છે-(એ સાધમાં સારો પાક થયો હતો માટે),
વળી એ સાધની પ્રમા (કાંતિ)-અર્થાત્ સામે વૈભવ દેવાથી દેશાની
તેજને જુદું વખાણું થું. અદ્ભુત ૬૦-અદ્ભુત રસરૂપી અખંડિત (પરિ-
પૂર્ણ) અને મંડિત (ચોભાચમાન) અગ્નિ (સમુદ્ર) છે, પણ તેમાં દાર
(ખારાપણા)ને લીધે કલંકિત થયેલાં વારિ ન જાણું (નથી). વલ્લભ
૬૦-એ અમૃત રસ રસજને જી (મનમાં) વલ્લભ છે તથા અગ (અ-
રસજ) ને દુલ્લભ (દુર્લભ) છે, સુલ્લભ નથી.